

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra psychologie

ÚMRTÍ OTCE A JEHO VLIV NA
PSYCHOSOCIÁLNÍ ASPEKTY RODINNÉHO
ŽIVOTA

FATHER'S DEATH AND ITS IMPACT ON PSYCHOSOCIAL ASPECTS
OF FAMILY LIFE

Magisterská diplomová práce

Autor: **Bc. Aneta Čermáková**
Vedoucí práce: **Doc. PhDr. Radko Obereignerů, Ph.D.**

Olomouc
2022

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu této diplomové práce Doc. PhDr. Radkovi Obereignerů, Ph.D. za laskavé vedení a cenné rady při psaní této práce. Velký dík patří rovněž všem respondentům za ochotu a odvahu sdílet takto citlivé téma. Bez Vás by výzkum nemohl být uskutečněn.

Chtěla bych poděkovat svým přátelům, jmenovitě Káje, Sabče, Barče, Natálce a Vaškovi za jejich bezmeznou podporu, výjimečné zážitky a báječných 5 let společného studia. Všechny si Vás neskutečně vážím a jsem vděčná, že jste součástí mého života. Děkuju. Poděkování patří v neposlední řadě mému příteli Filipovi. Děkuji Ti za tvou bezpodmínečnou lásku a za to, že po Tvém boku se nic nezdá nemožné. Miluji Tě.

Obrovské díky patří mé rodině, za vše. Adélce, Mírovi, babičce a především mé mamce. Mami, děkuji za to, že jsi mi po celý život vzorem síly a odvahy. Za to, že jsi i ty nejtěžší chvíle překonala s grácií a byla nám vždy oporou. Díky Tobě jsem tím, kým jsem. Děkuji Ti za všechno, mami.

Místopřísežně prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci na téma: „Úmrtí otce a jeho vliv na psychosociální aspekty rodinného života“ vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucího diplomové práce a uvedla jsem všechny použité podklady a literaturu.

V Olomouci dne 30. 3. 2022

Podpis

OBSAH

ÚVOD.....	5
TEORETICKÁ ČÁST.....	6
1 Role otce v životě dítěte.....	7
1.1 Role otce obecně.....	7
1.2 Důležitost otce při separaci	8
1.3 Puberta a adolescence.....	9
1.3.1 Otcovské úkoly v období puberty a adolescence	9
1.3.2 Steinbergův výzkum vlivu puberty na rodinné vztahy.....	10
1.4 Specifika otcovské role ve výchově chlapců.....	11
1.5 Specifika otcovské role ve výchově dívek	12
2 Úmrtí otce	15
2.1 Vývoj konceptu smrti v průběhu věku	15
2.2 Reakce dítěte na úmrtí	16
2.3 Účast dítěte na pohřbu	18
2.4 Porovnání úmrtí a rozvodu	20
2.5 Dopad úmrtí otce na další život dítěte.....	20
2.5.1 Chybějící otec u chlapce.....	23
2.5.2 Chybějící otec u dívky.....	24
3 Aspekty rodinného života zasažené úmrtím	26
3.1 Vztah matka-dítě	26
3.1.1 Attachment	27
3.1.2 Proměna vztahu po úmrtí	28
3.2 Změna rodinné konstelace.....	30
3.3 Ekonomická situace.....	31
3.4 Vzpomínání	33
3.5 Protektivní faktory.....	34
3.5.1 Vnější faktory	34
3.5.2 Vnitřní faktory.....	35
VÝZKUMNÁ ČÁST.....	38
4 Výzkumný problém.....	39
4.1 Formulace výzkumného problému	39
4.2 Formulace výzkumných otázek.....	40
5 Typ výzkumu a použité metody	41
6 Výzkumný soubor a sběr dat	43
6.1 Výzkumný soubor	43
6.2 Sběr dat.....	44
6.3 Etické hledisko a ochrana soukromí.....	45

7 Reflexe výzkumníka	47
8 Analýza dat a její výsledky	49
6.4 Metoda analýzy dat.....	49
6.5 Výsledky	51
6.5.1 Sabina a Gita	51
6.5.2 Adéla a Oliver	54
6.5.3 Magda a Amálie	57
6.5.4 Karolína a Aneta.....	60
6.5.5 Jitka a Petra	62
9 Společná témata.....	65
6.6 Posílení vztahu mezi matkou a dítětem	65
6.7 Změna vztahu s otcovým bratrem	66
6.8 Problematické přijetí nového partnera.....	66
6.9 Reakce spolužáků dítěte	67
6.10 Zlepšení finanční situace rodiny.....	67
6.11 Důležitost sociální opory	67
6.12 Pohřeb jako důležitá součást truchlicího procesu.....	68
10 Zodpovězení výzkumných otázek	69
11 Diskuze	72
12 Závěr.....	78
13 Souhrn	79
LITERATURA.....	84
PŘÍLOHY.....

ÚVOD

Úmrtí jednoho rodiče, konkrétně otce, je událost, která dítě hluboce zasáhne. Pokud však zemře rodič malému dítěti, jedná se v drtivé většině případů o úmrtí náhlé a nečekané. Nejen dítě, nýbrž celý rodinný systém, tak utrpí obrovský šok a ztráta zasáhne každého člena rodiny. Nejvíce se však úmrtí dotýká právě nejbližší rodiny zesnulého, tvořené matkou a dítětem (či dětmi). Úmrtí, jež přijde nečekaně, obrátí život rodiny vzhůru nohama a dojde k nuceným i přirozeným změnám v mnoha oblastech jejího života.

V této práci se zaměříme na to, jakou roli hraje otec v životě dítěte a jaká jsou specifika ve výchově chlapců i dívek. Seznámíme se také s problematikou samotného úmrtí. Zjistíme, jak se vyvíjí chápání smrti u dětí, jak děti truchlí a jaké dopady může úmrtí otce mít na následný život dítěte. V poslední řadě si představíme vybrané aspekty rodinného života, kterých se úmrtí nějakým způsobem dotýká, a vysvětlíme, jakým konkrétním způsobem se jednotlivých oblastí může úmrtí dotknout.

Výzkumná část si klade za cíl zmapovat, jaký dopad mělo úmrtí otce na vybrané psychosociální aspekty rodinného života. Pro náš výzkum jsme zvolili kvalitativní přístup, konkrétně interpretativní fenomenologickou analýzu. Budou realizovány rozhovory s dvojicemi matka-dítě. Následně bude provedena analýza těchto rozhovorů, s jejíž pomocí identifikujeme společná témata a získáme odpovědi na naše výzkumné otázky. Oblastmi, na které se náš výzkum zaměřuje, jsou vztah matky a dítěte, jiné vztahy v rámci rodiny, příchod nového partnera do života rodiny, finanční a materiální zázemí, narativ otce a v poslední řadě také protektivní faktory.

TEORETICKÁ ČÁST

1 ROLE OTCE V ŽIVOTĚ DÍTĚTE

V procesu utváření osobnosti hraje klíčovou roli styk s okolím, zejména s matkou a otcem a s tím se pojící výchova (Poněšický, 2004). Matka i otec jsou nenahraditelní a dítě je ke svému kompletnímu vývoji potřebuje oba. Představme si vývoj dítěte jako jeden celek. Stejně tak, jako potřebujeme dvě stejně velké části, abychom složili dohromady kompletní celek, potřebuje i dítě k optimálnímu vývoji obě tyto poloviny. Pokud je dítě z nějakého důvodu vychováváno jen jedním z rodičů, je to jako by ho polovina chyběla. Nelze tedy říci, že by byl jeden z rodičů důležitější než ten druhý. I když matka má nejdůležitější roli v životě dítěte v prenatálním období, později se důležitost rolí otce a matky vybalancuje (Cimprichová Gežová, 2015).

Je všeobecně známé, co zahrnuje tradiční role matky a vliv mateřského chování na vývoj dítěte byl během let prostudován ze všech možných úhlů. Co ale víme o neméně důležité postavě otce a jeho vlivu na vývoj dítěte (Clarke-Stewart, 1978)? Lamb (1975) mluví o otcích jako o opomíjených či zapomenutých přispěvatelích k vývoji dítěte. V posledních desetiletích se však zájem o otcovskou roli a její studování výrazně zvýšil a my se teď právě na tuto roli a její specifika společně podíváme.

1.1 Role otce obecně

Prvním a nejuniverzálnějším příspěvkem otce do života dítěte je ten biologický, respektive genetický. V přírodě kromě tohoto genetického příspěvku mnohdy žádné další zapojení otce není potřeba, matka mládě může vychovávat sama či za pomoci jiných. Lidstvo však vyvinulo velké množství kultur a společností, v nichž je otec do péče o dítě poměrně významně zahrnut (Dette-Hagenmeyer et al., 2014).

Otec je druhým nejdůležitějším vztažným bodem, je druhou identifikační osobou, s níž dítě naváže spojení hned po matce. Pokud se dítěti nepodaří z důvodu její uzavřenosti či z jakéhokoliv jiného důvodu navázat emocionální vztah s matkou, pokusí se jej navázat s otcem jakožto jakousi náhradou. Toto je také jeden z mnoha důvodů, proč je důležité, aby byl otec v rodině přítomen. Aby dítě mělo svou druhou vztažnou osobu v případě, že se mu nepodaří navázat dostatečný emocionální vztah s první identifikační osobou, s matkou. Přijetí a láska ze strany otce jsou pro zdravý psychický vývoj dítěte nezbytné (Poněšický, 2004; Ruppert, 2011).

Dle Rupperta (2011) by si otec měl s dítětem hrát, ukazovat mu svět ze své perspektivy, dávat mu jistotu opory v náročných situacích, zabraňovat matce v přílišném vměšování se do života dítěte a zároveň by měl mít ve společnosti určité uznání, aby si ho dítě mohlo vážit a nemuselo se za něj stydět.

Otcova přítomnost v rodině obecně evokuje pocit bezpečí a ochrany. On sám je vzorem síly, autority, disciplíny, dominantního chování a organizačních schopností. Mimo jiné umožňuje dětem získat nejen přístup k vlastní agresivitě ve smyslu sebeprosazení a sebeobrany, což je o něco důležitější pro chlapce, ale také k sexualitě ve smyslu zkoumání. Celkově otec pomáhá dítěti v přechodu ze světa rodiny do venkovního světa, do společnosti. Děti, kterým se dostane dobré otcovské péče, v dospělosti vykazují větší jistotu při studiích, výběru kariéry a v neposlední řadě také v osobních záležitostech (Cimprichová Gežová, 2015; Corneau, 2012; Kohoutek, 2001).

Flouriová a Buchananová (2003) uskutečnily výzkum týkající se vztahu mezi mírou zapojení otce do života dítěte a pozdějším mentálním zdravím jedince, konkrétně v adolescenci a dospělosti. Nebylo prokázáno, že by brzké zapojení otce do života dítěte nějakým způsobem výrazně ovlivňovalo celkový stav mentálního zdraví. Na druhé straně byl však zjištěn signifikantní protektivní účinek proti psychologické maladjustaci. Jiní autoři (Cabrera et al., 2000) naopak tvrdí, že zapojení otce do života a výchovy dítěte má pozitivní vliv na sociální, behaviorální, psychologické a kognitivní oblasti dětského vývoje a zároveň na jeho současný i budoucí well-being. Nejvíce pozitivní vliv má pak zapojení otce do výchovy v případě, že je jeho vztah s dítětem co nejvíce podporující.

1.2 Důležitost otce při separaci

První vztah, první splnutí dítěte probíhá s jeho matkou, která je první osobou, jež o dítě pečuje. Tato prvotní symbiotická vazba je společná chlapcům i dívkám. Vystoupení z této symbiózy je jednou ze základních podmínek úspěšné individuace (Poněšický, 2004). Tento proces oddělení matky a dítěte obecně nazýváme separace.

Právě v období separace přichází na řadu nezastupitelná role otce. Ten podle Corneaua (2012, s. 24) již „pouhou svou přítomností provokuje oddělení; požaduje zpět svou ženu, a tím ukončuje rajskou symbiózu, ve které žije matka s dítětem“. Ukazuje dítěti, že není jediným objektem zájmu matky, že má kromě něj ráda i někoho jiného. Právě tímto se otec stává jakýmsi symbolem reality a řádu v rodině. Představuje však nejen toto, ale zároveň i nový pohled na svět, na svět mimo matku. Dítě prostřednictvím jeho zjišťuje, že existuje i něco jiného, než mateřský domov. Zároveň mu dodává sílu a je mu vzorem pro

individuaci. Všechny výše zmíněné otcovské úkoly v období separace a s nimi spojená identifikace s otcem jsou nezbytné pro zdravé vystoupení ze symbiózy s matkou, a tudíž i prvním krokem k individuaci dítěte, k utváření osobnosti a vkročení do světa mimo mateřské bezpečí (Corneau, 2012; Poněšický, 2004).

Neméně důležitá je však jeho opora matce během separace. Kromě toho, že je oporou a vzorem svému dítěti, citlivě vyvádí ze symbiotického vztahu také svou ženu. Podporuje ji a dodává jí sílu, aby se nestarala pouze o své dítě a stejně jako ono se ze symbiózy vymanila. Nemá ale jen pobízet separaci, ale zároveň pomáhat matce v její mateřské roli a úkoly s ní spojenými a v této roli ji také podporovat. Dítě by mělo vidět, že je matce stále někdo nablízku, že není sama. Když dítě toto vidí, matka se pak přestává stávat jediným objektem jeho lásky. Stává se jím pak i „ten někdo“, kdo je pořád v matčině blízkosti a matka ho má ráda – otec. Z tohoto důvodu je velmi důležité, aby byl otec v rodině přítomen od samého začátku (Corneau, 2012; Rufo, 2009).

1.3 Puberta a adolescence

Pubertu, potažmo i adolescenci, bychom mohli považovat za jakýsi přechod mezi dětstvím a dospělostí. Objevuje se zde ještě inklinace k tomu, zůstat v matčině bezpečném náručí a zároveň najít porozumění u otce. Navíc dítě touží dostat od obou jakousi propustku, povolení rozletět se do světa, ovšem s možností kdykoliv se vrátit. Také je přítomno přání identifikovat se s oběma rodiči, toto platí pro dívky i pro chlapce. Poněšický (2004, s. 78) říká, že obecně zde tedy dochází zároveň k „aktivaci tendencí mezi regresí a progresí a konfliktu obou přání“. A právě v tomto ambivalentním období je role otce klíčová, ne-li ze všech období nejdůležitější (Cimprichová Gežová, 2015; Poněšický, 2004).

1.3.1 Otcovské úkoly v období puberty a adolescence

Otec je důležitý pro období puberty jako takové. Bylo prokázáno, že přítomnost otce ve výchově napomáhá optimálnímu nástupu a vývoji puberty. Mnozí výzkumníci v závěrech svých výzkumů zaměřených na toto téma uvádějí, že nepřítomnost otce v rodině má vliv na dřívější nástup puberty. Více patrné je toto u dívek bez otce, u kterých pozorujeme dřívější nástup menarché. K dřívějšímu nástupu dospívání však dochází i u chlapců, vliv otce je v tomto případě pozorovaný u dětí obou pohlaví (Belsky et al., 1991; Bogaert, 2005).

V období puberty a adolescence by měl otec být pro své dítě důvěryhodným partnerem, mělo by v něm nacházet přítele a současně rádce. Nemálo výzkumů mluví o změně kvality vztahu otec-dítě v období puberty. Mezi otcem a dítětem v pubertě vzrůstá

afektivní interakce a vztah začíná být více emočně nabitý nezávisle na pohlaví. Děti 1 se často v období puberty oddalují od matky. A otec, jakožto důvěryhodný partner, ke kterému se mohou v nouzi uchýlit, je v tomto období velice důležitý. Více o kvalitě vztahu otec-dítě v průběhu puberty si povíme v následující podkapitole Steinbergův výzkum vlivu puberty na rodinné vztahy (Paikoff & Brooks-Gunn, 1991; Steinberg, 1987).

Je důležité, aby se otec snažil podporovat sebepřijetí dítěte a pomáhal mu při přeměně z dítěte na dospělého, z chlapce na muže a z dívky na ženu. S tímto úzce souvisí tvrzení, že puberta je klíčovým obdobím pro utváření pohlavní identity, ačkoliv počátky jejího utváření pozorujeme již mnohem dříve. Otec neovlivňuje pohlavní identitu přímo, ale jeho přítomnost má spíše vliv na oboustranné učení rolí a také na vnímání výhod či nevýhod těchto sexuálních rolí. Rovněž sebeúcta dítěte je v tomto období velmi kolísavá, křehká a velmi záleží na vrstevnicích a obecně okolí jedince, tudíž i na otci, ke kterému dítě právě začalo mít blízko. Mohli bychom tedy říci, že jak pro pohlavní identitu dítěte, tak pro rozvoj a upevnění jeho sebeúcty, je otec v období puberty klíčovou postavou (Bannon & Southern, 1980; Cimprichová Gežová, 2015; D'Andrade, 1973).

1.3.2 Steinbergův výzkum vlivu puberty na rodinné vztahy

Univerzitní profesor psychologie Laurence Steinberg provedl v 80. letech minulého století výzkum vlivu puberty na rodinné vztahy. Výzkumný vzorek tvořilo celkem 204 rodin, v nichž se věk prvorozeného dítěte pohyboval mezi 10–15 lety. Zabýval se třemi oblastmi rodinných vztahů: blízkostí (*closeness*), konflikty (*conflict*) a autonomií (*autonomy*) v závislosti na průběhu a stavu pubertálních změn (*pubertal status*) a časovém zařazení průběhu puberty (*puberty timing*) (Steinberg, 1987).

Steinberg ve svém výzkumu ukazuje, že mezi 10–15 lety nastává dramatická změna v pohledu dítěte na autonomii a nezávislost. Právě tato touha po autonomii silně zasahuje do vztahu dítě-rodíč. Pozorujeme zde vzrůstající konflikty a postupný růst vzdálenosti mezi dětmi a rodiči a postupné emocionální odcizení (Belsky et al., 1991; Dishion & McMahon, 1998; Moffitt, 1993).

Obecně bychom mohli na základě tohoto výzkumu říci, že větší vliv na výše zmíněné emocionální odcizení má *pubertal status* než *pubertal timing*. Toto postupné odcizení je pozorovatelné napříč všemi možnými proměnnými. Jeho prvky nalezneme jak ve výpovědích rodičů, tak ve výpovědích dětí, a to téměř bez rozdílu pohlaví (Steinberg, 1987).

Co je ale z výsledků výzkumu pro naši práci nejpřínosnější, je fakt, že vliv puberty na nárůst konfliktů je pozorovaný častěji ve vztahu matka-dítě. Větší výskyt konfliktů

s matkou pozorujeme u dívek, avšak i u chlapců jsou konflikty s matkou častější. Naopak konflikty s otcem nebyly pozorované v každé domácnosti, vyskytovaly se jen zřídka (Belsky et al., 1991; Steinberg, 1987).

1.4 Specifika otcovské role ve výchově chlapců

Nejen dívkám, ale i chlapcům je první identifikační osobou matka. Aby se však ze syna stal „muž“, musí dojít k separaci, jak jsme již zmiňovali výše. Je třeba, aby přešel od prvotní identifikace s matkou k identifikaci s otcem. Syn, jakožto mladý jedinec mužského pohlaví, má k této separaci a individuaci poněkud snazší a připravenější cestu. To je dáno jednak tím, že si začne postupně uvědomovat svou chlapeckou odlišnost a jednak také reakcemi okolí na tuto odlišnost. Zároveň je to ulehčeno i pohlavní odlišností od matky a pohlavní podobností s otcem (Corneau, 2012; Poněšický 2004).

Corneau (2012) mluví v souvislosti s individualizací o nutnosti vytvoření takzvaného trojúhelníku otec-matka-syn. Aby se muž mohl vyvíjet, je pro to nutná identifikace s oběma rodiči. Z dyadického vztahu matka-syn se tedy musí v průběhu separace stát trojúhelník zahrnující také postavu otce. V tomto trojúhelníku by mělo dojít k přenosu identifikace z matky na otce. Tato identifikace je dle Geddes (2008) důležitá pro rozvoj chlapcova sebevědomí, vnímání jeho možností, a především je také klíčová pro tvorbu jeho vlastní mužské identity. Otec je jakýmsi brusem, o který si v dětství syn ostří svou vynořující se maskulinitu. Ve výzkumu ve Velké Británii (MacCallum & Golombok, 2004) se však ukázalo, že 12ti letí chlapci vychovávaní jen matkou se v maskulinitě nijak nelišili od chlapců vychovávaných oběma rodiči. V čem se však odlišovali, bylo vyšší skóre na škále feminity. Toto platilo jak pro chlapce vychovávané svobodnými heterosexuálními matkami, tak pro chlapce vychovávané lesbickými páry. Otec tedy podporuje vývoj maskulinity, jeho nepřítomnost ho však nemusí nutně zastavit.

Dobson (2003) věří, že nejlepším způsobem, jak vštípit synovi charakter, je právě vystupování a chování otce. Ten pro malého chlapce totiž představuje model jeho samotného. Velice důležitý je proto i způsob, jakým otec jedná s matkou dítěte. Jak se k ní chová, zda ji podporuje. Jelikož chlapec otce pozorně sleduje a všímá si každého detailu jeho chování, otcův přístup k matce velice silně ovlivní to, jak se bude jeho syn v budoucnu chovat k ženám obecně, především však ke své partnerce. Obecně mají tedy kvalita vztahu syna s otcem a zároveň kvalita partnerského vztahu mezi otcem a matkou významný vliv na budoucí milostné vztahy. Nelson a Coyne (2008) však zdůrazňují, že se tento otcův vliv nevztahuje výlučně jen na vztahy se ženami, potažmo budoucími partnerkami, nýbrž i na

vztahy s vrstevníky obecně. Otec totiž svým způsobem určuje, jak dítě nahlíží na své sociální okolí a na svět jako takový a také, jakým způsobem na něj reaguje. Toto platí jak u chlapců, tak u dívek, nicméně u synů je tento určující vliv podstatně silnější. Chování otce může být určující pro rozvoj jak fyzické, tak vztahové agrese. Pokud otec nepodporuje synovu psychologickou autonomii či s ní nějakým způsobem manipuluje, může to narušit synovu schopnost dávat ostatním výhodu pochybností a odolat negativním emocím tváří v tvář potenciální provokaci. Vztah syna s otcem tedy poměrně významně ovlivňuje synovu schopnost sebekontroly a to, jakým způsobem si bude vykládat rozličné sociální situace a jak snadno se nechá vyprovokovat k agresivní reakci.

Belsky (1984) na základě svých výzkumů říká, že pokud je otec vřelý, pečovatelský a zapojený do života a výchovy, syn se s ním spíše identifikuje a bude napodobovat jeho chování, bude se snažit být stejný jako otec. Pokud otec takový není, syn se s ním neidentifikuje a velmi často mají tito chlapci tendence se dokonce chovat opačně. S tím souvisí tudíž i to, jak bude vypadat vztah chlapce s jeho vlastním synem v budoucnu. Výzkumy (Floyd & Morman, 2000; Geddes, 2008) ukazují, že chlapci, kteří mají otce, jež je aktivně podporuje a je na něj spolehnutí, se sami pak stávají aktivně zapojenými a podporujícími otci v budoucnu. Floyd s Mormanem (2000) zjistili, že otcové, kteří jsou ke svým dětem milující, měli ve svém dětství otce, jenž byl buď také velmi milující nebo naopak vůbec. Znamená to tedy, že emočně distancované a nemilující vzorce komunikace nejsou nutně předurčeny k opakování po mnoho generací, ale mohou naopak facilitovat milující otcovskou komunikaci (Cimprichová Gežová, 2015; Dobson, 2003).

1.5 Specifika otcovské role ve výchově dívek

Dcery se většinou s otci navzájem neznají tak dobře jako s matkami, nemluví spolu tolik otevřeně a často spolu ani netráví tolik času. Je však důležité brát v potaz, že i přesto je otec pro dceřin psychický vývoj stejně důležitý jako matka. Významně může ovlivňovat její psychické zdraví, sebevědomí, školní a pracovní úspěchy a v neposlední řadě také intimní vztahy (Zia et al., 2015).

Otec je pro dceru prvním představitelem opačného pohlaví, se kterým se ve svém životě setká. Poskytuje jí jakési uvedení do světa mužů a co je důležité, formuje její očekávání vůči mužům. Často se setkáváme s tím, že to, co otec dceři předával, bude v budoucnu od mužů očekávat. Podobně jako je pro chlapce otec modelem jeho samotného, dívka je naopak modelem jejího budoucího manžela. Ze všeho výše uvedeného obecně plyne, že vztah s otcem do značné míry ovlivní dceřiny vztahy s muži v budoucnu. Tím, že

otec své dceři ukazuje svět mužů, opačného pohlaví, jí zároveň vede k poznání její vlastní ženskosti. Potvrzení ženskosti a podpora při jejím rozvíjení patří mezi nejdůležitější otcovské úkoly vůbec. Otec by měl začít potvrzovat dívčino ženství už v období separace, kdy se dcera odklání od matky, jako od jakési věčné pronásledovatelky, která ji kontroluje, a přiklání se k otci, který je pro ni v tomto období symbolem svobody a nezávislosti. Ten by měl respektovat to, že se proměňuje v ženu, podle toho se k ní chovat a zároveň ji povzbuzovat v tom, aby se jako žena chovala i ona. Mohli bychom dokonce říci, že prostřednictvím otce dcera poznává rozdíly mezi maskulinní a femininní rolí. Matky totiž povětšinou v nízkém věku nepřizpůsobují své chování pohlaví dítěte, kdežto otec začne velmi brzy odlišovat své chování vůči dívce a vůči chlapci. Pro rozvoj dívčiny pohlavní identity je velice důležité, aby otec odpovídal na její prvotní pokusy o laškování bez sexuálního podtextu, chválil jí, kladně reagoval na její ženské půvaby. Dcera potřebuje od svého otce slyšet, že jí to sluší, že v jeho očích je, jakožto žena, krásná. Považují však za nutné podotknout, že pro vývoj ženství je optimální nejen sebevědomý milující otec, ale rovněž sebevědomá matka. Jedině ta totiž může jít dceři příkladem, co se hrdosti na vlastní ženství týče (Biller & Weiss, 1970; Cimprichová Gežová, 2015; Poněšický 2004; Wright, 1998).

S potvrzením ženství se zároveň pojí rozvoj sebevědomí a pocitu sebehodnoty. I v těchto oblastech je pro dceru otec klíčovou postavou. Tím, že otec je až druhým člověkem, s nímž dcera naváže spojení, je jí vnímán jako jakási jiná osoba, která jí zprostředkuje vědomí toho, že si jí cení někdo jiný kromě matky. Toto vědomí pozitivně ovlivní a posílí pocit vlastní sebehodnoty a tím, že se v dětství díky otci rozvine pozitivní animus, dojde zároveň k ovlivnění sebedůvěry a iniciativnosti (Corneau, 2000; Poněšický, 2004; Wright, 1998).

Naše tvrzení v předchozím odstavci potvrzují i mnohé výzkumy. Například Wenk, Hardesty, Morgan a Blair (1994) ve svém výzkumu týkajícím se zapojení rodičů do života dítěte zjistili, že prožívaná blízkost k otci má signifikantně pozitivní vliv na sebevědomí a životní spokojenost dcery. Zároveň bylo zjištěno i to, že společně strávený čas s otcem pozitivně ovlivňuje dceřino mentální zdraví v budoucnosti. Vlivem přítomnosti otce v životě dívky na její sebevědomí se zabývali rovněž Zia, Malik a Ali (2015), kteří na základě svého výzkumu tvrdí, že pozitivní vztah s otcem facilituje vyšší sebevědomí a sebeúctu. Tyto dívky pak mívají slabší tendence být úzkostné či promiskuitní a je u nich menší riziko rozvoje závislosti na návykových látkách. Otec, pokud dceru dostatečně podporuje, má na sebevědomí dívky výrazně větší vliv než matka. Mimo to může vztah s otcem mít vliv také

na tvorbu pozitivního sebeobrazu, který úzce souvisí se sebevědomím a zároveň napomáhá dívce dosahovat jejích cílů a úspěchů, a to jak akademických, tak profesních. Aby však na dívku přítomnost otce v jejím životě takový vliv měla, otec by měl být citlivý, ostražitý k jejím problémům, měl by mít čas naslouchat a projevovat zájem o činnosti, které dceru baví a zajímají. K obdobným závěrům dospěli i Schefferová a Naus (1999) ve svém výzkumu vztahu přijetí ze strany otce a dceřiného sebevědomí, strachu z intimity, sžití se se svým ženstvím a svou sexualitou. Byla nalezena pozitivní korelace mezi otcovým přijetím a sebevědomím jeho dcery. Naopak negativní korelace byla prokázána mezi otcovým přijetím a strachem z intimity.

2 ÚMRTÍ OTCE

„Když dítě, zvláště malé dítě, ztratí rodiče, připadá mu, jako by ztratilo celý svět. I pro dospělého člověka je těžké vzdát se osoby, která byla součástí jeho světa. Ale dítě, které přijde o maminku nebo o tatínka, má pocit, jako by zmizel celý jeho svět“ (DiGiulio & Kranz, 1997, s. 17).

Úmrtí rodiče je událost, se kterou se drtivá většina z nás za svůj život musí vypořádat. Existuje však malá část populace, která si tímto traumatickým zážitkem projde dříve, než je běžné. Děti. Tato událost významně zasáhne do jejich vývoje, výchova v neúplné rodině má specifický vliv na utváření osobnosti. „Ztráta milované osoby je totiž jedním z nejsilnějších bolestných prožitků, jaké člověk může zkusit“ (Bowlby, 2013, s. 16). Přesto mají někteří autoři tendenci podceňovat to, jak nesmírně tíživá a deptající ztráta úmrtí rodiče je a jak dlouho bolest z ní přetrvává (Bowlby, 2013; Kohoutek, 2001).

2.1 Vývoj konceptu smrti v průběhu věku

V raném dětství není smrt dětmi vnímána jako absolutní konec, jako něco definitivního. Mají pocit, že je to stav, který jde vrátit. Bývají však sklíčené a nejisté, protože vidí, že jejich okolí je také sklíčené a smutné. Nechápu sice, co je smrt, ale chápou odloučení. Zemřelého člověka bude dítě postrádat, aniž by to dovedlo vyjádřit nebo pochopit. Na otázky týkající se smrti jim obvykle stačí stručná odpověď, jednoduché vysvětlení. Nutno však podotknout, že toto vysvětlení by mělo být co nejvíce pravdivé a zároveň by mělo odpovídat úrovni vývoje a potřebě názornosti dítěte. Představy o smrti mívají symbolickou podobu, jsou spojovány s postavou v černém či s konkrétní nemocí či zraněním. V tomto období se zároveň v souvislosti se smrtí objevují u dětí sebestředné představy spojené s magickým myšlením, což má za následek to, že si v případě úmrtí někoho blízkého mohou myslet, že toto úmrtí zaviniily ony samy (DiGiulio & Kranzová, 1997; Goldman, 2015; Rogge, 1999).

Mezi 4. a 5. rokem se děti začnou tématem smrti více zabývat. Začínají se zajímat o fakta a skutečnosti spojené s úmrtím blízkého, ale rovněž o téma smrti jako takové. Začínají ji vnímat jako něco definitivního a nezvratného. S tématem smrti v tomto období rovněž úzce souvisí téma sexuality. Děti se totiž začínají zajímat o dvě důležité otázky zároveň: „Odkud přicházím?“ a „Kam jdu?“. Kolem 9.–11. roku se u dětí začnou objevovat počátky strachu ze smrti, což souvisí s celkovým zráním organismu a vývojem kognitivních

schopností, jež umožní dítěti vnímat rozdíl mezi vzpomínkou a fantazií a zároveň pracovat s abstraktními pojmy (Goldman, 2015; Michalčáková, 2007; Rogge, 1999).

V období puberty a adolescence si již mladí lidé plně uvědomují, že smrt je stav, který je trvalý a nezvratný. Mají v této fázi, stejně jako u většiny témat v tomto období, potřebu hledat odpovědi týkající se tématu smrti u svých vrstevníků. V tomto věku si začínají vytvářet vlastní systém duchovních hodnot a u vrstevníků v těchto tématech hledají oporu a porozumění. V tomto období jsou dospívající schopni rozumově pochopit smrt téměř stejně jako dospělí; tak, jak to mladší děti nedokážou. Neumějí ji však přijmout tak, jak to zvládnou někteří dospělí. Ostatně, DiGiulio a Kranzová (1997, s. 44) říkají: „Koneckonců, jak se může člověk smířit se smrtí, když cítí, že ještě ani pořádně nežil?“ (Goldman, 2015).

2.2 Reakce dítěte na úmrtí

Spousta lidí má mylnou představu o tom, že malé děti nemohou truchlit; že neprožívají zármutek. Tak tomu však není (Kübler-Ross, 2003). Mezi autory se najdou i tací, kteří počátky truchlení řadí do prvního půl roku či roku věku dítěte, kdy se truchlení odráží především od toho, že dítě je schopné vycítit truchlení svého okolí. Vnímá zármutek svých příbuzných a samo jej poté pociťuje. K autorům, kteří mluví o schopnosti truchlení ve velmi brzkém věku patří například Dytrych s Matějčkem (1994) či John Bowlby (2013).

Zpracování smutku a ztráty je velmi individuální a u každého jedince má specifický průběh. Specifickým průběhem rozumíme především to, že truchlení každého dítěte má různou délku a jeho projevy mají různý charakter a intenzitu. Je nutné brát také v potaz, že děti truchlí rozdílně v různých fázích vývoje, reakce na úmrtí tedy úzce souvisí s věkem dítěte. Symptomy truchlení jsou velmi různorodé a nemáme tedy k dispozici žádné jednotné diagnostické měřítko. U různých autorů se však objevují všemožná dělení fází truchlení, které dle nich lze zobecnit na všechny děti. My si dvě z nich ve stručnosti představíme (Dytrych & Matějček, 1994; Goldman, 2015; Rogge, 1999).

Rogge (1999) ve své knize zabývající se dětskými strachy a úzkostmi rozděluje tři fáze zpracování smutku a smrti, které dle něj nemají pevně danou posloupnost, avšak stojí vedle sebe a dochází k jejich opakování a prolínání.

● Odmítání, „nechci to“

V této fázi dítě odmítá uvěřit, že milovaný člověk opravdu zemřel. U některých dětí dojde v této fázi k citovému zvratu; jsou najednou veselé, stále v pohybu, často přichází s novými nápady. U jiných dětí se objevují návaly hněvu, nařikání, někdy i fyzické zhroucení, a to

v reakci na sebemenší podnět. U některých dětí se také setkáme s vyhýbáním se tématu smrti a mimo jiné také s poruchami učení či chronickými chorobami.

- **Idealizace zemřelého**

V této fázi má dítě tendence si zemřelého člověka idealizovat. Stává se pro něj důležité vše, co připomíná zemřelého nebo obecně smrt jako takovou. U mladších dětí se objevuje někdy dokonce touha po splnutí se zemřelým, chce nosit jeho oblečení, vykonávat jeho povolání. Tato fáze je nejrizikovější u dětí bez pevné identity, jelikož může významně ovlivnit vývoj jejich já.

- **Znevažování zemřelého**

Tato fáze se střídá s fází idealizace. Bolest a smutek se střídají s hněvem na zemřelého. Dítě pociťuje vztek na zemřelého za to, že ho opustil a nechal ho tu samotné. Toto znevažování je jakýmsi pokusem dítěte o rozloučení. Nesmíme zapomenout, že dítě potřebuje právě i toto období, kdy smutek odmítá. Být smutné je pro něj totiž velice bolestivé a stojí ho spoustu energie.

Dytrych a Matějček (1994) dělí truchlení do čtyřech fází, které většinou nastupují popořadě.

- **Ohromení či šok**, kdy si dítě uvědomí, že milovaná osoba už se nevrátí.
- **Protest**, který slouží jako obranná reakce, jako jakási snaha vrátit věci do dřívějších kolejí.
- **Beznaděj či zoufalství**, které přichází, když protest nefunguje a ztráta začne být vnímána skutečně jako definitivní.
- **Uklidňování, vyrovnávání či smíření**, jež je doprovázeno hledáním nových východisek.

Kromě těchto fází jmenují Dytrych s Matějčkem (1994, 2002) všemožné symptomy, se kterými se můžeme při truchlení dětí setkat. Jsou mezi nimi například uzavřenost do sebe, apatie, nechutenství, lpění na někom z dospělých, předvádivé nebo provokativní chování a různé neurotické obtíže. U některých dětí se můžeme setkat se silnými emocionálními poruchami, které jsou však jen dočasné, mají krátké trvání a uzdravení pak bývá trvalé. U jiných dětí naopak můžeme pozorovat slabší obtíže, zato však mohou trvat celé měsíce či roky.

Charkow (1998) mluví o tom, že můžeme napříč dětskou populací najít rozdíly v reakcích na úmrtí, a to nejen rozdíly týkající se věku či okolností úmrtí, ale i rozdíly týkající se osobnosti dítěte. Zdůrazňuje fakt, že dítě, které je schopné a zvyklé snadněji projevovat emoce, bude pravděpodobně procházet procesem truchlení poněkud zdravěji

a rychleji. Oproti tomu dítě, které je obvyčejně více uzavřené, bude mít tendence uchovávat negativní pocity uvnitř a neventilovat je.

Ovšem i okolnosti úmrtí hrají v reakci dítěte velkou roli. Existují kvantitativní i kvalitativní rozdíly v truchlení lidí, kteří zažili náhlé úmrtí, a těch, kteří prožili úmrtí jako důsledek dlouhodobé nemoci a byla tedy zde možná příprava. Jedinci, kteří prožili náhlé úmrtí, vykazují více vnitřního vzteku a pocitů viny a objevují se u nich také déle trvající fyzické následky. Příkladem nám také může být případová studie chlapce, který prožil během osmnácti měsíců pět úmrtí v rodině, přičemž mu zemřeli tři prarodiče, strýc a teta. Truchlení při prvních čtyřech úmrtí probíhalo u chlapce poněkud mírně, avšak u pátého úmrtí nastal obrat. Začal o tomto úmrtí více přemýšlet, často o něm měl potřebu mluvit, měl noční můry o tom, že všichni z rodiny zemřeli a začal také mít strach z toho, jak by to mohlo zasáhnout jeho a jeho rodiče. Bylo zjištěno, že hlavní proměnou byly skutečně okolnosti úmrtí. Zatímco první čtyři zemřelí byli buďto velmi staří či dlouhodobě nemocní, páté úmrtí bylo neočekávané, protože zemřelý byl v poměrně nízkém věku a zdravý (Kaufman & Kaufman, 2005; Sanders, 1983)

Na závěr této podkapitoly bychom rádi zmínili Franze Rupperta (2011) a jeho koncepci psychotraumat. Koncepce psychotraumatu má tři části: traumatickou situaci, prožívání této situace a její následky. Ruppert tvrdí, že při prožití psychického traumatu dojde k přetržení souvislosti mezi prožívanou traumatickou situací a příslušnými psychickými reakcemi. Jinými slovy bychom mohli říci, že dojde k zatemnění vzpomínek a člověk má problém si zpětně spojit následky s danou situací. Rozděluje zároveň několik forem psychického traumatu, z nichž jednou je právě trauma z náhlé ztráty člověka, s nímž jsme byli hluboce emocionálně spjati.

2.3 Účast dítěte na pohřbu

Otázka toho, zda vzít dítě na pohřeb rodiče, je v dnešní době velmi diskutovaným tématem. Dříve byly pohřby považované za jakousi rodinnou slavnost a bylo samozřejmé, že se jí účastnily i děti. Truchlení po zemřelém členu rodiny mělo spíše vnější podobu a mimo jiné také určitý řád a čas. Dnes se však truchlení stává spíše intimní individuální záležitostí a projevy smutku a sympatií se tudíž redukovaly na minimum. S ohledem na psychickou křehkost dětí je někteří rodiče odmítají na pohřby brát s sebou. Snaží se nějakým způsobem dítě uchránit od setkání s realitou smrti. Přítomnost dítěte na pohřbu v případě, že mu zemřel rodič, by však měla být samozřejmostí, stejně jako návštěvy u hrobu či vystavené fotografie zemřelého v domácnosti. Účast na pohřbu, jakožto jakémsi

společném rozloučení se zemřelým, dává dítěti pocit, že se svými blízkými skutečně může prožívat „dobré i zlé“. Když dítě nemá možnost vidět truchlení ostatních členů rodiny v plném rozsahu, je pro něj znatelně těžší tuto situaci zvládnout (Dytrych & Matějček, 1994, 2002; Charkow, 1998).

Taktéž Kaufmannová-Huberová (1998) a DiGiulio a Kranzová (1997) shodně ve svých knihách vyjadřují názor, že pohřeb jako rituál je pro dítě velmi důležitý. A to i v případě, že dítěti zemřel domácí mazlíček či se jedná o úmrtí vzdáleného příbuzného. Pro dítě je to příležitost vyjádřit a zároveň zpracovat svůj smutek. V případě, že rodič či příbuzní nechtějí, aby se dítě účastnilo oficiálního pohřbu, měli by alespoň zprostředkovat dítěti malý soukromý obřad, aby mělo možnost se explicitní formou vyrovnat se ztrátou.

DiGiulio a Kranzová (1997) tvrdí, že děti, které se účastnily pohřbu, jsou přesvědčené, že jim to pomohlo lépe přijmout realitu smrti blízké osoby. A zároveň jim poskytla jakousi útěchu přítomnost dalších lidí, jež měli, stejně jako oni, zesnulého rádi.

Pozitivní vliv účasti na pohřbu také potvrzují mnohé výzkumy. Jedním z nich je výzkum prováděný Johnem Hollandem (2004) na Univerzitě v Yorku. Výzkumný soubor čítal téměř sto jedinců, kteří buď prožili ve školním věku úmrtí rodiče, či sami byli pozůstalým rodičem, přičemž 47 % jedinců se pohřbu zúčastnilo, zbylých 53 % nikoliv. Nikdo z účastníků výzkumu, již byli přítomni na pohřbu rodiče, neudával žádné negativní zážitky. Dvě třetiny z nich dokonce hovořili o pohřbu jako o pozitivní události, která jim byla v různých směrech nápomocnou. Naopak tři čtvrtiny jedinců, kteří se pohřbu neúčastnili, udávali, že by byli rádi jeho součástí. Ve většině případů jim to totiž bylo zakázáno, nebo jim vůbec nebylo sděleno, že se pohřeb koná. Více než třetina těchto jedinců měla pocity lítosti, zbytek však pociťoval hněv, bolest a frustraci plynoucí z pocitu vyloučení z rodiny v období úmrtí. Z výzkumu mimo jiné také vyplynulo, že nejlepší variantou je informovat dítě o pohřbu a zeptat se ho, zda by se chtělo účastnit. Dítě by se nemělo k účasti nutit, neměla by se mu ani zakazovat, ale mělo by mít možnost se samo rozhodnout. S čímž souhlasí i Charkow (1998) a přidává některá doporučení týkající se pohřbu. Dospělí by měli dítěti vysvětlit, co pohřeb je, jak probíhá a poté mu dát na výběr, zda chce být zapojeno a pokud ano, tak do jaké míry. Je toho názoru, že je velmi dobré, pokusit se dítě zapojit do některých záležitostí týkající se přípravy obřadu. Můžeme mu například poskytnout možnost pomoci nám s výběrem oblečení, ve kterém bude zesnulý pohřben či s výběrem písní, které budou při obřadu hrát. Těmito možnostmi zapojení poskytneme dítěti větší pocit kontroly nad touto náročnou situací, což je velmi důležité pro zvládnání žalu. Což můžeme pozorovat i v případové studii, jež prezentovali Kaufman & Kaufman (2005), kdy chlapec, který

se pohřbu účastnil, tvrdil, že mu to pomohlo a dovolilo vyjádřit svůj žal a usnadnilo proces truchlení.

2.4 Porovnání úmrtí a rozvodu

Ztráta rodiče úmrtím je narušitel od ztráty rodiče rozvodem ztráta, která je definitivní. Zemřelý zmizí fyzicky ze života dítěte už navždy, není zde ani malá šance toho, že se někdy vrátí. Oproti rozvodu přichází úmrtí povětšinou nečekaně, jako blesk z čistého nebe. I když dojde k úmrtí z důvodu dlouhodobé nemoci a proběhla v rodině nějakým způsobem příprava na to, že k úmrtí dojde, provází tuto ztrátu i tak odlišné pocity než u rozvodu. Převažuje zde „úzkostné napětí, strach, bolestné očekávání a nejrůznější jiné prožitky, jejichž podtextem je pozitivní, láskyplný vztah k postiženému či ohroženému členu rodiny“ (Dytrych & Matějček, 2002, s. 90).

Ztráta úmrtím je ztráta nedobrovolná. Dítě tudíž nemá pocit, že ho rodič opustil z vlastní iniciativy. Rovněž poukazují na to, že děti, které o rodiče přišly z důvodu úmrtí, nejsou vystavené porozvodovému konfliktu a taktéž, že vdovám je poskytována větší ekonomická podpora ze strany státu v podobě vdovského a sirotčího důchodu. Děti jsou dle nich úmrtím více zasažené emocionálně, ale z dlouhodobého hlediska, co se rodinných vztahů a finanční situace týče, jsou následky úmrtí rodiče menší než následky rozvodu (Amato & Anthony, 2014; Corak, 2001; McLanahan & Teitler, 1998). Ve výzkumu Tebeka, Hoertelové, Dubertretové a Le Strata (2016) až 7 z 10 participantů, jež prožili rozvod rodičů, mělo diagnostikovanou nějakou psychiatrickou poruchu. Celkově poté na základě získaných dat došli k závěru, že lidé, kteří v dětství utrpěli ztrátu jednoho z rodičů, nemají nijak výrazně vyšší pravděpodobnost výskytu psychiatrické poruchy, než mají lidé pocházející z rozvedených rodin. Dle jejich názoru to částečně může být způsobeno tím, že zemřelý bývá idealizován a pojí se s ním často pouze dobré vzpomínky a pocity, zatímco rodič po rozvodu nikoliv. Zároveň svou roli může hrát resilience a pozitivní coping.

2.5 Dopad úmrtí otce na další život dítěte

Jak jsme již zmiňovali v předchozí podkapitole, nepřítomnost jednoho z rodičů může mnohdy zapříčinit abnormální vývoj osobnosti dítěte a v některých případech způsobit také poruchy chování (Kohoutek, 2001). V jakých konkrétních oblastech se však nejvíce projeví ztráta otce?

Považujeme za důležité zde zmínit, že v případech, kdy dítě přijde o otce, se často setkáváme s tím, že si dítě nalezne částečnou náhradu. Odchod otce a jeho následnou

nepřítomnost mu může kompenzovat jiný člen rodiny, dítě má tak tendence upnout se například na dědečka či strýce. Výjimkou zde však není ani trenér či učitel, zkrátka mužská postava v životě dítěte, ke které vzhlíží a může z ní tak udělat svůj přední mužský vzor, namísto otce, který již není přítomný. Nutno podotknout, že tyto tendence pozorujeme častěji u chlapců (Röhr, 2018; Wineburgh, 2000).

Jednou z oblastí, kterých se nepřítomnost otce dotýká, je oblast kognitivních schopností a vzdělání. Děti pocházející z rodin, kde je otec nepřítomen, mají slabší výkony v kognitivních testech. Na základě výzkumů můžeme tvrdit, že tyto děti vykazují především nižší performační IQ, a to bez rozdílu pohlaví či společenské vrstvy, ze které pochází. Nutno však poznamenat, že nižší skóry v inteligenčních testech byly pozorovány i u dětí z rodin, kde otec je fyzicky přítomen, ale do výchovy není příliš zapojen a neposkytuje dítěti potřebnou oporu. U dětí z rodin, kde je otec nepřítomen, byly pozorovány také horší známky a vyšší absence ve škole. Tyto školní obtíže byly u dětí pozorovány nejen v akutní fázi truchlení, nýbrž i s časovým odstupem více než jednoho roku. Albert (1971) však ve svém výzkumu zaměřeném na geniální jedince u těchto lidí pozoroval až třikrát vyšší výskyt události úmrtí rodiče v dětském věku. Nutno však poznamenat, že na kognitivním vývoji dítěte se otec a matka podílejí téměř stejnou měrou a dopad na kognitivní schopnosti tedy nemá výlučně jen nepřítomnost otce, ale obdobný vliv by měla taktéž nepřítomnost matky. S tématem kognitivních schopností také úzce souvisí téma vysoké školy. Zde se překvapivě setkáváme s poměrně pozitivními závěry z výzkumů. Bylo totiž zjištěno, že děti vyrůstající v domácnostech vedených ovdovělými matkami, dosahují povětšinou stejného vzdělání a stejných akademických úspěchů na vysoké škole, jako děti vyrůstající v domácnostech vedených oběma rodiči. Ve výzkumech prováděných ve Skandinávii (Høeg et al., 2019; Kailaheimo & Erola, 2016) bylo zjištěno, že se lidé, kterým v dětství umřel rodič, liší od lidí z úplných rodin jen nepatrně, a to především ve výši dosaženého vzdělání. Studijní výsledky mívají velmi obdobné, a to na jakékoliv úrovni vzdělání. Méně často však podle těchto studií dosahují vysokých úrovní vzdělání (Dytrych & Matějček, 2002; Lessing et al., 1970; McLanahan & Teitler, 1998; Shinn, 1978).

Nepřítomnost otce z důvodu úmrtí rovněž může významně zasáhnout dětské sebepojetí, sebevědomí či sebeúctu. Toto může být ovlivněno z velké části smutkem, stresem a nespokojeností matky v důsledku úmrtí jejího partnera. Existuje totiž určitá korelace mezi štěstím a spokojeností rodiče a pozitivním sebepojetím dítěte. Jelikož úmrtí má značný vliv na matčino štěstí a spokojenost, může tím být zasaženo i sebepojetí dítěte. Nutno však poznamenat, že toto je pozorovatelné spíše v období čerstvě po úmrtí. I s odstupem času

však děti, jež utrpěly ztrátu otce, mohou vykazovat velké deficity v sebeúctě. Tyto deficity se navíc znovu a znovu reaktivují při setkávání s dalšími ztrátami v budoucnu. V porovnání s dětmi z rodin s oběma rodiči, děti vychovávané ovdovělou matkou vykazují výrazně nižší sebevědomí (Alami et al., 2014; Bowlby, 2013; Raschke & Raschke, 1979).

Existují však výzkumy, v nichž nebylo zjištěno, že by existoval nějaký vztah mezi tím, zda je otec v životě dítěte přítomen, či nikoli, a jeho sebevědomím či sebepojetím. V porovnání s hospitalizovanými a zdravými dětmi z úplných rodin tyto děti vykazovaly vyšší sebevědomí, než děti hospitalizované a svými výsledky se velmi blížily dětem, jež byly zdravé a vychovávané v úplných rodinách. Velkou roli však v tomto případě hrál rodičovský styl. Pozitivně se sebevědomím korelovala demokratická neboli autoritativní výchova, negativně potom korelovala autoritářská neboli autokratická výchova. Je tedy možné, že výsledné sebepojetí a sebevědomí může do velké míry ovlivnit výchovný styl matky. Významný vliv má také stabilita rodiny a podpora v rámci rodiny i širšího sociálního okolí. Zásadní je, aby pozůstalí dítě opakovaně neutvrzovali v tom, jak velkou ztrátu utrpělo a jak těžké to pro něj musí být. Pokud se v rodině otevřeně komunikuje a dostává se matce i dítěti dostatek podpory v udržování pozitivního obrazu zemřelého, sebepojetí dítěte z toho, i přes úmrtí otce, může vyjít téměř neporušeno (Casey, 2010; Fristad et al., 1993; Röhr, 2018).

Jak naznačují další výzkumy, děti, které utrpěly brzkou ztrátu otce, vykazují znatelně více dysforických pocitů. Zpravidla bývají více úzkostné a depresivní než děti, které nepotkala smrt rodiče. Zcela logicky se tyto pocity v určitém období po úmrtí pojí s akutní fází truchlení. Nejen v období truchlení je však u těchto dětí znatelná vyšší úzkost a deprese. Kromě úzkostných a depresivních pocitů se u těchto dětí může objevovat také silná separační úzkost, užívání návykových látek či vybrané symptomy poruch chování. Výzkumy ukazují, že i s větším časovým odstupem či dokonce v dospělosti, jedinci, kteří prožili brzké úmrtí rodiče, sami sebe označují jako více zranitelné a náchylné k dalším ztrátám ve svém okolí a vykazují vyšší míru úzkostných a depresivních pocitů. Je ale třeba brát v úvahu i rizikové faktory, jež se v životě dítěte vyskytovaly už v době před úmrtím. Mezi tyto faktory může patřit například socioekonomické znevýhodnění rodiny či užívání návykových látek některým z rodičů. Tyto rizikové faktory mohou taktéž mít vliv na výše zmíněné symptomy a pocity a nemusí se vždy nutně jednat o symptomy vázané pouze na úmrtí rodiče (Kaplow et al., 2010; Mireault & Bond, 1992; Tremblay & Israel, 1998).

2.5.1 Chybějící otec u chlapce

Výzkumy se poměrně často shodují (Marks et al., 2007; Rostila & Saarela, 2011), že chlapci jsou obecně zranitelnější, co se týče zážitku úmrtí rodiče nežli dívky. U synů můžeme v porovnání s dcerami pozorovat více negativních dopadů úmrtí otce. Na dcery naopak negativněji dopadá úmrtí matky. Tato data se mohou s velkou pravděpodobností odvíjet od identifikace. Negativnější dopady má pro dítě úmrtí jeho hlavní identifikační osoby.

U chlapců otec není první identifikační osobou, zato je ale právě tou hlavní. Chybějící osoba otce má vliv na synovu maskulinitu. Chlapci z rodin, kde chybí otec, popisují sami sebe jako více femininní a často dělají rozhodnutí typická spíše pro opačné pohlaví. To podporují například i výzkumy prováděné na počátku druhé světové války, kdy chlapci v domácnostech, kde nebyl přítomen otec, vykazovali výrazně větší feminitu, a to jak v chování, tak v představách. V Norsku naopak synové námořníků, kteří byli více než dva roky pryč z domova, vykazovali přehnaně maskulinní chování. Žádné rozdíly v maskulinitě chlapců s otcem a bez otce nenalezli ve svém výzkumu ani Barclay a Cusumano (1967). Zmínili, že tato skutečnost by mohla být ovlivněna tím, že chlapci bez otce, mají větší „drive“ k tomu se chovat hypermaskulinně. Toto hypermaskulinní chování jim slouží jako kompenzace toho, že jim jejich hlavní model maskulinity chybí a cítí se více femininní než jiní chlapci. Toto jedno z možných vysvětlení by mohlo objasňovat výsledky z výše zmíněných výzkumů s chlapci v Norsku. Britský výzkum (MacCallum & Golombok, 2004), který jsme zmiňovali v předchozí kapitole, rovněž odhalil vyšší feminitu u chlapců, kteří jsou vychováni pouze matkou. Tato feminita ovšem nebyla zvýšená na úkor maskulinity, ta naopak zůstala, v porovnání s chlapci z úplných rodin, nezměněná. To, že je syn vychováván jednou, či dokonce dvěma matkami může nejspíše znamenat pouze to, že bude více genderově flexibilní (Burton & Whiting, 1961; D'Andrade, 1973).

Co se užívání psychoaktivních látek týče, obecně u dětí, jež prožily ztrátu rodiče, byla pozorována větší pravděpodobnost výskytu nadměrného pití alkoholu, a to neohledně na pohlaví dítěte. Pokud však přihlídneme k pohlaví, u chlapců se nadměrné pití po úmrtí otce ve velké míře příliš nevyskytuje. Nadměrné pití bylo zaznamenáno spíše u chlapců, jež prožili ztrátu obou rodičů, nikoliv jen otce. Dle výzkumů by tedy na nadměrné užívání psychoaktivních látek u chlapců nemělo mít úmrtí otce určující vliv (Marks et al., 2007; Sweeting et al. 1998).

Chlapci, kteří vyrůstají bez otce, mohou mít nedostatek sebedůvěry. Mohou rovněž být nadměrně ostýchaví a v některých případech příliš závislí na matce. Mají sklony k potlačování hněvu a potřeby sebeprosazení. Bývají často nezodpovědní, chybí jim řád a naráží na problémy s autoritami. Pokud nemají k dispozici dospělou postavu mužského pohlaví, která částečně otce jako identifikační osobu nahradí, skórují pak výše na škálách deprese, hypochondrie, hysterie a útočnosti, přičemž depresivní symptomatika bývá z těchto všech nejvýraznější. Obecně u nich můžeme pozorovat celkově sníženou psychickou pohodu a zvýšený psychický distres. Celkově bychom mohli říci, že trpí nedostatky v oblasti sociální, sexuální, morální a kognitivní (Corneau, 2012; Marks et al., 2007; Nelson & Valliant, 1993).

2.5.2 Chybějící otec u dívky

V předchozí kapitole, týkající se role otce ve výchově, jsme zmiňovali, jak je otec důležitý pro vývoj dívka žensství, jeho podporu a potvrzení. Toto tvrzení také podporují mnohé výzkumy, ve kterých byly zjištěny rozdíly ve feminitě žen vyrůstajících s otcem a žen bez otce. Dívky z rodin, kde byl otec nepřítomný, vykazovaly ve výzkumech poněkud nižší feminitu a zároveň samy sebe jako méně femininní označovaly. Ve výzkumech, kde malé dívky měly popsat samy sebe, hrála přítomnost otce významnou roli. Pokud byl otec přítomen jak v životě dívky, tak v laboratoři při jejím vypovídání, měla jeho přítomnost velice silně feminizující efekt (Biller & Weiss, 1970; D'Andrade, 1973; Stevenson & Black, 1988). Existují však také výzkumy, v nichž se z rodin s chybějícím otcem a dívky z rodin s oběma rodiči, na škálách feminity a maskulinity nijak významně nelišily (MacCallum & Golombok, 2004). S tímto souhlasí i výzkum Boothroydové a Crossové (2017), které rovněž nenalezly žádný vztah mezi absencí otce a vyšší maskulinitou. Obecně nezaznamenaly u žen osiřelých ze strany otce žádné změny v genderovém chování.

Dívky, jež přišly o otce, mají sklon sebe podceňovat a muže naopak idealizovat. Nemají dostatek sebedůvěry a do vztahů vstupují plny očekávání, která často nejsou naplněna. Žádný muž totiž nemůže dostát ideálu, který si dívka vytvořila a který neustále hledá. Tento ideál muže, otce, bývá totiž zpravidla zkrátka příliš ideální na to, aby se mu některý z mužů mohl vyrovnat. Dívky se pak ocitají v zajetí nereálných představ a často naráží na zklamání v lásce. Dále ještě dodává, že dívky vyrůstající bez otce se později stávají buď *osamělými rebelantkami* nebo *zajatkyňmi potřeby líbit se*. Buď se brání flirtování či koketování, nedávají příliš na odív svou ženskost nebo se naopak snaží co nejvíce přiblížit ideálu dokonalé ženy, *femme fatale* z časopisů a knih. Dívky, kterým chyběl otec, jen

obtížně nalézají sebedůvěru a sebejistotu, pokud o ně muž nestojí. Jejich sebepojetí je z nepřiměřeně velké části závislé na mužích, respektive muži, o kterého má romantický zájem (Corneau, 2000; Dytrych & Matějček, 2002).

Mimo jiné bylo ve výzkumech zjištěno, že u dívek, které vyrůstaly bez otce, dochází dříve k prvnímu pohlavnímu styku a v budoucnu mívají v průměru více sexuálních partnerů, oproti dívkám z úplných rodin. S tím úzce souvisí také zjištění, že u těchto dívek dochází k brzkému těhotenství. Více než 27 % dívek bez otce se stává mladými maminkami, oproti tomu v rodinách s oběma rodiči dochází k brzkému otěhotnění pouze u 11 % dívek. U dívek, které vyrůstají bez otce, je vyšší pravděpodobnost, že zažijí pohlavní styk do 15 let věku či že otěhotní do 18 let. Čím dříve tyto dívky utrpí ztrátu otce, tím více se tato pravděpodobnost zvyšuje (Boothroyd & Perrett, 2008; East et al., 2006; McLanahan & Teitler, 1998; Sweeting et al., 2013).

U dívek bez otce byl oproti chlapcům vyšší výskyt užívání návykových látek. Byla u nich pozorována zvýšená pravděpodobnost toho, že se z těchto dívek stanou kuřačky. Rovněž u nich často dochází k prvním zkušenostem s alkoholem do 15ti let a k prvním zkušenostem s jinými drogami do 18ti let věku (Sweeting et al., 2013). Toto by mohlo souviset se zjištěním, že dívky vyrůstající bez otce mívají výrazně vyšší tendenci podléhat vlivům vrstevníků (East et al., 2006).

3 ASPEKTY RODINNÉHO ŽIVOTA ZASAŽENÉ ÚMRTÍM

Oblastí rodinného života, které s úmrtím souvisí nebo kterých se úmrtí jednoho z rodičů dotkne, je nepřehledné množství. My jsme si pro naši práci zvolili vybrané z nich. Jsou jimi dyáda matka-dítě a jejich vzájemný vztah, příchod nového partnera, ekonomická situace rodiny, rodinný narativ otce a protektivní faktory. Nyní si představíme jejich teoretické pozadí.

3.1 Vztah matka-dítě

„Dítě spatřuje ve své matce jedinečnou bytost. S žádnou jinou lidskou bytostí necítí tak hlubokou duševní spřízněnost jako právě s vlastní matkou. Matka je principiálním psychologickým relačním bodem nejen tehdy, kdy náš život začíná – zůstává jím po celý život“ (Ruppert, 2011, s. 98).

Matka je ta, jež dala svému dítěti život a stala se tak jeho prvním objektem lásky. Je pro své dítě, bez ohledu na pohlaví, „životní nutností, smyslovým, citovým a psychickým orientačním bodem“ (Poncet-Bonissol, 2015, s. 26). Dle Fromma (1996) je matka teplo, potrava a blažený stav uspokojení a bezpečí.

Vztah mezi matkou a dítětem se začíná utvářet již v okamžiku zjištění těhotenství. Na biologické poměry je doba, po kterou dítě roste uvnitř matčina těla, poměrně dlouhá. Po celých následujících 9 měsících dítě dýchá, pije i přijímá potravu právě prostřednictvím matky. Poskytuje mu zkrátka vše, co potřebuje k životu. Je schopno vnímat zvuk jejího hlasu, každý její pohyb a rovněž nasávat její emoce. Žijí spolu v jakémsi extatickém splynutí, tvoří pár, neoddělitelnou jednotu. Toto intenzivní splynutí však netrvá pouze po dobu těhotenství, ale pokračuje i několik prvních týdnů života. Nejen před, ale i po porodu dítě matku potřebuje, aby přežilo. Ruppert (2011, s. 89) říká, že pokud se matka psychologicky naladí na mateřství, „spojuje se její cítění, myšlení i jednání stále silněji se vznikajícím dítětem“. Dítě není pak už jen její tělesnou, nýbrž i duševní součástí. Po narození matka bezpodmínečně dává sama sebe a napomáhá tak vytvářet základy rovnováhy dítěte. Právě ona dává dítěti jako první pocit, že je milováno. Dítě cítí, že je milováno jen proto, že existuje a že ho matka potřebuje. Jinými slovy matka dává dítěti onu ničím nepodmíněnou lásku (Poncet-Bonissol, 2015; Rufo, 2009; Slaměník, 2011).

Nutno podotknout, že dítě v počátcích života nemá jasně vymezenou strukturu Já. Je pouze jakýmsi prodloužením matky. Má sice vlastní tělo vně matky, ale i přesto zároveň zůstává její součástí. Nevnímá samo sebe jako bytost odlišnou a oddělenou od matky. Zároveň matka vnímá dítě jako svou součást. Aby dítě došlo do fáze, kdy dojde k utvoření struktury jeho vlastního Já, musí matku zřetelně vymezit jako objekt, jež je jeho protějškem, něčím odlišným. K tomu však potřebuje, aby byl tento odlišný objekt „uchopitelný, pocitově celistvý, hmatatelný a stabilně přítomný“ (Ruppert, 2011, s. 92). Nejen dítě, ale i matka musí sama sebe zřetelně od dítěte odlišit. Teprve poté si dítě může utvořit ohraničenou a stabilní strukturu Já (Rufo, 2009; Ruppert, 2011).

Matka na své dítě však nemá vliv nutně jen v dětství, ale ovlivňuje ho celý život. Ve výzkumu Dotyové a Mortimerové (2018) se ukázalo, že blízký vztah s matkou v průběhu času souvisí s nižším výskytem depresivních nálad a zároveň má vliv i na vyšší sebevědomí. Emočně podpůrný vztah s matkou v dospělosti jedincům pomáhá se lépe vyrovnávat s každodenním stresem. Zároveň jsou tito jedinci více odolní vůči kumulovaným negativním životním událostem. Xu, Bullock, Yang a Liu (2020) se ve svém výzkumu zaměřovali na internalizaci problémů a souvislost se vztahem s matkou. Došli k závěru, že vyšší kvalita vztahu s matkou má vliv na nižší míru internalizace problémů v budoucnu. K této internalizaci pak přispívá naopak zvýšená psychologická kontrola ze strany matky.

3.1.1 Attachment

Attachment můžeme jinými slovy nazvat také jako citovou či vztahovou vazbu, přilnutí, připoutání či pouto. Autorem teorie citové vazby je John Bowlby, který v tvorbě této teorie částečně vychází z psychoanalytické teorie, avšak od tradiční psychoanalýzy se odlišuje zahrnutím zásad z jiných, poměrně nových oborů, jako je etologie či teorie řízení. Důležitým poznatkem je, že attachment není výsledkem učení, ale jedná se o jakousi vrozenou instinktivní reakci (Bowlby, 2013; Rufo, 2009). Teorie citové vazby dle Bowlbyho (2013, s. 42) poskytuje „nový a názorný způsob, jak konceptualizovat tendenci lidských bytostí k navazování silných citových pout ke konkrétním druhým lidem“.

Již od narození má dítě potřebu navázat bezpečný vztah s pečující osobou, především s matkou. Druhou nejčastější osobou, která vyvolává vazebné chování, je většinou otec. Vazebné chování můžeme u dětí pozorovat i ve vztahu k jiným osobám, u matky k němu však dochází dříve, silněji a vytrvaleji. Attachment je pro dítě cenným nástrojem pro přežití. Díky udržování pečující osoby nablízku zvyšuje dítě své vlastní bezpečí. Poskytuje mu rovněž potravu, zprostředkovává poznávání okolního prostředí i sociální interakce.

Na attachment se obecně můžeme dívat jako na proces v raném dětství, v jehož průběhu dítě postupně přilne k pečující osobě, u které hledá bezpečí. Kromě bezpečí dítě ve vřelém, intimním a nepřetržitém vztahu s matkou nachází rovněž uspokojení a potěšení. Dle Bowlbyho (2010, s. 186) „žádnou formu chování nedoprovázejí silnější pocity než vazebné chování. Osoby, k nimž je zaměřeno, jsou milovány a jejich příchod je radostně vítán“ (Bowlby, 2010; Fonagy & Target, 2005; Slaměník, 2011).

V rodinném prostředí většina dětí kolem 3 měsíců věku reaguje na matku jinak než na ostatní osoby. Toto vazebné chování se projevuje tak, že se dítě při příchodu matky usmívá, rychleji se hlasově projeví a očima matku sleduje déle, než by sledovalo jiného člověka. Důležitou součástí tohoto chování je také to, že dítě dělá vše pro to, aby si udrželo matku nablízku a to tak, že začíná plakat, když matka odejde z místnosti. Někdy se s tímto pláčem pojí i snaha matku pronásledovat, vyhledat ji. Na dlouhodobější separaci od vazebné osoby dítě obecně reaguje nejprve protestem, který se později mění v zoufalství, po němž následuje fáze lhostejnosti. Během 2. a 3. roku se tyto reakce projevují s téměř stejnou intenzitou i frekvencí jako v 1. roce. Rozdílem je, že dítě je už schopno odchod vazebné osoby anticipovat a začíná reagovat již na její teprve hrozící odchod a pláče ještě než matka vůbec stačí odejít. Po 3. roce věku se dítě většinou dovede cítit bezpečně i na neznámých místech s vedlejšími vazebnými osobami. I toto je však podmíněné tím, že tyto osoby musí být dítěti známé a nejideálnějším případem je to, když se s nimi dítě v minulosti seznámilo v přítomnosti matky. Dále je klíčové, aby dítě bylo zdravé a ničím nepolekané a aby zároveň mělo přehled o tom, kde se nachází jeho matka a mělo jistotu toho, že se kontakt s ní zase obnoví (Bowlby, 2010; Slaměník, 2011).

3.1.2 Proměna vztahu po úmrtí

Výzkumy se často zabývají vlivem ztráty rodiče na dítě, ale dyáda pozůstalý rodič a dítě bývá poměrně opomíjena. Když však zemře rodič dítěti, jedná se téměř vždy o úmrtí předčasné a velmi často také náhlé. Odchod rodiče je tedy pro všechny šokem a rozbíjí veškeré plány na budoucnost, především pak ty, jež zahrnují dítě a pozůstalého rodiče. Jich, a potažmo jejich vztahu se úmrtí dotýká nejvíce (Bowlby, 2013; Droser, 2019).

Přežívající rodič je často velmi plný svého žalu a ne vždy musí být schopný poskytnout dítěti takovou péči, jakou potřebuje. V případě, že rodič v návaznosti na úmrtí partnera trpí posttraumatickou stresovou poruchou, děti těchto rodičů pak velmi často rovněž vykazují některé symptomy posttraumatické poruchy. Pokud však rodič zvládá poskytovat dítěti plnohodnotnou péči dle jeho potřeb, je tato péče velmi výrazným protektivním

faktorem. Více o protektivních faktorech nalezneme v podkapitole 3.5 (Biank & Werner-Lin, 2011; Carmon et al., 2010; Wolchik et al., 2006).

Pro přežívajícího rodiče je největší změnou to, že zničehonic musí zastávat více rolí namísto té jedné, kterou již dobře zná. Nemluvíme pouze o zastávání role druhého rodiče, ale například i mnoha rolích, které musí zastávat v průběhu truchlení. Měl by dítěti být jakýmsi zrcadlem či předobrazem truchlení, aby nabylo pocit, že truchlit může, že je to v pořádku a přirozené. Zároveň by měl dítěti poskytovat konzistentní a pečující rodičovství, odpovídat na neustávající otázky dítěte ohledně úmrtí a zároveň mu napomáhat vytvářet rekonstrukci zesnulého, protože koneckonců on je ten, jež ho znal nejlépe. Co se týče změn ve vztahu jako takovém, ve většině rodin dojde ke změně či narušení vztahu matky s dítětem především vlivem změn v chodu domácnosti, plnění povinností, schopnosti komunikovat či v očekávání od daného vztahu. Velmi často se ve vztahu matky a dítěte po úmrtí otce objevuje úzkost a strach, a to na obou stranách. Na straně matky se tato úzkost váže především na strach o dítě, konkrétně pak strach o jeho budoucnost, jeho štěstí a zároveň strach o to, co nastane pro dítě, pokud by se i jí samotné něco zlého přihodilo. Dítě se často bojí, že by se matce nebo jemu mohlo něco stát a objevují se i známky strachu o budoucnost jejich vztahu. Tato úzkost pak může souviset s jakousi vnímanou vnější ztrátou svobody ve smyslu větší kontroly či potřeby trávit s tím druhým co největší množství času. Dítě, matka či oba se pak mohou cítit pod tlakem a omezování, což může velmi výrazně narušit to, jak spolu budou vycházet i v budoucnu. Na druhou stranu se matka a dítě mohou vzájemně podporovat a usnadnit si tak přechod do „života po ztrátě“. Ve výzkumu Droserové (2019) vypovídali matky s dětmi, že si navzájem pomohli vytvořit lepší život a adaptace na život bez zemřelého pro ně byla díky vzájemné podpoře mnohem snazší. Když spolu oba své prožitky v průběhu truchlení sdílí, zvyšuje se pravděpodobnost, že po překonání tohoto období dojde k osobnostnímu růstu. Pokud otevřeně mluví o svém zármutku a vzájemně se podporují, může po určité době u obou dojít k pozitivní změně, takzvanému posttraumatickému růstu (Biank & Werner-Lin, 2011; Carmon et al., 2010)

Lehman, Lang, Wortman a Sorenson (1989) se ve svém výzkumu zabývali právě vztahem rodiče a dítěte po úmrtí druhého rodiče. Bylo zjištěno, že obecně vztah mezi rodičem a dítětem po úmrtí druhého rodiče spíše zesílí. Většina dvojic vypověděla, že jejich vztah se po prožití ztrátě zlepšil a že jsou si mnohem bližší než předtím. K tomuto zlepšení může nejvíce dopomoci otevřená a upřímná komunikace, která je velmi cenným nástrojem v procesu truchlení. Prostřednictvím otevřené komunikace mohou rodič s dítětem dojít ke vzájemnému porozumění a mohou se tak lépe podporovat. Někteří respondenti

nezaznamenali po úmrtí žádnou změnu ve vztahu, a ještě méně jich pak udávalo slabší vazbu s dítětem a jakési vzdálení. Toto vzdálení pak odůvodnili strachem z další bolestivé ztráty. Ve většině případů se však mezi pozůstalým rodičem a dítětem utvořilo velmi silné pouto. Nutno však podotknout, že na vztah po úmrtí má vliv i kvalita vztahu před ním. Obecně děti, jež měly s pozůstalým rodičem dobrý vztah již před úmrtím, vykazují poté nižší depresivitu a méně somatických příznaků (Gray, 1987; Lehman et al., 1989).

3.2 Změna rodinné konstelace

Po úmrtí manžela ve většině případů nastane dříve nebo později chvíle, kdy matka naváže nový vztah s jiným mužem a pokusí se ho začlenit do života dítěte. Investice do budoucnosti je totiž jakýmsi finálním krokem v procesu truchlení. A za investici do budoucnosti je považováno právě navazování nových vztahů, a to především vztahu partnerského (Barlé et al., 2015). Toto je jedna z chvil, kdy se psychické následky úmrtí rodiče projevují nejvíce. Matka může narazit na nepochopení ze strany dítěte či dokonce odpor k nově příchozímu partnerovi. Často se mohou proti nově příchozímu partnerovi bouřit, odmítají v jeho přítomnosti mluvit, neposlouchají jeho příkazy nebo od něj nechtějí přijímat dárky. I u dítěte můžeme samozřejmě v některých případech pozorovat jistou pochopitelnou touhu najít dospělé, kteří by mohli zaplnit prázdnotu po zesnulém. Je však nutné myslet na to, že toto neznamená, že dítě chce najít náhradu. Ve většině případů totiž dítě přímou náhradu zemřelého nehledá. Tato myšlenka náhrady v dítěti vyvolává problematické otázky týkající se jakési loajality k zemřelému rodiči a v důsledku toho by se dítě mohlo cítit zmatené. Pokud se tedy nový partner v životě dítěte objeví, nemělo by se v žádném případě na dítě spěchat s přijetím této náhrady. Nutno také poznamenat, že nový rodič se pro dítě nikdy nestane plnou náhradou zemřelého rodiče, a to ze dvou prostých důvodů. Prvním důvodem je, že dítě si tohoto náhradního rodiče přirozeně nevybírá samo. Druhým důvodem je potom fakt, že představení tohoto nového partnera v naprosté většině případů proběhne v nevhodnou dobu, a to buď příliš brzy nebo také příliš pozdě. Truchlící proces matky a dítěte je totiž kvalitativně odlišný. Neprobíhá stejně, není synchronizovaný. Dítě může ještě stále prožívat velmi intenzivní pocity ztráty, zatímco kognitivně zralejší a vztahově zkušenější dospělý již může být ve fázi přijetí a integrace. Každý z nich je tedy na určité kroky připravený v jiné fázi, v jinou dobu (Biank & Werner-Lin, 2011; Costa & Holliday, 1992; McLanahan & Teitler, 1998).

Ve výzkumu Lutzové (1983) bylo zjištěno, že děti z rodin, kde došlo k úmrtí rodiče, mnohem více odmítají nového partnera než děti z rodin, kde jsou rodiče rozvedení. Tyto

rodiny obecně také vykazovaly vyšší hladinu prožívaného stresu než rodiny, ve kterých přišel nevlastní rodič po rozvodu. Nově příchozí partner má v těchto rodinách mnohem těžší úlohu. Sice proti němu nestojí živý bývalý manžel a otec, ale stojí proti němu zemřelý otec dítěte, který je často do velké míry dítětem idealizovaný. Dítě zemřelému připisuje všemožné významné ctnosti a ve většině případů má na něj výhradně pozitivní vzpomínky. I přes všechny negativní vlivy si však nový nevlastní rodič může s dítětem vytvořit velmi výjimečný vztah a naplnit některé z jeho citových potřeb. Dítěti by mělo především být i po příchodu nového partnera nadále truchlit dle jeho potřeb a musí být respektováno jeho silné pouto k zesnulému rodiči. V navazování vztahu s dítětem je potřeba, aby byl nový partner co nejvíce taktní, velmi zdrženlivý a nic neuspěchal. Nikdy mu sice nebude moci zcela nahradit biologického rodiče a neměl by se o to ani za každou cenu snažit. Pokud však nebude na dítě tlačit, je možné si s ním utvořit velmi blízký, až rodičovský vztah (Costa & Holliday, 1992; Dytrych & Matějček, 1994; 2002; Lutz, 1983).

3.3 Ekonomická situace

S úmrtím jednoho z rodičů se ve většině případů neodmyslitelně pojí také starost o finance, potažmo i všelijaké právní záležitosti. Rodina většinou přijde o jeden ze dvou příjmů, který více či méně přispíval do rodinného rozpočtu. Matka se v této nové změně finanční situace může cítit bezradná, což může výrazně ovlivnit vztahovou dynamiku rodiny. Stroebová a Schut (2010) ve své práci dělí dva typy reakcí na skutečnosti týkající se úmrtí. Jednou z těchto skutečností je právě změna finanční situace vlivem ztráty jednoho z příjmů. Rodič potřebuje tuto finanční situaci napravit a může reagovat strategií zaměřenou na emoce či strategií zaměřenou na problém. Při užití strategie zaměřené na emoce, se bude rodič velmi intenzivně strachovat o finance, bude cítit úzkost, ale nepodnikne žádné praktické kroky k nápravě této situace. Kdežto rodič užívající strategii zaměřenou na problém podnikne kroky k vyřešení finančního problému, a to například zažádáním o důchod, nalezením nové práce či brigády a podobně (Stroebe & Schut, 2010; Dutra et al., 2018).

Nutno zmínit, že ekonomická situace, se v každé rodině změní jinak, především podle toho, do jaké míry se zesnulý rodič podílel na finančním chodu domácnosti. Finanční situace se zhorší podstatně více, pokud zemře ten rodič, který přispíval jako jediný či přispíval většinou. Ovšem i v případě, kdy oba rodiče přispívali na rodinné výdaje stejnou měrou, úmrtí rodinu finančně zasáhne. Jedinou výjimkou je, pokud se zemřelý rodič nijak finančně nepodílel na chodu domácnosti. Finanční situace se tímto tedy nezhorší,

v některých případech se díky pozůstalostním důchodům může dokonce zlepšit (Dutra et al., 2018).

V České republice se rodině zemřelého dostává pomoci od státu ve formě pozůstalostních důchodů, jež jsou upravovány zákonem č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění. Tento typ důchodů je historicky jednou z nejstarších dávek vůbec, u nás byl zaveden již v roce 1771. Dříve bylo účelem pozůstalostního důchodu zcela nahradit druhý příjem, jelikož tehdy ženy nebývaly zaměstnané a nepočítalo se tedy s výdělečnou činností pozůstalé manželky. Nyní, jak dobře víme, je situace již jiná a pozůstalostní důchod má především funkci vyrovnávací. V podstatě to znamená, že účelem důchodu je „vyrovnat rozdíl v životní úrovni rodiny, který plyne ze ztráty jednoho příjmu v důsledku úmrtí jejího člena“ (Tröster, 2005, s. 225). Pozůstalostní důchod se odvozuje z důchodových nároků zemřelého, což znamená, že zemřelý buď za dobu svého života již pobíral invalidní či starobní důchod, nebo by mu na něj vznikl nárok v případě, že by nezemřel. Pozůstalostní důchod se skládá z části stanovené průměrné mzdy a části starobního nebo invalidního důchodu týkajícího se zemřelého. Rozdíl mezi vdovským a sirotčím důchodem je v procentuální částce starobního nebo invalidního důchodu, která se do daného pozůstalostního započítává. Rodině může být přiznán souhrnný pozůstalostní důchod, nicméně u nás v České republice je přiznáván zvlášť vdovský či vdovecký důchod a zvlášť důchod sirotčí. Nárok na vyplácení vdovského důchodu má pouze manželka zesnulého. Nárok nevzniká v případě, že se jedná o nesezdané partnery či partnery rozvedené. Vždy je vyplácen po dobu 1 roku od úmrtí takzvaný bezpodmínečný vdovský důchod. Aby mohl být vyplácen i následný, takzvaný podmíněčný vdovský důchod, musí vdova splňovat určité podmínky, mezi něž patří například dosažení důchodového věku, invalidita, péče o nezaopatřené dítě či jinou osobu závislou na péči druhých. Sirotčí důchod je přiznán nezaopatřenému dítěti, jemuž zemřel rodič či opatrovník, jenž plně zastává funkci rodiče. Zaniká pak zaopatřeností dítěte (výdělečnou činností), jeho osvojením či svěřením do náhradní rodinné péče. Za nezaopatřené dítě považujeme většinou dítě v období do konce povinné školní docházky. Po jejím skončení nárok na důchod může pokračovat v případě, že je dítě v přípravě na budoucí povolání, tzn. dále studuje, nemůže vykonávat práci kvůli nemoci či úrazu či je vedeno v evidenci úřadu práce a nemá nárok na podporu v nezaměstnanosti a není mu více jak 18 let (Höhne et al., 2018; Tröster, 2010).

Další formou finanční pomoci ze strany státu je takzvané pohřebné. Toto pohřebné je vyplaceno jednorázově ve výši 5000 Kč osobě, jež zařídila pohřeb nezaopatřenému dítěti nebo rodiči nezaopatřeného dítěte. Podmínkou je to, aby zemřelý měl trvalý pobyt v České

republice. Na výši příjmů rodiny se v tomto případě nijak nehledí. K roku 2016 byla průměrná cena pohřbu vyjma pohřební hostiny, pronájmu hrobu, hřbitovních služeb a hrobu jako takového přibližně 23 000–28 000 Kč. Pohřebné je tedy sice v tomto poměru trochu menší částkou, ale přesto rodina rozdíl opravdu pocítí (Höhne et al., 2018).

3.4 Vzpomínání

„Vzpomínání stejně jako zapomínání slouží k potlačení ztráty. Někdy je nutné zapomenout, abychom nepropadli vážné obsedantní neuróze a neztratili schopnost žít v přítomnosti. Ale je třeba si také pamatovat, jinak bychom ztratili sami sebe“ (Rufo, 2009, s. 95).

Vyrovňávání se se ztrátou nevyžaduje tedy pouze konfrontaci se svým zármutkem, ale rovněž aktivní snahu nějakým způsobem strukturovat vzpomínky na zemřelého. Považujeme zde za nutné podotknout, že přístup ke vzpomínkám může být často znemožněn kvůli nevědomé snaze ubránit se bolesti, která se s prožíváním ztráty blízkého člověka pojí (Schlesinger, 2014). Tyto vzpomínky by každopádně neměly pozůstalého obsesivně zaměstnávat, ale neměl by se jim ani vyhýbat. Myšlení na zemřelého a vzpomínání na něj facilituje copingový proces, díky kterému po nějaké době vzpomínky nemusí nutně u pozůstalých vyvolávat distres a pocity smutku. Výzkumy ukazují, že vzpomínky pozůstalých na zemřelého bývají povětšinou dobré. Tyto dobré vzpomínky se často týkají společně stráveného času, pozitivních aspektů osobnosti zesnulého a jejich vztahu s ním. Dobré vzpomínky jsou asociovány s pozitivními a příjemnými pocity. V návaznosti na dobré vzpomínky ale můžou vznikat i negativní, nepříjemné a pro pozůstalého velmi náročné kognice a pocity. U pozůstalých vzpomínky, i ty dobré, mohou vyvolat například pocity viny, hněvu, smutku či opuštěnosti a osamělosti. Pozůstalí členové rodiny se tedy obecně touží soustředit spíše na dobré vzpomínky a těmto negativním kognicím se pokud možno úplně vyhnout. Většinou to však není takto jednoduché a vzpomínání tedy nejčastěji vypadá tak, že v drtivé většině převažují hezké a příjemné vzpomínky, ale občas si své místo najdou i ty negativní (Boerner & Heckhausen, 2003; Wood et al., 2012).

Pozůstalí někdy mají strach, že zapomenou, jak dotyčný zemřelý vypadal, jaký byl. Bojí se, že jejich tolik blízký člověk časem ztratí obrysy. Existuje však velká spousta způsobů, jak si obraz dotyčného uchovat a jak oživovat vzpomínky na něj. Vzpomínky často bývají neúplné, ale mohou být rozšířeny tím, že pozůstalý bude zjišťovat více a více informací o životě zemřelého a vyměňovat si vzpomínky a zážitky s ostatními, kteří byli zemřelému blízcí. Dobré je také poskytnout místo zemřelému v každodenním praktickém

životě, a to formou používání některých jeho věcí, řízení se jejich radami, dodržováním slibů, které jim dotyčný dal či pokračováním v něčem, co zemřelý nestihl dokončit a velmi mu na tom záleželo. Zemřelého může rodina kdykoliv zpřítomňovat vyprávěním všemožných zážitků či připomínáním některých výjimečných okamžiků, které s dotyčným zažila. Děti si například mohou samy vyrobit rámeček na svou oblíbenou fotku se zesnulým a vystavit si ji poté na nějaké jimi vybrané speciální místo. Kromě fotky může pro dítě být také přínosné vyrobení nějaké vzpomínkové knihy na zemřelého, která může obsahovat různé fotky, příběhy a zážitky či vzkazy od ostatních příbuzných. Velmi účinným nástrojem při udržení pouta se zemřelým jsou různé rituály či vzpomínkové obřady, ať už individuální či rodinné. Vzpomínkový obřad se například může dělat v den, kdy by zesnulý měl narozeniny. Rodina může jít například navštívit jeho hrob na hřbitově, jít do jeho oblíbené restaurace či napsat zemřelému nějaká přání na balonky a vypustit je. Zvláště pro děti jsou takovéto vzpomínkové akce velmi důležité. V souvislosti s rituály bychom také zmínili, že je žádoucí udržet v rodině i nadále tradice, kterých se účastnil zemřelý. Je důležité v těchto tradicích pokračovat i bez něj a popřípadě si při nich na zemřelého společně zavzpomínat (Attig, 2000; Berner & Heckhausen, 2003; Goldman, 2015).

3.5 Protektivní faktory

Jako protektivní či ochranné faktory označujeme všemožné osobnostní charakteristiky, predispozice a vnější vlivy v životě člověka, které ho chrání před negativními vlivy. Jsou to takové faktory, které tlumí dopad faktorů rizikových, kompenzují je nebo působí přímo proti nim. Takovýchto ochranných faktorů zvládnání úmrtí rodiče je hned několik a my se teď na ty nejvýznamnější z nich podíváme (Benard, 2000).

3.5.1 Vnější faktory

Jedny z nejdůležitějších protektivních faktorů souvisí se sociálním prostředím jedince. V případě úmrtí rodiče je pro dítě naprosto klíčová péče, která je mu poskytnuta v období po úmrtí. Je důležité, aby tato péče byla nepřetržitá a stabilní. Mluvíme především o tom, zda pozůstalý rodič (či jiný rodinný příslušník) vytvoří pro dítě pečující prostředí plné podpory v průběhu jeho truchlení. Nesmíme zapomínat ani na případné sourozence, kteří si mohou být navzájem velkou oporou. Často mezi sourozenci, jež postihla ztráta rodiče, vznikají mimořádně silné vztahy, které přetrvávají do dospělosti. V rámci širší rodiny pak hrají velkou roli emocionální vazby mezi rodičem, dítětem a zbylými příbuznými.

Nejvýznamnější je především vnitřní soudržnost rodiny neboli koheze (Bowlby, 2013; Elliott & Place, 2002; Eppler, 2008; Matoušek, 2017)

Důležitá ale není jen podpora rodiny, nýbrž i podpora širšího sociálního okolí, kam můžeme zařadit například vrstevníky dítěte, učitele či výchovné poradce a další. Tato sociální opora je kritická pro zvládnutí traumatu a zármutku. Ve výzkumu Epplera (2008) děti, které měly po úmrtí rodiče dostatek sociální opory, vnímaly samy sebe jako schopné přežít a prosperovat i v době zármutku. Nejdůležitější pro ně bylo to, že jejich okolí bylo schopné vidět, že jsou „normální“ a rovněž vnímalo jejich sílu a odolnost. Hibbert, Elwood a Galovski (2010) zjistili, že právě ona poskytovaná sociální opora má výrazný protektivní efekt ve vazbě na posttraumatickou stresovou poruchu, protrahované truchlení a depresi. Pokud je poskytován dítěti dostatek opory, nehraje pak ve zvládnutí tolik velkou roli způsob úmrtí a vztah k zemřelému. Skrze utrpení pak jedinci s kvalitní sociální oporou mohou dospět k větší zralosti a připravenosti zvládat nepříjemné situace v budoucnu (Eppler, 2008; Matějček & Dytrych, 2002).

3.5.2 Vnitřní faktory

Nejvýznamnější obrannou silou v dítěti u traumatických situací, jako je úmrtí rodiče, je tzv. resilience. Jinak ji můžeme nazývat také odolnost či nezdolnost. Resilience je hlavním vysvětlením toho, proč různé děti budou stejnou událost zvládat naprosto odlišně. Každé dítě pokračuje po jiné cestě, některé události zvládne lépe a dokonce prosperuje, jiné může v průběhu času vykazovat vážnější emocionální a behaviorální symptomy, které si vyžadají odbornou pomoc. Rozdíl zapříčiňuje ve většině případů právě tato psychická nezdolnost. Jedná se o jakousi vnitřní sílu, díky níž se pro jedince z krize může stát výzva. Je to „schopnost vzdorovat nástrahám okolního světa či vrátit se z deprimující situace plně do života“ (Berndtová, 2015, s. 11). Resilientní jedinci jsou schopni se dobře vzpamatovat z nějakého poškození či ohrožení, přestát nějaké zatížení či úraz. Tito jedinci jsou rovněž optimističtější, sebejistější a dobře snášejí nepříjemné události či kritiku. V současné době se na resilienci pohlíží jako na výsledek procesu interakce mezi dítětem a prostředím, které ho obklopuje. Co se však přesné definice týče, nepadají mezi autory shoda. Důležitým bodem, ve kterém se drtivá většina definic shoduje, je pozitivní adaptace. To v podstatě znamená, že jedinec se adaptuje na nějakou situaci lépe, než bychom očekávali při znalosti rizikových či negativních faktorů, kterým je vystaven (Berndtová, 2015; Dytrych & Matějček, 2002; Šolcová, 2009).

Resilientní děti se odolné nerodí, ale nejsou ani úplně od nuly utvářené pouze situacemi a zkušenostmi s nimi. Znamená to, že zčásti může být vrozená, ale při jejím utváření hrají roli i vnější faktory. Z toho lze vyvodit, že resilienci můžeme v dětech pěstovat, učit tzv. resilientní mind-set. Resilienci můžeme posilovat dlouhodobě tím, že budeme zdůrazňovat přednosti, potenciály a zdroje jedince. Tento resilientní mind-set se vyznačuje nadějným pohledem na budoucnost, kapacitou důvěřovat ostatním a formováním bezpečné vazby k druhým lidem, především k pečující osobě. V průběhu truchlení je pak jedním z jeho hlavních projevů schopnost mluvit o zemřelém způsobem, který přináší útěchu a rovněž připisuje určitou hodnotu vztahu k zesnulému. Nutno podotknout, že resilience je diferencovaná. Diferencovaností je myšleno to, že jedinec zvládl ustát a překonat některé konkrétní události, neznamena to automaticky, že se mu s naprostou jistotou podaří ustát i nepříznivé události jiného typu, jež přijdou v budoucnu (Berndtová, 2015; Stokes, 2009; Šolcová, 2009).

Existuje mnoho faktorů, které mají pozitivní vliv na resilienci truchlících dětí. Na straně dítěte bychom mohli mluvit například o sociálním a adaptivním temperamentu v raném dětství, schopnosti navazovat a udržovat vrstevnické vztahy, strategie regulace emocí a chování, dobře rozvinutá schopnost řešit problémy, pozitivní sebeobraz a víra v budoucnost. Významné je také výskyt charakteristik, které jsou ceněny jak jedincem, tak jeho okolím. Mezi ně patří například talent, fyzický vzhled či smysl pro humor. Zapomínat bychom neměli ani na velmi důležitou schopnost klást si cíle, které jsou reálně dosažitelné a také důkladnou znalost sebe sama, včetně svých limitů i silných stránek. V rámci rodiny mezi tyto přispívající faktory řadíme například stabilní a podpůrné rodinné prostředí, vyšší vzdělání rodičů, dobrý socioekonomický status, podpůrné vztahy se zbytkem rodiny a s přáteli, víru a náboženskou afilaci či větší zapojení rodičů do vzdělávání dítěte. Velmi podstatné pro resilienci je také to, zda měla pozůstalá pečující osoba pozitivní vztah k zemřelému a zda je schopna přijmout pomoc, a to pro sebe i pro dítě. V poslední řadě nesmíme opomenout faktory širšího prostředí, jako jsou kvalitní zdravotnické služby, dostupnost odborné pomoci pro truchlící dítě, dobrá čtvrt', ve které dítě žije či kvalitní škola, která adekvátně reaguje na truchlení dítěte. Můžeme tedy vidět, že se nejedná pouze o vrozenou charakteristiku, nýbrž o schopnost překonávat negativní životní události, na kterou má vliv velké množství faktorů, a to jak vnitřních charakteristik, tak vnějších vlivů (Masten, 2001; Stokes, 2009).

Mezi další individuální vlastnosti, jež mohou pozitivně ovlivňovat vyrovnávání se s úmrtím rodiče, patří například vyšší inteligence, dobré komunikační schopnosti či vnitřní těžiště kontroly. Dle Matějčka a Dytrycha (2002) hraje velmi významnou roli také sociální inteligence. Děti s vyšší sociální inteligencí obecně procházejí životem snadněji, ti s nižší sociální inteligencí naopak mohou životem procházet s určitými obtížemi. Kromě sociální inteligence kladou důraz také na vstřícnost, ve smyslu záměrné aktivity směrem k okolí. Je tím myšleno to, že jedinec není jen pasivním příjemcem, ale naopak vychází vstříc tomu, co se mu děje a co se mu nabízí. Obecně bychom mohli říct, že na zvládnutí truchlení má vliv jak povaha dítěte, jeho všemožné osobnostní charakteristiky tak rovněž jeho postoje (Eppler, 2008; Matějček & Dytrych, 2002).

VÝZKUMNÁ ČÁST

4 VÝZKUMNÝ PROBLÉM

Náš výzkum se zaměřuje na úmrtí otce a to, jaký vliv může mít na různorodé psychosociální aspekty rodinného života. Nyní si blíže objasníme výzkumný problém a formulujeme výzkumné otázky.

4.1 Formulace výzkumného problému

I pro dospělého člověka je těžké přijít o někoho blízkého a vyrovnat se se ztrátou. Je to jeden z nejnáročnějších úkolů, kterému kdy člověk může čelit. Pokud však malé dítě ztratí i pouze jednoho z rodičů, má pocit, jako by přišlo o celý svět. Navíc pokud zemře rodič malému dítěti, jedná se v drtivé většině případů o úmrtí nečekané a náhlé. Odchod otce je tedy pro všechny šokem a zpravidla hluboce zasahuje celý rodinný systém (Bowlby, 2013; DiGiulio & Kranz, 1997).

Jak jsme však již výše zmínili, tato událost nezasáhne pouze dítě, nýbrž celý rodinný systém. Jednou ze zasažených oblastí života rodiny je vztah dítěte a matky. Ke změnám v tomto vztahu dochází zejména z důvodu změn v chodu domácnosti, v rozložení povinností, ale i v komunikaci. Často se ve vztahu objevuje strach či úzkost, jež se pojí především s obavami z další ztráty. Z toho důvodu může na obou stranách docházet k vnímané ztrátě svobody či k pocitům, že je jedinec pod tlakem a omezován. Současně si ale mohou matka s dítětem poskytnout potřebnou podporu a usnadnit si přechod do života po ztrátě. Obecně vztah matky a dítěte po prožití úmrtí otce spíše zesílí, podmínkou tohoto zesílení je však otevřená a upřímná komunikace (Biank & Werner-Lin, 2011; Carmon et al., 2010; Droser, 2019; Lehman et al., 1989). Úmrtí jednoho z rodičů zasáhne také finanční situaci rodiny. Změny této situace mohou být odlišné na základě toho, jak moc zesnulý přispíval do financí domácnosti. Ztráta jednoho příjmu zpočátku rodinu velmi zasáhne, ale v některých případech se finanční situace může díky pozůstalostním důchodům i zlepšit (Dutra et al., 2018; Stroebe & Schut, 2010). K této situaci také neodmyslitelně patří příchod nového partnera, ke kterému dříve nebo později v rodině dojde. Matka se může ze strany dítěte setkat s nepochopením či odporem, jelikož dítě si zemřelého otce často do velké míry idealizuje a odmítá jakoukoliv náhradu, a to především z důvodu jakési loajality k zesnulému. Pokud je však dítěti umožněno i nadále truchlit a je respektováno jeho silné pouto k zesnulému rodiči a nově příchozí partner je zároveň taktní, na dítě netlačí a nesnaží

se zemřelého rodiče nahradit, mohou si spolu vytvořit velmi blízký, někdy téměř rodičovský vztah (Biank & Werner-Lin, 2011; Costa & Holliday, 1992; Dytrych & Matějček, 1994).

S prožitím ztráty někoho blízkého se samozřejmě rovněž pojí rodinný narativ zesnulého, do kterého řadíme vzpomínky a představy. Aktivní vzpomínání totiž facilituje copingový proces a může dopomoci k tomu, že vzpomínky na zesnulého po nějakém čase nemusí nutně vyvolávat distres. Výzkumy ukazují, že při vzpomínání převažují po většinou dobré vzpomínky, které ovšem mohou vyvolávat jak pozitivní, tak negativní pocity, a to například pocity viny, smutku či osamělosti. Špatným vzpomínkám se pozůstali mají tendenci spíše vyhýbat. Rodina může často zesnulého zpřítomňovat ve formě společného vzpomínání, různých rituálů či vzpomínkových obřadů (Attig, 2000; Boerner & Heckhausen, 2003; Goldman, 2015; Wood et al., 2012).

V průběhu psaní této práce jsme se nesetkali s žádnými výzkumy v rámci České republiky, které by se tímto tématem zabývaly. Tato událost a následná nepřítomnost otce v životě rodiny může mít vliv na osobnostní vývoj dítěte, jeho kognitivní schopnosti, sebepojetí či také zvýšené prožívání dysforických pocitů a zvýšenou náchylnost k užívání návykových látek (Alami, 2014; Casey, 2010; Kaplow et al., 2010; Shinn, 1978; Tremblay & Israel, 1998). Nesmíme ale zapomínat ani na to, že úmrtí jednoho rodiče ovlivní řadu aspektů života celé rodiny, nejvíce ovdovělé matky a dítěte, případně dětí. Naše práce se zaměřuje právě na tyto vybrané aspekty života rodiny, jež mohou být úmrtím zasaženy. Cílem praktické části je zmapovat tyto aspekty a jejich změny s důrazem na individuální prožívání každého z účastníků.

4.2 Formulace výzkumných otázek

V průběhu psaní teoretické části této práce jsme se zorientovali v problematice úmrtí otce a způsobech, jakými tato událost může zasáhnout do různých aspektů života pozůstalé rodiny. Na základě získaných poznatků jsme formulovali následující výzkumné otázky:

- 1) Jakým způsobem se po úmrtí proměnil vztah matky a dítěte a jak úmrtí ovlivnilo další vztahy v rodině?
- 2) Jak se změnila konstelace rodiny po úmrtí otce a jak neslo tuto změnu dítě?
- 3) Jakým způsobem zasáhlo úmrtí otce ekonomickou stránku života rodiny a jak se s tímto zásahem rodina vyrovnala?
- 4) Jaký je rodinný narativ (vzpomínky, představy) vztahující se k zesnulému otci?
- 5) Jaké protektivní faktory lze u matky a dítěte identifikovat vzhledem ke zvládnutí takto náročné situace?

5 TYP VÝZKUMU A POUŽITÉ METODY

Pro praktickou část naší práce jsme zvolili kvalitativní výzkumný design, který byl proveden formou rozhovorů a jejich následnou analýzou. Jako nástroj analýzy jsme zvolili interpretativní fenomenologickou analýzu, jelikož náš výzkum je zaměřen na jedinečnou subjektivní zkušenost s prožíváním úmrtí u jednotlivých dvojic, potažmo u jednotlivců. Rozhovory byly celkem realizovány s 10 respondenty, tedy s 5 dvojicemi matka a dítě a zaměřovaly se na subjektivní prožívání různých psychosociálních aspektů rodinného života, jež mohly být úmrtím nějakým způsobem zasažené. Konkrétně jsme se snažili hlouběji pochopit, jak úmrtí zasáhne do vztahů v rodině i mimo ni, do finanční situace či do příchodu nového partnera a jakým způsobem tyto zásahy prožívá jak matka, tak dítě. Mimo tyto oblasti jsme zahrnuli také oblast vzpomínek na zesnulého a prožívání ztráty jako takové.

Data do našeho výzkumu byla získána prostřednictvím rozhovorů. Před oficiálním započítáním výzkumu byl proveden jeden pilotní rozhovor, který nám dopomohl doladit případné nedostatky a upravit otázky tak, aby byly pro respondenty srozumitelné a zároveň nám poskytovaly co největší množství informací týkajících se tématu naší práce. Rozhovory byly prováděny s matkou a dítětem, přičemž byl rozhovor proveden vždy s každým jednotlivě o samotě. Díky tomuto účastníci, jak sami vypovídali, sdělovali informace a pocity, které by před druhým zamlčeli. Náš výzkumný soubor zahrnoval 5 dvojic matka-dítě, a bylo tedy celkem provedeno 10 rozhovorů.

Použit byl polostrukturovaný rozhovor. Měli jsme předem připravené otázky, ne vždy jsme se jimi však přesně řídili. Tento typ rozhovoru nám poskytl prostor pro přizpůsobení rozhovoru a otázek vždy konkrétnímu člověku, například za pomoci vynechání některých otázek či přidání doplňujících.

Rozhovor byl rozdělen do 6 tematických okruhů odpovídajících přibližně našim výzkumným otázkám. Každý z okruhů měl jiný rozsah a obsahoval 3–7 otázek. Celkem okruhy obsahovaly 27 otázek. Tyto okruhy byly shodné pro matku i dítě:

- 1) **Proměny vztahů** – tato oblast obsahovala největší množství otázek a zajímalo nás zde, jak se proměnil vztah dítěte a matky, v čem byl odlišný před a po úmrtí a zároveň také, jakým způsobem se změnil ostatní vztahy v rodině a ve kterém vztahu došlo k největší změně.

- 2) **Změna konstelace** – tázali jsme se, zda po úmrtí přišel do života matka, a tudíž i dítěte nový partner, rovněž také jaký byl časový rozestup mezi úmrtím otce a jeho příchodem, kdy byl seznámen s dítětem a kdy s rodinou začal žít. V poslední řadě jsme se matky i dítěte ptali na to, jak dítě snášelo příchod tohoto nového partnera a v případech, kdy jej snášelo špatně, jsme se doptávali, co si účastníci myslí, že bylo důvodem.
- 3) **Finanční a materiální zázemí** – zjišťovali jsme zde, jestli úmrtí nějakým způsobem změnilo finanční a materiální situaci rodiny a pokud ano, tak jakým a co bylo potřeba udělat pro to, aby se tato situace vyrovnala a případně zda se rodině dostalo nějaké finanční pomoci zvenčí.
- 4) **Narativ otce** – tato oblast se zaměřovala na vzpomínky, které na zemřelého matka a dítě mají a ptali jsme se jich, jaká vzpomínka se jim vybaví jako první, na co nejčastěji vzpomínají a také kdy se jim vzpomínky nejvíce vynořují.
- 5) **Prožívání ztráty** – tato oblast se soustředila na subjektivní prožívání ztráty jedincem a účastníci byli tážáni na pocity, které se jim vybaví při vzpomínce na období těsně po úmrtí a také na to, co pro ně bylo v průběhu zvládnání nejtěžší a jakým způsobem úmrtí zasahuje do jejich nynějšího života.
- 6) **Protektivní faktory** – zde jsme se snažili zmapovat, co a jak pomohlo účastníkům takto náročnou situaci zvládnout, kterou z těchto věcí vnímají pro úspěšné zvládnutí jako klíčovou, kdo jim byl největší oporou a jak na úmrtí reagovalo jejich sociální okolí.

V následujícím schématu uvádíme pro lepší představu ukázkou prvního tematického okruhu týkajícího se proměn vztahů a k němu se vztahujících otázek.

Schéma 1: Ukázka tématu a kladených otázek

6 VÝZKUMNÝ SOUBOR A SBĚR DAT

Před započítím samotného výzkumu byla formulována kritéria. Výzkumný soubor byl u dítěte omezen věkovou kategorií 18–30 let, u matky nebylo stanoveno žádné věkové kritérium. Podmínkou bylo, aby v dané rodině došlo k úmrtí biologického otce v období, kdy dítě dosáhlo věku 9–12 let. Výzkumný soubor byl naplněn především prostřednictvím sociálních sítí a za pomoci autorčina sociálního okolí.

6.1 Výzkumný soubor

Co se kritérií výběru výzkumného souboru týče, dítěti v době úmrtí muselo být 9–12 let věku a bylo rovněž vyžadováno, aby se jednalo o úmrtí biologického otce. Pro matku nebyla stanovena žádná věková, ani jiná kritéria. Podmínkou rovněž bylo, aby v současné době dítě spadalo do věkové kategorie 18–30 let, a to především z toho důvodu, aby se samo mohlo rozhodnout, zda se do výzkumu chce zapojit a informovaný souhlas mohlo podepsat samo a ne matka. Dalším důvodem byla rovněž snaha o zajištění delšího odstupu od úmrtí z důvodu citlivosti námi zpracovávaného tématu a zároveň také snaha o to, aby rozstup nebyl příliš velký a účastník brán jako dítě měl na dané období dostatečně živé vzpomínky.

Výzkumný soubor byl tvořen celkem 10 účastníky, tedy 5 dvojicemi tvořenými matkou a dítětem. Skupina účastníků nazývaných jako dítě celkem čítala 4 ženy a 1 muže. Celkově i s matkami potom soubor čítal 9 žen a 1 muže. Dvojice pocházely z Ústeckého, Středočeského, Moravskoslezského a Olomouckého kraje. Jednalo se o dvojice, jež byly zasaženy úmrtím otce (a manžela). Zaměstnání matek byla následující: prodavačka, operátorka call centra, veřejný opatrovník, podnikatelka a recepční. Co se týče účastníků nazývaných dětmi, 4 z 5 těchto účastníků byli studenti vysoké školy a pouze jedna respondentka byla již zaměstnaná, a to konkrétně jako veřejný opatrovník.

Průměrný věk matek v našem výzkumném souboru byl 49,4 let, průměrný věk jejich dětí potom 24,6 let. Od úmrtí jejich otců v průměru uběhlo 13,6 let. V Tabulce 1 na následující straně uvádíme pro větší přehlednost jednotlivé vybrané deskriptivní charakteristiky výzkumného souboru.

Tabulka 1: Deskriptivní charakteristiky výzkumného souboru

<i>Dvojice</i>	<i>Věk matky</i>	<i>Věk dítěte</i>	<i>Doba uplynulá od úmrtí</i>	<i>Příčina úmrtí</i>
<i>Sabina a Gita</i>	44 let	19 let	7 let	Neléčený diabetes
<i>Adéla a Oliver</i>	47 let	24 let	14 let	Suicidium – skok pod vlak
<i>Magda a Amálie</i>	50 let	24 let	15 let	Ruptura aneurysmatu
<i>Karolína a Aneta</i>	58 let	30 let	18 let	Plicní embolie (léčba ledvin)
<i>Jitka a Petra</i>	48 let	26 let	14 let	Autonehoda – utopení

V České republice bylo k roku 2020 evidováno 37 088 ovdovělých rodičů. Zatímco ovdovělých otců bylo 7 517, ovdovělých matek bylo 29 517 (Nadační fond Vrba, n.d.). Toto alarmující číslo vypovídá o tom, jak časté úmrtí některého z rodičů je a že ve velké většině je právě otec ten, který zemře. I přesto, že je číslo rodin, jež prožily ztrátu jednoho z rodičů, velmi vysoké, naplnit náš výzkumný soubor bylo velmi obtížné. Svou roli jistě hrálo poměrně úzké věkové omezení na straně dítěte, které mnohdy lidé, jež by byli ochotni se zúčastnit nesplňovali. Velmi významně jistě také přispěla citlivost našeho tématu. Několik jedinců projevilo zájem o účast ve výzkumu, avšak sami přiznali, že se na rozhovor s cizím člověkem o takto bolestném tématu necítí. S těmito jedinci jsme se tedy shodli, že by nebylo vhodné se našeho výzkumu zúčastnit.

6.2 Sběr dat

S žádostí o pomoc při sběru dat jsme se obrátili na své sociální okolí čili byla pro výběr nejprve zvolena metoda sněhové koule. Následně byl výzkum společně s letákem zveřejněn na sociálních sítích a zbytek souboru byl tedy naplněn prostřednictvím metody samovýběru, kdy nás účastníci na základě zveřejněné výzvy sami kontaktovali. Díky pomoci našich přátel a příbuzných se nám podařilo získat celkem 3 dvojice. Na výzvu na sociálních sítích pak zareagovaly rovněž 3 dvojice. Leták byl umístěn rovněž na rodičovská fóra jako je například emimino.cz či modrykonik.cz, zde se však žádní respondenti nepřihlásili.

V průběhu sběru dat jsme se setkali s velkým množstvím reakcí, a to jak pozitivních, tak negativních. Negativní reakce přicházely v komentářích na sociálních sítích od jedinců, u kterých jsme se po optání dozvěděli, že do námi zkoumané skupiny nepatří a neprožili úmrtí rodiče. Přesto nám však bylo vytčeno, že otevíráme až příliš citlivé téma a podobně. Na jednom z rodičovských fór bylo poukázáno na to, že požadujeme sdílení citlivého tématu a nenabízíme žádnou finanční kompenzaci. Vysvětlili jsme tedy, že není normou, aby byla ve výzkumu k diplomové práci za hodinový rozhovor poskytována finanční odměna. Naopak lidé, jež spadali do naší cílové skupiny, projeví povětšinou zájem o výzkum, případně zájem o účast i bez nároku na jakoukoli odměnu a byli velmi vstřícní a ochotní s námi bez větších potíží zážitky sdílet.

S účastníky byl prováděn rozhovor, a to s každým účastníkem z dvojice jednotlivě. Tento rozhovor trval přibližně 40–90 minut, záleželo vždy na výřečnosti jedince a ochotě odpovídat na všechny otázky. Předem byla avizováno, že rozhovor bude trvat přibližně 60 minut. Účastníci, kteří čas přetáhli, však tak učinili dobrovolně a nenastala tedy situace, kdy by některý z účastníků měl jakýkoliv problém s delším časovým trváním.

Při konání samotného rozhovoru se nám však pro všechny účastníky nepodařilo zajistit stejné podmínky, a to z toho důvodu, že jsme, vzhledem k citlivosti tématu, nechali vždy výběr času i místa na účastnících. Naším cílem bylo zajistit, aby se účastníci cítili příjemně a zvolili si prostředí, ve kterém se cítí co nejvíce bezpečně.

6.3 Etické hledisko a ochrana soukromí

Účast ve výzkumu byla dobrovolná a účastníci dostali k vyplnění informovaný souhlas s účastí na výzkumu, který zahrnoval stručný popis výzkumu, jeho účelu, kontaktní údaje výzkumníka a samotný souhlas. Tento souhlas byl vyplněn a podepsán všemi respondenty.

Rozhovory byly nahrávány na diktafon a účastníci byli ujištěni, že tyto nahrávky slouží pouze pro účely této diplomové práce a ihned po analýze dat a odevzdání práce budou smazány. Slíbeno jim bylo rovněž zachování anonymity, v práci jsou tudíž používána fiktivní jména.

Vzhledem k citlivosti daného tématu jsme se snažili zajistit pro účastníky co nejpříjemnější podmínky a pokud možno co nejbezpečnější prostředí. Jednotliví respondenti si sami mohli zvolit čas i libovolné místo, kde se rozhovor bude konat. Otázky do rozhovoru jim byly zaslány v předstihu, což sloužilo rovněž k rozhodnutí, zda se výzkumu skutečně chtějí zúčastnit a zda cítí, že jsou schopni rozhovor zvládnout. Byli ubezpečeni, že pokud pro ně některá z otázek bude příliš citlivá či pokud se v některých

chvících nebudou cítit dobře, mají možnost na otázku neodpovědět, rozhovor přerušit či úplně ukončit. Zároveň byla účastníkům ponechána možnost kdykoliv z výzkumu odstoupit.

Ve výzkumu nedocházelo ke klamání. Účastníci byli informováni o povaze naší práce, použitých metodách i účelu výzkumu. Účastníci nedostali žádnou hmotnou ani finanční odměnu.

7 REFLEXE VÝZKUMNÍKA

Nultou fází procesu analýzy při použití interpretativní fenomenologické analýzy je reflexe výzkumníkovy zkušenosti. Tato reflexe by měla zajistit validitu výzkumu a zároveň by výzkumník měl být schopen užitečně pracovat s daty. Zároveň slouží k tomu, aby výzkumník byl v celém výzkumném procesu více transparentní (Koutná-Kostínková & Čermák, 2013).

Z důvodu reflektování osobní zkušenosti bude v této kapitole použito vyjadřování v první osobě. Pro reflexi jsem zvolila metodu vnitřního dialogu, kdy jsem sama sobě pokládala otázky a odpovědi si v bodech zapisovala.

Proč sis zvolila právě téma *Vliv úmrtí otce na psychosociální aspekty rodinného života?* Hlavním důvodem je určitě osobní zkušenost. Přišla jsem o otce ve svých 9 letech. Tato událost mě do velké míry formovala jako osobnost a zajímalo mě, jakým způsobem to prožívají lidé, které potkalo totéž. Když jsem se s časovým odstupem chtěla o vlivu úmrtí otce na dítě dozvědět něco víc, nemohla jsem najít téměř žádnou literaturu. Když se tím někteří autoři zabývali, jednalo se většinou pouze o jednu kapitolu či podkapitolu v knize. A toto bylo vlastně motivací jak pro mou bakalářskou práci, tak pro tuto magisterskou. Chtěla jsem toto téma otevřít a pokusit se ho i zkoumat. V bakalářské práci jsem se zabývala vlivem úmrtí otce na sebepojetí dítěte. Kvantitativní výzkum zaměřený pouze na jednu oblast mi však připadal vzhledem k danému tématu velmi nedostatečný. Rozhodla jsem se tedy jít více do hloubky a zaměřit se na subjektivní prožívání úmrtí a jeho zásahu do vybraných aspektů života rodiny.

Doufala jsi, že účastníci budou mít stejnou zkušenost jako ty a tvoje rodina? To určitě ne. Já si právě myslím, že záleží na tom, jakým způsobem ten táta zemřel, jaký s ním mělo to dítě vztah, jaké byly obecně vztahy v té rodině nebo jak úmrtí zvládala matka. Těch faktorů je hodně, a proto si myslím, že ty zkušenosti se v důsledku toho hodně liší. Čekala jsem, že ty pocity po ztrátě budou hodně podobné. Nakonec mě však překvapilo, jak moc se zkušenosti různých účastníků v některých oblastech podobaly.

Myslíš, že tvá zkušenost mohla nějak výzkum ovlivnit? Myslím si, že do jisté míry asi ano. Ale mám pocit, že toto ovlivnění se bude týkat spíše zaujetí pro téma. Téma je pro mě velice osobní, a to mě v psaní této práce pohání a jsem do výzkumu „zapálenější“, než bych byla, kdyby se mě mé téma tolik nedotýkalo. Zároveň mám pocit, že dovedu lépe

porozumět pocitům lidí, kteří si prošli něčím podobným. Myslím, že ve výzkumu zaměřeném na takto citlivé téma účastníci ocenili, že s nimi téma otevírá někdo, kdo jim může alespoň částečně porozumět a pochopit, co prožívali a prožívají.

Některé účastníky výzkumu znáš osobně. Mohlo toto mít na výzkum nějaký vliv? Nejdříve bych podotkla, že jsem ani v jednom případě neznala oba účastníky z dvojice, nýbrž maximálně jednoho. Ale vliv to určitě mělo. Rozhovory vedené s účastníky, které jsem znala osobně, byly o něco otevřenější a účastníci byli, myslím si, sdílnější. Nemyslím si, že by to do výzkumu nějak výrazně zasáhlo. Pouze mi předali o něco více intimních informací než účastníci, s nimiž jsme si byli úplně cizí.

8 ANALÝZA DAT A JEJÍ VÝSLEDKY

Tato část práce obsahuje popis metody analýzy, konkrétně tedy interpretativní fenomenologické analýzy (IPA), jež byla pro náš výzkum zvolena. Zahrnuje rovněž samotnou analýzu jednotlivých rozhovorů a výsledky této analýzy.

6.4 Metoda analýzy dat

Data do našeho výzkumu byla získána prostřednictvím rozhovorů. Tyto rozhovory byly prováděny s každým účastníkem z dvojice zvlášť a nahrávány na diktafon. Následně byly tyto rozhovory doslovně přepsány, opakovaně pročitány a analyzovány. Metodou použitou při analýze byla interpretativní fenomenologická analýza (dále jen IPA).

IPA je kvalitativní výzkumná metoda, jež je teoreticky zakotvená ve fenomenologii, hermeneutice a idiografickém přístupu. Oproti jiným kvalitativním metodám poskytuje IPA výzkumníkovi větší svobodu a více prostoru pro kreativitu. Je zaměřená na detailní zkoumání a porozumění osobní žité zkušenosti. Zkoumá, jak daný jedinec připisuje význam své vlastní jedinečné zkušenosti. Nevyhnutelně tedy zahrnuje interpretační proces probíhající ve dvou úrovních, na straně výzkumníka i na straně účastníka. Její užití se kromě zkoumání individuální zkušenosti běžné populace ověřilo také „v případech, kdy je předmětem výzkumu neobvyklá skupina, situace nebo zdroj sběru dat“ (Kostínková & Čermák, 2013, s. 9). Náš výzkum je zaměřen na jedinečnou zkušenost jedinců s neobvyklou situací a IPA se tedy jeví jako nejvhodnější nástroj pro analýzu získaných dat (Eatough & Smith, 2008; Kostínková & Čermák, 2013).

Ze všeho nejdříve nám IPA poskytuje hloubkové proniknutí do každého případu zvlášť a až poté se přesouvá ke hledání vzorců shody či rozdílu mezi jednotlivými případy navzájem (Eatough & Smith, 2008). Analýza rozhovorů probíhala tedy tak, že nejdříve byly rozhovory vytištěny a důkladně pročitány. Následně byly opatřeny ručně psanými poznámkami na okrajích přepsaného textu. Tyto poznámky jsme poté zastřešili jednotlivými kódy. Ze shluků podobných kódů byla posléze utvořena souhrnná témata, která byla pro danou dvojici důležitá či emočně nabitá. Tato témata se mezi jednotlivými dvojicemi lišila vzhledem k individuální povaze jejich zkušenosti.

Tabulka 2 na následující stránce obsahuje stručnou ukázkou postupu kódování jednoho rozhovoru.

Tabulka 2: Ukázka tvorby poznámek a témat – rozhovor s Magdou a Amálií

<p>Přátelský vztah matky s dcerou</p>	<p>My jsme s mamkou měly vždycky hezký vztah, ale to <u>úmrť ten náš vztah hodně posílilo</u>. Nemáme úplně standartní vztah matka-dcera, jsme spíš <u>kamarádky</u>.</p>	<p>Posílení vztahu Jako kamarádky</p>
<p>Proměna vztahu vlivem výčitek</p>	<p><u>Se strejdou</u> jsme se dřív moc nevídali, ale po smrti táty měl asi <u>výčitky a potřeboval dohánět</u>, tak se začal víc zajímat a <u>vídat se s námi</u>.</p>	<p>Otcův bratr – strýc Výčitky Potřeboval dohánět – vídání</p>
<p>Přijetí nového partnera</p>	<p>Jak jsem začala lézt do <u>puberty</u>, tak jsem ho <u>přestala mít ráda</u>. Co on mi má, co něco říkat, <u>je to cizí chlap, není to táta</u>. Ona <u>vzhlížela ke svému otci, idealizovala si ho</u>.</p>	<p>Puberta Nemá právo něco říkat Cizí chlap, není to táta Idealizace otce</p>
<p>Zlepšení finanční situace</p>	<p>To úmrť změnilo finanční situaci určitě <u>k lepšímu</u>. Manžel měl <u>malej výdělek</u>, takže tēma <u>dúchodama</u> jsme si vlastně <u>přilepšily</u>.</p>	<p>Finanční změna k lepšímu Malý výdělek Pozústalostní dúchody</p>
<p>Podobnost dětí s otcem</p>	<p>Já nevzpomínám tolik, spíš si všímám takový ty <u>podobnosti, co s ním mají ty děti</u>. ...<u>ty geny prostě vylezly na povrch</u>... Jde to vidět <u>v tom vzhledu i v těch vlastnostech</u>.</p>	<p>Podobnost dětí Geny vylezly na povrch Vzhled Vlastnosti</p>
<p>Vnitřní změny</p>	<p>Hodně mě to <u>změnilo osobnostně</u> si myslím, vždycky jsem byla <u>vyspělejší než moji vrstevníci</u>. Mě to <u>osobně změnilo</u>, jsem <u>jiná, než jsem byla předtím</u>.</p>	<p>Osobnostní změna Vyspělejší než vrstevníci Jiná než předtím</p>

6.5 Výsledky

V této kapitole představíme samotnou analýzu rozhovorů a její výsledky. Tyto rozhovory byly analyzovány vždy pro jednu dvojici jako celek, neboť pro naši práci je důležité spojení pohledů matky i dítěte v nahlížení na rodinnou situaci po úmrtí a její prožívání. Rozhovory byly prováděny zvlášť s matkou i dítětem, otázky však byly pokládány téměř totožné. Odpovědi účastníků měly různý rozsah, záleželo vždy na sdílnosti a výřečnosti jednotlivce, atraktivitě otázky či momentálnímu naladění.

6.5.1 Sabina a Gita

Sabině je v současné době 44 let, Gitě 19. Sabina pracuje v bufetu na střední škole, v kavárně a příležitostně dělá dozor na chmelových brigádách. Má vysokoškolské vzdělání, inženýrský titul. Gita je studentkou prvního ročníku vysoké školy. V současné době spolu nežijí, dcera žije s přítelem poblíž města, kde studuje. Sourozence má pouze nevlastní, které má matka s novým partnerem.

Otec zemřel před 7 lety, konkrétně došlo k selhání organismu z důvodu neléčeného diabetu. V době úmrtí spolu matka s otcem nežili, nicméně se stále intenzivně vídali.

Vztahy s otcovou stranou rodiny

Vztahy s rodinou otce byly a jsou, především pro Sabinu, velice komplikované. Sabina s nimi velmi špatně vycházela, protože ji dle jejích slov nikdy nepřijali. Celkově nejhorší vztah měla se sestrou partnera, ta se je dokonce dle Sabininých slov „*pokoušela neustále rozeštvát*“ a právě její vinou žili před úmrtím odděleně. Dobrý vztah neměla ani s partnerovou matkou. Po jeho úmrtí se prý vztahy nijak neproměnily, neprohloubily. Naopak spolu teď nekomunikují téměř vůbec.

Komplikované je to především z toho důvodu, že Gita má a vždy měla k otcově straně rodiny velmi blízko. Babička jí dokonce byla největší oporou v době, kdy otec zemřel. Po jeho úmrtí se také velmi sblížila se strýcem, otcovým bratrem, se kterým se do té doby moc nevídala a nebyli si nijak blízcí. „*Po té smrti jsem k němu tak nějak víc přilnula a vždycky jsme si dělali srandu, že jsem jeho druhá adoptivní dcera a že mi bude dělat náhradu za tatínka*“. Se strýcem jsou si blízcí doteď.

Právě tyto rozpory ve vztahu k otcově rodině přispívají k tomu, že Sabina s Gitou souhlasně vypovídaly, že jejich vztah není příliš blízký. „*Já jsem neměla ráda tu jeho rodinu a nechtěla jsem tam Gitu pouštět. Chtěla jsem jim tím ublížit, ale nakonec jsem vlastně nejvíc ublížila té Gitě*“. Ani po úmrtí se vztah nijak více neproměnil, stále mezi sebou prý měly

jakousi pomyslnou zeď. Gita vypovídala, že úmrtí prožívala víceméně každá sama, nevypořádaly

se s tou situací společně. Sabina pro ni udělala cokoli, co bylo potřeba a dokázala ji utěšit, když byla smutná, ale nijak výrazně to jejich vztah nezasáhlo. Vždy to byl strohý vztah matka-dcera. Nikdy si prý neuměly říci, že se mají rády nebo se jedna druhé omluvit. Vztah se ale prý zlepšil až nyní, když se Gita odstěhovala a začala bydlet s přítelem. Už si více povídají a jsou k sobě navzájem otevřenější.

„My jsme dřív spolu netrávily čas, nepovídaly jsme si, neměly jsme vůbec takovou tu vazbu, takže já jsem tihla spíš k babičce. Ale teď se to změnilo a nevím, co se stalo, ale začaly jsme si s mámou rozumět. Máme teď nejlepší vztah, už si dokážeme říct i že se máme rádi“.

Po příchodu nového partnera

Do života rodiny přišel nový partner poměrně krátce po úmrtí. Partner byl o 30 let starší. Sabina jej znala už dříve a žít spolu začali údajně velmi brzy. Gita příchod nového partnera zvládala velmi špatně.

„Já jsem ho nemohla skousnout. Já jsem prostě nechtěla, aby s mámou byl. Nesnášela jsem ho, nesouhlasila jsem s tím. Nechtěla jsem ani, aby se přede mnou drželi za ruce, mámě jsem dělala strašný peklo. Vnímala jsem, že on je pro mámu na prvním místě a já ji ani jeho nezajímám, takže jsem se s tím nemohla smířit“.

Důvodem podle Gity bylo, že matčin nový přítel byl cholerik a několikrát se stalo, že matku uhodil. Výjimečně prý uhodil i Gitu. Ta s ním nechtěla být sama, protože z něj měla strach. Zpětně však říká, že ji alespoň vychovával a staral se o ni, když byla matka v nemocnici. Uznala také, že se jejich vztah poslední dobou zlepšil, jelikož je matčin přítel *„už klidnější“*.

Sabina se však s Gitou neshoduje, dle jejího názoru zvládala Gita partnerův příchod dobře. Prý ví, že to s ním nebylo jednoduché, ale s Gitou měl vztah vždy hezký a staral se o ni. Větším problémem prý byl nový sourozenec, který se poměrně brzy matce narodil a jeho otcem byl právě nový partner. *„Předtím spala s mamkou v posteli a najednou se ta moje pozornost přerozdělila a ona se cítila hrozně sama a odstrčená“*.

Finanční situace dcery

„Táta nebyl úplně výdělečně činný, byl na úřadu práce, byl nemocný, finančně nepřispíval“. Otec do finančního chodu domácnosti nepřispíval téměř vůbec, neměl na to dostatek finančních prostředků. Místo něj občas vypomáhala Sabině s Gitou otcova strana rodiny, především Gitina babička, maminka otce. Sabina po otci žádné peníze nechtěla, brala ohled na jeho finanční situaci a nechtěla mu nijak přitížit. „To, co jsem dostala od té Gity babičky, jsem počítala jako že jsem to dostala od něj. Nechtěla jsem to z něj tahat, když mi přispěla občas ona jakoby místo něj“.

Jelikož Sabina a Gitin otec nebyli sezdaní a z velké většiny financovala domácnost především ona, v oblasti financí se pro ni víceméně nic nezměnilo. Zato pro Gitu se po otcově úmrtí změnilo z finančního hlediska hodně.

Po smrti otce nabyla nárok na sirotčí důchod, který pobírá dodnes. A jelikož od otce nikdy peníze nedostávala, je to pro ni výrazné zlepšení. Bez sirotčího důchodu by si pravděpodobně nemohla dovolit studovat vysokou školu a začít žít společně s přítelem. Pobírání sirotčího důchodu vnímá dle svých slov jako pozitivní stránku této jinak velmi negativní události.

„Zní to úplně hrozně, ale já to tak vůbec nemyslím... Jenže prostě kdyby tu táta byl, tak on by mi žádný peníze neplatil. Nebýt toho sirotčího důchodu, tak bych vůbec nemohla studovat vysokou, bydlet s přítelem a tak“.

Vzpomínky

Sabininy vzpomínky na zesnulého partnera se pojí především se zážitky, které souvisejí s Gitou. Říká, že vzpomínek je nekonečně mnoho, ale nejvíce jí utkvěly momenty zažité společně s dcerou. Její nejsilnější vzpomínkou je moment, kdy otec poprvé uviděl dceru v nemocnici. Gita byla velmi předčasně narozená a musela tak být 3 měsíce v inkubátoru. Rodiče za ní tedy jezdili na návštěvy. *„On jel jednou se mnou a chtěl ji v tom inkubátoru pohladit a ona mu chytla těma miniaturními prstíčkama prst. A já jsem najednou viděla jak úplně zjihnul. On ze sebe dělal strašně drsnýho chlapa, ale najednou jsem viděla chlapa, který byl samá něžnost, úplně měkkota, a to je ta nejkrásnější vzpomínka“.*

V Gitiných vzpomínkách otec často vystupuje jako někdo, kdo se o ni stará nebo ji něco učí. Vzpomíná na to, jak ji otec učil hrát karty nebo také jezdit na koni. Kromě těchto chvil, kdy ji učil něco nového, vzpomíná také na to, jak jí dělal večeři, když přišel z práce. *„Říkal tomu vojáčky. Namazal chleba tlustou vrstvou paštiky, nakrájel ho na kostičky a ořezal kůrku. To jsem milovala“.*

Sociální opora

Oběma v průběhu vyrovnávání se s úmrtím nejvíce pomohli blízcí lidé. Gitě především babička, otcova maminka a také její tehdejší kamarádka, která jejího otce znala. Prý byly tenkrát jako sestry a jezdily spolu k babičce na víkendy. Jako klíčové pro zvládnutí takto náročné situace vnímá právě to, že se s kamarádkou společně snažily co nejvíce zabavit. Buď tím, že se dívaly na oblíbené seriály nebo jezdily na návštěvu ke Gitině babičce.

Sabina jako svou největší oporu zase vnímala kamaráda, který se poté rychle začal stávat partnerem. Nejvíce jí tedy podle jejího názoru pomohlo právě navázání nového vztahu. I přesto jí ale zesnulý přítel prý stále chybí.

Pocity po ztrátě

Gita popisovala palčivou a svíravou bolest, kterou cítila, když otec zemřel. Sabina rovněž mluvila o bolesti, na kterou nešlo nemyslet. A také o nepříjemném pocitu, že člověku stále něco chybí.

Pro obě bylo shodně nejtěžší smířit se s tím, že už otce nikdy neuvidí. Gita navíc silně vnímá to, že na sebe s otcem neměli tolik času, kolik by si přála.

„Smířit se s tím, že už ho nikdy neuvidím, to bylo asi nejhorší. Vědět prostě, že už nikdy nebudu mít tátu a že jsem si ho vlastně nestihla pořádně užít“.

„To vědomí, že už ho nikdy neuvidíte a už s ním nikdy nepromluvíte, neuslyšíte jeho hlas, nepohládíte ho, neobejmete ho. To je to nejtěžší“.

Co se týče současných vztahů, Gita vnímá, že se náhradu otcovy lásky snaží najít u svého současného přítele. Sabina zase cítí svazující strach, že ztratí i současného manžela. Tento strach se však nutně netýká jen mužů, ale také ztráty jiných blízkých lidí, jako je například její vlastní matka.

6.5.2 Adéla a Oliver

Adéle je v současnosti 47 let, má středoškolské pedagogické vzdělání a pracuje jako telefonní operátorka. Její syn Oliver studuje v současnosti vysokou školu a je mu 24 let. Oba mají v současnosti dokončenou střední školu s maturitou. Adéla má ještě jednoho mladšího syna, kterého počala s novým partnerem a Oliver má tedy jednoho nevlastního sourozence.

Adéla se v období těsně před úmrtím rozhodla žádat o rozvod, ke kterému však právě z důvodu úmrtí nikdy nedošlo. Otec před 14 lety spáchal suicidium skokem pod vlak.

Sblížení matky se synem

Adéla s Oliverem měli vždy hezký vztah. Ale po úmrtí se sblížili, a to především z toho důvodu, že spolu zkrátka zůstali sami.

„Po tom, co táta umřel, už jakoby nebyl nikdo jiný, takže jsme se určitě víc sblížili“.

„Určitě jsme se víc sblížili, protože jakoby nikoho jiného nemáme, máme hlavně sebe navzájem“.

Jejich vztah je prý téměř kamarádský. Oliver se Adéle se vším svěřuje, hodně si o všem povídají. To velké sblížení tedy trvá až doteď. Oba vnímají, že jsou si velmi blízcí a jsou jeden druhému přítelem.

Vztah s novým partnerem v pubertě

Nový partner přišel těsně po úmrtí, k Adéle s Oliverem se nastěhoval asi po roce od začátku vztahu. Po dalším roce se jim pak společně narodilo dítě. Oba se shodují, že Oliver reagoval na příchod nového partnera velmi dobře. Byl to společný rodinný známý, takže se s ním Oliver znal už dlouhou dobu a nevnímal ho jako někoho cizího. Partner do výchovy Olivera nijak nezasahoval, Adéla si přála ho vychovávat sama, jelikož vnímala, že je to pouze její syn, jeho ne. Přesto však spolu ti dva skvěle vycházeli. Vztah Olivera s novým partnerem se však výrazně zhoršil s příchodem puberty.

„V pubertě ho najednou neměl rád, to se to hodně zhoršilo. Vždycky říkal, co jako má jeho nevlastní táta co říkat“.

Po skončení synovy puberty s nimi partner již nežil, nicméně doteď jsou s Adélou přátelé a někdy jí vypomáhá s technickými záležitostmi v domácnosti. Oliver s ním teď má hezký vztah, a ještě hezčí vztah má s nevlastním bratrem, který je právě synem tohoto partnera.

Zlepšení finanční situace

Finanční situace Adély a Olivera se po úmrtí otce výrazně vylepšila. Jak řekla Adéla: *„Stát se postarat“*. Oběma byl přiznán pozůstalostní důchod a Adélin manžel měl také životní pojistku, která byla vyplacena jí, jakožto jeho ženě. Společný účet neměli, disponovali každý svým vlastním, takže nedošlo k zablokování společných financí. Právě díky tomuto všemu bylo Adéle umožněno žít nadále bez jakéhokoliv omezení. Mohla si dokonce dovolit zkrátit svůj úvazek v práci na 0,75, aby mohla být doma s Oliverem a více se mu po úmrtí věnovat. Úvazek už si následně neprodloužila.

S finanční pomocí se po úmrtí nabízeli přátelé, rodina příliš ne. Tuto výpomoc Adéla využila pouze těsně po úmrtí, kdy bylo potřeba zaplatit například pohřeb a zažádat o důchody. Poté už nebyla potřeba.

Tuto finanční jistotu, kterou díky důchodům a životní pojistce Adéla nabyla, vnímá jako jednu z klíčových věcí při vyrovnávání se se ztrátou. *„Nemusela jsem se strachovat o peníze, ani o to, jestli Olivera zvládnou zabezpečit a postarat se o něj po týhle stránce. Byla jsem v tomhle ohledu soběstačná a to mi podle mě hodně pomohlo, protože bez toho by ten stres byl asi mnohem větší“.*

Rodiče před rozvodem

Vztah Adély s manželem nebyl nejlepší už dva roky před úmrtím. V den úmrtí jí volala její advokátka, že má pro ni připravenou žádost o rozvod a může ji tedy přijít podepsat. Vztah byl tedy těsně před rozvodem. Tento telefonát však přišel až po tom, co se Adéla dozvěděla, že manžel zemřel. K rozvodu tedy nikdy nedošlo.

Z tohoto důvodu Adéla na manžela nechce příliš vzpomínat. *„Já upřímně moc nevzpomínám, protože vzpomínat nechci. Když nějaká vzpomínka přijde, tak ji prostě vždycky nějak přejdu“.* Z dobrých vzpomínek zmínila třeba společné dovolené. Obecně ale převážily spíše ty špatné vzpomínky na jejich vztah jako takový. Oba s Oliverem nejčastěji vzpomínají na svou poslední společnou dovolenou, kde mezi rodiči docházelo k častým konfliktům. Oliver však vzpomíná i na to, co mu otec na této dovolené předal, o čem se spolu bavili. Oproti matce Oliver vzpomíná téměř pořád. Kromě dní, kdy by se vzpomínat oficiálně mělo. Nemá příliš rád dušičky, vzpomínání o Vánocích a podobně. Vzpomíná radši kdykoliv v běžné dny.

I přesto, že mají Adéla s Oliverem velmi dobrý a blízký vztah, cítí Oliver vůči Adéle výčitky. Trápí ho, že od otce plánovala odejít a podala žádost o rozvod. Je přesvědčený, že to částečně přispělo k tomu, že si jeho otec vzal život.

Sebevražda

Způsob, jakým otec zemřel, je v rodině velkým a zároveň těžkým tématem. Otec spáchal sebevraždu skokem pod vlak za domem, kde s Adélou a Oliverem žili. Adéla doteď vzpomíná, že seděla v kuchyni se svými rodiči a slyšela houkat vlak. Tenkrát se divila, proč houká a proč následně slyší sirény. Později si uvědomila, že ten vlak, který slyšela, byl ten vlak, který ukončil život jejího manžela. Adéla tyto zážitky vypráví poměrně detailně a otevřeně. Oliver s tím však dle jejího názoru stále velmi bojuje. Doma spolu o okolnostech úmrtí nemluví.

Adéla cítí především hněv. Netrápí ji tolik, že tím opustil ji, ale to, že opustil Olivera. Zároveň když jí bylo po úmrtí smutno, hodně ji povzbuzovalo, když si říkala: „*O tohle jsi přišel blbě!*“. Myslí tím, že přišel o rodinu a o možnost vidět svého syna vyrůstat. Toto cítí intenzivně především ve chvílích, kdy vidí, že je Oliver šťastný, z něčeho se raduje nebo je přítomna nějaké významné události, jako je například maturita nebo přijetí na vysokou školu. Vnímá ale, že to bylo rozhodnutí, které manžel učinil sám. Necítí vůči němu výčitky. Někdy se zlobí, že připravil Olivera o tátu. Ale někdy také zažívá radost z toho, že ona s ním v momentech štěstí může být, zatímco on se rozhodl v nich nebýt.

Oliver o způsobu úmrtí otce příliš mluvit nechce, doteď ho to velmi trápí. Bojuje s výčitkami jak vůči otci, tak vůči matce. Pravidelně chodí na hřbitov, ať už sám, s matkou či s babičkou, matkou otce. Malý pomník je také na místě, kde došlo k úmrtí. Tam však Oliver nikdy nebyl. „*Chtěl bych se tam jednou podívat. Ani to není daleko, je to hned za barákem. Ale zatím ještě nechci, prostě nemůžu nějak najít odvahu. Je to furt takový bolavý*“.

6.5.3 Magda a Amálie

Magda je matka dvou dcer, Amálie a Andrey. Je jí 50 let, vystudovala vyšší odbornou školu a pracuje jako veřejný opatrovník. Její starší dceři Amálii je nyní 24 let a studuje poslední ročník magisterského studia na vysoké škole. S otcem Amálie má Magda ještě mladší dceru Andreu, té je v současnosti 18 let.

Otec Amálie a Andrey zemřel před 15 lety z důvodu náhlého prasknutí aneurysmatu mozkových cév, o kterém se nevědělo. Po prasknutí byl necelé tři dny v umělém spánku, následně zemřel.

Přátelský vztah matky s dítětem

Magda s Amálií měly vždy dobrý vztah. Podle Magdy se nedá úplně říci, že se jejich vztah změnil. Spíše se pravděpodobně vyvíjel jinak, než by se vyvíjel, kdyby byl otec naživu.

Obě cítí, že jejich vztah je vlivem úmrtí velmi silný. „*Tím, že já jsem byla ta starší dcera, tak jsme o tom začaly spolu dřív mluvit a víc jsem to vnímala a začala jsem to dřív chápat... ségra byla ještě hodně malinká. Takže jsme si to tak hodně odžily spolu a připoutalo nás to k sobě*“. Jsou si velmi blízké, jejich vztah je v současné době do velké míry spíše přátelský. I přesto však stále zůstává vztahem matky s dcerou, které jsou zároveň velmi blízké kamarádky. Okolí je někdy překvapené tím, jak spolu sdílí vše a svěřují si věci, které si běžně rodič s dítětem nesvěřují. „*Ale oni tohle nikdy nemůžou pochopit, když to nezažili. Když ten táta umře, tak pak už je tu vždycky jen ta máma a ta máma se najednou*

stane nejdůležitějším člověkem ve vašem životě a už jím víceméně zůstane. A kdo si neprožil to, co jsme spolu prožili my, tak to nikdy nepochopí“.

Proměna vztahu vlivem výčitek

S většinou členů rodiny se po úmrtí vztahy nijak nezměnily. K poměrně velké změně však došlo ve vztahu s otcovým bratrem. Dříve se moc nevidali, jelikož bratrova žena neměla z neznámého důvodu Magdu ráda a nechtěla se s jejich rodinou stýkat. Podle Magdy ke změně došlo především z toho důvodu, že si strýc začal vyčítat, že se s bratrovou rodinou, a především jeho dcerami, nevidal. Začal se tedy více zajímat a vídat se s nimi. Dcery k němu začaly jezdit i na prázdniny, vždy alespoň na týden.

Blízcí si zůstali doteď. Navštěvují se navzájem o Vánocích, někdy i jindy v průběhu roku. Je to jediný člověk, který s Magdou a dcerami otevřeně vzpomíná na otce a mluví o jeho úmrtí. Samotného ho to velmi trápí a mohou tak spolu sdílet všechny tyto pocity.

„Teď je to jeden z mých nejoblíbenějších příbuzných. Je pro mě takovou částečnou náhradou za tátu. Takovej ten chlap, co se vždycky diví, jak moc dospělá už jste a co vám vždycky řekne, že jste kočka a že vám to sluší a je to bez jakéhokoliv podtextu – prostě takový tatkovský“.

Přijetí nového partnera

Nový partner přišel do Magdina života přibližně rok a půl po úmrtí. Předtím se občas s někým scházela, ale nebylo to nic vážného. Tento partner byl již představený dětem a po 3 měsících se k rodině nastěhoval.

Mladší dcera nového partnera přijala velmi dobře, Amálie však hůře a čím více se blížila puberta, tím horší to bylo. *„Najednou jsem tu ztrátu táty začala prožívat nějak intenzivněji a toho nového jsem začala strašně nesnášet. Každou jeho poznámku třeba o úklidu jsem vnímala tak jako... no, prostě jsem si říkala, co on mi má, co něco říkat, je to cizí chlap, není to můj táta. A dávala jsem mu dost najevo, že ho nemám ráda. Měl to se mnou dost těžký tenkrát“.*

Dle Magdy byla hlavním důvodem idealizace zesnulého otce. Amálie hodně vzhlížela ke svému otci, nikdo by se mu v jejích očích nemohl vyrovnat. Připisovala mu jen ty nejlepší vlastnosti a měla pocit, že to byl nejlepší člověk na světě. Nový partner tedy měl velmi náročného protivníka. Amálie to takto nevnímala. Dle svého názoru pouze velmi prožívala ztrátu otce a nechtěla, aby ho nahradil někdo jiný.

Postupem času se ale vztah uklidnil a podle Amálie mají s matčíným partnerem velmi dobrý vztah. Od té doby, co nastoupila na vysokou školu spolu prý mají nejlepší vztah, jaký kdy měli.

Zlepšení finanční situace

Finanční situaci rodiny změnilo úmrtí k lepšímu. Otec byl kuchař a neměl tedy příliš velký výdělek. Kdyby vydělával velké množství peněz, dle Magdy by se finanční situace nejspíše zhoršila. V tomto případě však vdovský důchod společně se dvěma sirotčími, přispěl k jejímu výraznému zlepšení.

V začátku byla potřeba finanční pomoc od rodiny, především k zaplacení pohřbu a s tím spojených výdajů. Tato pomoc byla poskytnuta Magdinou matkou a jednou ze sester. Později však byly rodině přiznány pozůstalostní důchody a finanční výpomoc už nebyla nadále potřeba.

Amálii sirotčí důchod vypomáhá především nyní v průběhu studia, kdy podle svých slov nemusí „*tolik řešit brigádu*“. Může díky tomu mít brigádu, která ji baví a souvisí s oborem, i když je za méně peněz. „*On ten důchod není nějaký mega vysoký, ale vyžít se s tím dá poměrně dobře, když k tomu připočítáte ještě pár korun z brigády, tak je to úplně v pohodě*“.

Podobnost dětí s otcem

Obě dvě, Magda i Amálie, silně vnímají podobnost dětí s jejich otcem. Když jsme se ptali Magdy, na co nejčastěji vzpomíná, řekla, že moc nevzpomíná. Prý si spíš často všimá té podobnosti mezi dětmi a zesnulým otcem. Tato podobnost upoutává její pozornost mnohem častěji a více než například vzpomínky. „*Je to divný to vidět. Od toho úmrtí už je to hrozně dlouho a už dlouho je nevychovává, ale ty geny prostě vylezly na povrch... Jde to vidět v tom vzhledu i v těch vlastnostech*“. Amálie je otcovi podobná spíše ve vlastnostech, Andrea se mu zase podobá vzhledem.

Svou podobnost s otcem vnímá i Amálie. Často prý přemýšlí nad některými svými vlastnostmi a ptá se pak Magdy po kom je má. „*Já třeba dělám vždycky věci na poslední chvíli a pak se nervuju. Ale stejně vím, že kdybych to nedělala na poslední chvíli, tak nepodám tak dobrý výkon. A mamka vždycky říká, že takovej byl přesně táta, že to mám po něm*“. Amálie je dle svých slov ráda za tuhle podobnost v určitých vlastnostech. Dává jí to pocit, že si kus otce nosí tímhle způsobem pořád sebou. „*Já to říkám pořád, že lidi, který umřou tady zůstávají v lidech, který tu po nich zůstanou. A já se ségrou jsme toho skvělejší příklad*“.

Vnitřní změny

Magda ani Amálie otcovu smrt dlouho nechápaly, nerozuměly tomu, co se stalo. Pro obě bylo těžké smířit se s tím, že už ho nikdy neuvidí, že o něj přišly. I přes tohle všechno se však shodují na tom, že díky této události u nich došlo k vnitřním změnám.

Magda je dle svých slov jiná, než byla předtím, než se to stalo. Tato osobnostní změna se projevuje především ve vztazích. „*Už si jinak vybírám partnery a k těm vztahům přistupuji už úplně jinak. A k životu obecně vlastně taky*“.

Amálie také vnímá osobnostní změnu. Vždy prý byla vyspělejší než její vrstevníci, úmrtí ji donutila dospět o něco rychleji. Myslí si, že to nemělo vliv pouze na to, jaká je, ale i na některé její zájmy, a především na volbu oboru, který studuje. Stejně jako Magda, i ona vnímá, že úmrtí otce nějakým způsobem zasahuje do jejích partnerských vztahů. Vnímá zvýšený strach ze ztráty. Touto ztrátou však nemyslí pouze ztrátu úmrtím, ale také rozchody. „*Hrozně špatně snáším, když ten kluk odejde ode mě a rozhodne to za nás oba. Prostě když mě opustí a nechá mě samotnou. Myslím, že jsem kvůli tomuhle kolikrát zůstávala ve vztazích, který pro mě nebyly dobrý. Protože jsem se nechtěla cejtit opuštěná, strašně jsem k sobě ty kluky vždycky poutala, někdy i na sílu. Ted' už je to lepší, snažím se, ale ten strach tam furt je a nevím, jestli někdy zmizí*“.

6.5.4 Karolína a Aneta

Anetě je v současné době přesně 30 let, má vysokoškolské vzdělání a je zaměstnaná jako veřejný opatrovník. Její matce Karolíně je 58 let a pracuje jako recepční v bezpečnostní agentuře. Karolína má dvě děti, dceru a syna a Aneta má tedy jednoho bratra, který je o 3 roky mladší.

Otec měl nemocné ledviny a podstupoval léčbu. Vlivem léčby došlo k plicní embolii, v důsledku které před 18 lety zemřel.

Utuzení vztahů

Vztah měly Karolína s Anetou vždy hezký, takže jeho proměnu nerady nazývají zlepšením. Podle Karolíny by se spíše dalo říci, že se jejich vztah utužil. Společné prožití úmrtí manžela a otce je stmelilo. Stmelilo to však nejen Karolínu s Anetou, nýbrž všechny tři členy domácnosti – Karolínu, Anetu a Anetina bratra.

Vytvořila se mezi nimi velmi pevná vazba, která trvá doteď, i když dnes každý žije v jiném koutu republiky a jsou od sebe relativně daleko. Karolína s Anetou si od jejího odstěhování každý den telefonují a povídají si, někdy i několikrát denně. Aneta vnímá svoji matku spíše jako svou kamarádku. A stejně tak vnímá i svého mladšího bratra, který bydlí

o něco blíže než matka, takže díky tomu mají možnost se čas od času vidět osobně. Vztah se také utužil s Anetiným strýcem, otcovým bratrem. V období po úmrtí jim hodně pomáhal a Aneta vnímá jistou blízkost doted'. Považuje ho za jakousi částečnou náhradu otce.

Nový partner

Karolína si nového partnera našla po velmi dlouhé době. Po 9 letech od úmrtí vstoupila Karolína do nového vztahu a po půl roce jej představila v té době již dospělým dětem.

Vzhledem k věku dětí a odstupu od úmrtí přijaly děti nového partnera velmi dobře. *„Vnímala jsem to jako super věc. Byla jsem ráda, že už mamka nebude sama, když jsme s bratrem pomalu opustili rodné město a vydali se za studiem a pak vlastně i za prací“.*

Finance

Karolína samozřejmě přišla o jeden plat, o finanční zajištění svého manžela, který vydělával více peněz. Tento zdroj financí byl ale pokryt pozůstalostními důchody. Dle Karolíny měla rodina o něco více financí právě díky důchodům. Nicméně i přesto začala Aneta v 18 letech hodně chodit na brigády a snažila se finanční výdaje na své potřeby pokrýt sama, aby Karolíně v tomhle ohledu ulevila.

Finanční pomoci se jim v začátcích dostalo především od rodiny. A to jak z otcovy strany, tak z matčiny, především pak od její vlastní matky, tedy babičky dětí. Aneta také vzpomíná na pracovníci na sociálním odboru, která jim tehdy poradila, co je potřeba udělat, jaké jsou možnosti a podobně.

Sociální opora

Kromě pevného vztahu mezi matkou a sourozenci, rodině v náročném období po úmrtí nejvíce pomohla rodina a blízcí. Především Karolínina matka a bratr zesnulého otce. Anetě nejvíce pomohla právě maminka Karolína a bratr. Důležité pro ni bylo vědomí, že jsou v tom spolu a mají jeden druhého. Spolužáci prý byli také milí, ale občas se našel někdo, kdo měl *„hloupé poznámky“*. *„Pamatuju si jednoho exota, co se mi začal smát, že můj „fotr“ umřel, když jsem přišla zpátky do školy. Dostal facku a křičela jsem na něj. Třídní učitelka ale byla velmi empatická a ostatní spolužáci taky“.*

Karolíně byly největší oporou její děti, rodiče a také její přátelé. Měla tehdy kamarádku, které také zemřel manžel a *„věděla už co a jak a byla takovou naší spásou“*. Podpořila tak Karolínu nejen v rámci praktických záležitostí, ale rovněž jí byla emoční oporou. *„Bylo dobré mít vedle sebe někoho, kdo prožil něco podobného a naprosto rozumí tomu, jak vám je. To mě tenkrát hodně pomohlo“.*

Nekonání pohřbu

Karolína se rozhodla pohřb neuspořádat. „*Mamka pohřeb nedělala, nechtěla nás trápit ještě více, i když taťka měl strašně moc kamarádů, co by přišli, protože byl velmi oblíbený*“. I přesto se Karolína rozhodla místo pohřbu pouze zveřejnit do novin jeho fotku s krátkým textem. „*To se tak dřív dělalo, když někdo umřel, že se o něm něco napsalo do novin a dala se ta fotka. Tak aspoň takhle jsem to chtěla dát na vědomí*“.

Děti však měly možnost se rozloučit i bez konání velkého obřadu a dnes tuto možnost zpětně vnímají velmi pozitivně. „*My jsme si společně všichni tři vyzvedli urnu a sami jsme ji uložili do hrobu, a tím jsme se s taťkou rozloučili jen my tři. A myslím si, že to bylo strašně dobře, že jsme si udělali takovej mini obřad alespoň takhle ve třech a mohli jsme se s ním aspoň takhle rozloučit*“.

Prožívání ztráty

Anetě se v noc úmrtí zdál velmi zvláštní sen, který v ní rezonuje doteď. „*Když taťka umřel, já jsem nebyla doma, ale u strejdy na chalupě. A v noci, když táta umíral, se mi zdál sen, že jsem ho viděla v rakvi. No a ráno už se strejda s tetou chovali divně a já myslela, že se jen pohádali. A pár dní na to mě odvezli domů a já viděla parte na nástěnce a zbytek už si nepamatuju*“. Celou tuto záležitost má Aneta neustále v hlavě, je to pro ni velmi silné a doteď to celé nedokáže vysvětlit. Dny po smrti pro ni byly velmi náročné. Nejnáročnější prý bylo vidět maminku, jak je na tom špatně. A ze všeho nejhorší pro ni byly pohledy lidí z domu, kde bydleli a „místní drbny“. Slýchávala od nich v jednom kuse věty typu „Neboj, to bude dobrý, čas to spraví.“ „*A tohle mi hrozně vadilo. Nevěděla jsem, co bude dál, jestli to všechno zvládneme a tak. A tyhle řeči mě tenkrát hodně rozčilovaly*“.

Karolína po úmrtí zažívala velkou beznaděj a bolest. Nejnáročnější však pro ni bylo to, že měla strach, jestli se zvládne postarat o děti, jestli je zvládne zabezpečit. Zažívala velký stres způsobený tím, že nevěděla, co bude dál. Nedokázala si budoucnost představit a nevěřila, že by to vše mohla zvládnout. Podle Anety však nakonec Karolína vše zvládla fantasticky a vychovala z ní a bratra slušné lidi. I přesto však Karolína cítí, že jí zesnulý manžel stále velmi chybí.

6.5.5 Jitka a Petra

Jitka je 48letá podnikatelka, majitelka autodopravní firmy. Má středoškolské vzdělání zakončené maturitou a je také matkou dvou dcer, Petry a Terezy. Rozhovor byl prováděn s Petrou, Tereza je Petřina nevlastní sestra. Petra je studentka posledního ročníku magisterského studia na vysoké škole a v současné době je jí 26 let.

Petrin otec a Jitčin manžel zemřel před 14 lety z důvodu záchvatu při řízení automobilu. Vlivem ztráty kontroly nad řízením v průběhu záchvatu sjel do řeky a došlo k úmrtí utopením.

Vztah s prarodiči

Jitka s Petrou mají poměrně komplikovaný vztah s prarodiči z matčiny strany, tedy s Jitčiny rodiči. Po úmrtí otce s nimi prarodiče po několika letech navázali kontakt a nabídli jim svou pomoc. Pár dní u nich Jitka s Petrou i bydlely. O úmrtí a pocitech, které Jitka s Petrou prožívaly, s nimi však prarodiče nemluvili. *„Oni o tom moc nemluvili, oni jsou takový, že o emočních věcech se prostě nemluví“.*

„Prarodiče se snažili pro nás být oporou, ale stejně se ty křehké vztahy nakonec rozpadly“. Nestýkali se příliš dlouho, po poměrně krátké době vlna zájmu opadla. Nějakou dobu prarodiče pokračovali v udržování vztahu s Petrou, Jitka s nimi však ukončila kontakt úplně. Přestala je navštěvovat, a to trvá víceméně doteď. Vztah s prarodiči se tedy po úmrtí proměnil, nicméně pouze na omezené časové období. Poté se vše vrátilo do starých kolejí a současné době se s nimi ani Jitka ani Petra nestýkají.

Vzájemná opora

Jako významný protektivní faktor obě vnímají to, že byly oporou sobě navzájem. Pro Petru byla matka někým, kdo jí pomohl takto náročnou situaci zvládnout ze všech nejvíce. *„Hlavně mi pomohlo, když jsem viděla ten její přístup k té situaci a to, jak strašně silná byla“.* Kromě matky jí však byli velkou oporou i její kamarádi v řadách vrstevníků. Trávila s nimi velké množství času. *„Byli skvělí, pečovali o mě, ptali se a snažili se, abych na to nemyslela“.*

Pro Jitku byla Petra dle jejích slov dokonce jediným člověkem, který jí byl v té situaci oporou. S prarodiči byla situace velmi komplikovaná, jak jsme již dříve zmínili a s přáteli příliš nesdílela. Její dcera jí tedy byla největší oporou. *„Jako kamarádi tady byli pro mě, soucítili se situací, ale nemohli to pochopit. Ta Péťa to chápala, protože to zažívala se mnou. Takže jsme si mohly navzájem dát úplně jiné typ podpory, než by nám dali ostatní lidi“.*

Finance

Jitka příliš velkou změnu finanční situace vlivem úmrtí nevnímala. Nedošlo podle ní ani ke zhoršení, ani ke zlepšení. Náročný byl pouze prvotní šok, kdy rodina přišla o jeden příjem. Postupem času se však situace vyrovnala. *„Ty začátky byly těžší, ale jinak se naše životní“*

úroveň nezměnila“. Finanční pomoci se jim od jejich okolí nedostalo, ale dle jejích slov to nebylo ani potřeba.

Petra tuto situaci vnímá trochu odlišněji. Pamatuje si spíše zhoršení situace. *„Pamatuji si, že jsme se musely hodně uskromnit. Odráželo se to na jídle, oblečení a výletech. Už jsme tolik nikam nejezdily a taky jsme přestaly jezdit na dovolené“*. Petra pak poměrně brzy, po pár letech, začala chodit na brigádu. Dělal o víkendech servírku v baru. *„Chtěla jsem tak ulevit mamce. Sama jsem si pak kupovala oblečení a kosmetiku“*.

Neúčast na pohřbu

Pohřeb se konal, ale Petra se ho nezúčastnila. Doteď na to vzpomíná a je jí velmi líto, že na pohřbu tenkrát nemohla být. *„Myslím, že jsem to potřebovala i jako menší rituál, abych tu skutečnost líp přijala. Mám pocit, že to pro mě bylo o to těžší to pak nějak zpracovat celý to úmrtí“*. Jitka však k takovému rozhodnutí měla své důvody. Nechtěla Petru vzít s sebou na pohřeb, protože měla strach, aby to pro ni nebylo traumatické. Bála se, že bude ještě více smutná. *„Já když jsem se totiž dozvěděla o tom úmrtí, tak jsem plakala až do hyperventilace a musela přijet sanitka, která mi dávala kapačku, abych se uklidnila. Takže si tehdy máma myslela, že to tak bude lepší“*. Jitka tím Petru chtěla ve své podstatě ochránit. Nicméně, když pak byla Petra již dospělá, mluvily spolu o tom a Petra se jí svěřila, že pohřeb jí velmi chybí. Že by bývala potřebovala nějaký ukončovací rituál jako formu přechodu do života, ve kterém už otec není.

Pocity po ztrátě

Obě popisovaly při vzpomínání na ztrátu velké množství pocitů. Patřily mezi ně sklíčenost, samota, zoufalství, smutek, beznaděj, úzkost a strach. Významnou roli hrál také šok, jelikož úmrtí bylo náhlé a nečekané. *„Máma najednou někam odešla, byla v hrozném šoku a já nevěděla, co se děje a zůstala jsem doma. A pak jak přišla, tak mi to řekla a já ten šok vůbec nedokázala zpracovat“*. Nejdominantnějším pocitem, jež následoval ztrátu, byl však u obou pocit samoty. Pro Jitku bylo na celém procesu smířování se s úmrtím nejtěžší právě vyrovnat se se samotou, která náhle přišla. Pro Petru, obdobně, bylo nejtěžší přijmout život bez táty a dál ho takový žít. *„Najednou bylo takový hrozný prázdno. Byl i jinej vzduch, celkově jiná nálada“*.

Petra ale vnímá i pozitivní stránku. Cítí, že ji prožití ztráty posílilo a ukázalo jí nové cesty. Zároveň ji to učinilo bojovnější. Je teď více připravená bojovat s tím, co jí v životě přijde do cesty. Zároveň to také změnilo její postoj ke smrti. *„Můj vztah ke smrti je neutrální, nebojím se jí“*.

9 SPOLEČNÁ TÉMATA

V námi prováděných rozhovorech vyšla na povrch řada témat, která se opakovala a byla společná minimálně pro některé z dvojic. V této kapitole si právě ona společná témata představíme a rozvedeme. Těmito tématy jsou:

- 1) Posílení vztahu mezi matkou a dítětem
- 2) Změna ve vztahu s otcovým bratrem
- 3) Problematické přijetí nového partnera
- 4) Reakce spolužáků dítěte
- 5) Zlepšení finanční situace rodiny
- 6) Důležitost sociální opory
- 7) Pohřeb jako důležitá součást truchlícího procesu

6.6 Posílení vztahu mezi matkou a dítětem

Čtyři z pěti dvojic účastníků shodně vypovídali, že úmrtí jejich vzájemný vztah posílilo, utužilo. Vztah se zároveň ve většině případů také prohloubil a matka s dítětem se sblížily. Matky s dětmi jsou k sobě velmi otevřené, svěřují se téměř se vším a svůj současný vztah často vnímají spíše jako vztah kamarádský než vztah matky s dítětem.

Karolíniny dcery, Aneta a Petra, Jitčina dcera, obě mluvily především o prohloubení vzájemného vztahu.

„Náš vztah se hodně prohloubil, mamku беру jako svou kamarádku“.

„Zůstaly jsme na to samy, takže se náš vztah dost prohloubil“.

Jako důvod sblížení dvě dvojice udávaly fakt, že po úmrtí otce, si navzájem zbyly jako nejbližší osoby. Pro dítě byla matka najednou jedinou takto blízkou osobou a zároveň i dítě bylo matce tím jediným a nejbližším, co jí po úmrtí partnera v blízké rodině zbylo.

Oliverova matka Adéla se vyjadřovala takto: *„Sblížili jsme se, protože jakoby nikoho jiného jsme neměli a nemáme, máme hlavně sami sebe navzájem a máme hodně blízký vztah, Oliver se mi svěřuje se vším“.*

Velmi obdobně o vzájemném vztahu mluvila Amálie, Magdina dcera, z pohledu dítěte. *„Připoutalo nás to k sobě, protože prostě máte jen tu mámu a nikdo pro vás není důležitější než ta máma a vy jste zas nejdůležitější pro ni. Myslím, že kvůli tomu právě nemáme klasickéj vztah matka-dcera, ale jsme spíš takový kamarádky“.*

Pouze ve dvojici Sabina a Gita nedošlo ve vztahu k žádné změně. Vztah mají komplikovaný, nikdy si nebyly příliš blízké a tento fakt úmrtí žádným způsobem nezměnilo. Sblížily se až nyní po mnoha letech. Za důvod sblížení však považují čas a to, že se Gita od matky odstěhovala a domů jezdí jen na návštěvy.

6.7 Změna vztahu s otcovým bratrem

Zajímavým tématem, které se vynořilo v průběhu sběru dat, byla proměna vztahu s otcovým bratrem. Pokud otec měl bratra, vztah tohoto strýce s rodinou, především s dítětem, se významně proměnil. V našem výzkumném souboru měl otec bratra ve třech případech, a to v rodině dvojic Sabiny a Gity, Karolíny a Anety, Magdy a Amálie. Ve všech případech se strýc s rodinou začal více vídat, zajímat se a byl jim oporou. Děti ho vnímaly jako jakousi náhradu za zesnulého otce.

„Po té smrti jsem k němu tak nějak víc přilnula a vždycky jsme si dělali srandu, že jsem jeho druhá adoptivní dcera a že mi bude dělat náhradu za tatínka“.

„Dřív to byl spíše normální vztah, ale po smrti táty, se prohloubil, jako by se nám snažil trochu tátu nahradit“.

„Po smrti táty měl strejda asi výčitky a začal se s námi vídat mnohem víc. Teď je to jeden z mých nejoblíbenějších příbuzných. Je pro mě takovou částečnou náhradou za tátu“.

6.8 Problematické přijetí nového partnera

Jediný, kdo velmi dobře snášel příchod matčina nového partnera, byla Aneta. V tomto případě nový partner přišel do matčina života až po 9 letech po úmrtí a Anetě tedy bylo v té době již 21 let, studovala na vysoké škole a doma byla málo. V té době tedy byla především vděčná za to, že matka nemusí být sama a je šťastná. V ostatních případech však noví partneři přišli po kratší době a jejich příchod byl provázen značnými problémy.

V případě Olivera a Amálie příchod nového partnera probíhal dobře, nicméně problém nastal s nástupem puberty. Oba měli pocit, že nemá právo jim cokoli říkat a vychovávat je, když to není jejich otec, ale cizí muž. Gita pak špatně snášela příchod nového partnera již od samého začátku. *„Já jsem ho nemohla skousnout, já jsem prostě nechtěla, aby s mámou byl“.* V případě Petry byly začátky také náročné, nesla to velmi špatně. *„Ale když jsem pak viděla, že je máma šťastná, tak už to přešlo“.* A přešlo to ve všech případech. Děti se nyní shodují na tom, že i přes počáteční problémy, mají v současné době s matčíným partnerem dobrý vztah.

Hlavním důvodem problematického přijetí bylo dle výpovědí matek i dětí především to, že nový partner nebyl jejich otec a nemohl se mu vyrovnat, jelikož otec byl dětmi často idealizovaný. Druhým, stejně významným, důvodem pak bylo to, že děti měly pocit, jako by jim nový partner chtěl matku vzít a vyvolávalo to v nich strach.

6.9 Reakce spolužáků dítěte

Čtyři z pěti dětí mají zkušenost s překvapivě necitlivými reakcemi spolužáků. Jedinou výjimkou byla Petra, která si vzpomíná na velkou podporu právě od svých spolužáků, se kterými v té době trávila nejvíce času.

Obecně jejich spolužáci a kamarádi reagovali dobře, citlivě a nabízeli jim pomoc. Pomáhali jim také nemyslet na bolestnou ztrátu a rozptylovali je. Ve většině případů se však našlo jedno nebo více dětí, kteří se zachovali velmi necitlivě.

„Ty kluci měli prostě blbý narážky a rýpali do mě. Tenkrát jsem jednoho i zmlátila“.

„Spolužáci to brali dobře, ale pamatuju si jednoho exota, který se mi začal smát, že můj „fotr“ umřel“.

„Stalo se, že měl někdo nějaký hloupý narážky a to jsem se pak někdy i rozbrečela. Děti někdy někdy umí být zlý, ale oni to asi tak nemyslí“.

6.10 Zlepšení finanční situace rodiny

Ve všech případech došlo ke zlepšení finanční situace rodiny nebo se minimálně životní úroveň rodiny nezměnila. Otec většinou měl nízký výdělek nebo pouze pobíral invalidní důchod. Ke zlepšení finanční situace nejvíce přispěly pozůstalostní důchody, které původní příjem rodiny dorovnaly nebo navýšily. Podpora rodiny byla vždy potřeba pouze v začátcích, kdy bylo potřeba zaplatit pohřeb a výdaje spojené s pohřbením. Tato pomoc většinou trvala do doby, kdy byly rodině přiznány pozůstalostní důchody, o které bylo požádáno.

6.11 Důležitost sociální opory

Všichni účastníci vnímali, že v průběhu vyrovnávání se se ztrátou, pro ně byla sociální opora velmi důležitá. Mezi zdroje sociální opory patřili přátelé, příbuzní či kolegové. Z rodiny to byli především rodiče, a to jak matčini rodiče, tak rodiče zesnulého otce.

Nejdůležitější však byla vzájemná podpora mezi matkou a dítětem. Matky shodně vypovídaly, že velmi silným hnacím motorem pro ně v období po úmrtí bylo vědomí,

že jejich dítě nikoho jiného nemá. Často jim dle jejich názorů toto vědomí pomohlo situaci lépe a rychleji zvládnout. *„Hodně mi pomáhalo to, když si člověk uvědomil, že to dítě nikoho jiného nemá a musí tam být pro něj, to mě hodně donutilo fungovat a myslím, že to bylo dobře“.*

Stejně tak pro děti byla velmi důležitá opora ze strany matky. *„Hodně mi pomohla pevná vazba mezi mamkou, mnou a bratrem“.* Často se to pojilo také s tím, že jim matka byla inspirací a vzhlížely k ní. *„Nejvíce mi pomohla rozhodně mamka! Hlavně mi pomohlo, když jsem viděla ten její přístup k té situaci a to, jak strašně silná byla“.*

6.12 Pohřeb jako důležitá součást truchlícího procesu

Kromě Petry se všechny děti zúčastnily otcova pohřbu. Nutno však podotknout, že v případě Karolíny a Anety se oficiální pohřeb nekonal. Karolína společně se oběma dětmi vyzvedla urnu a sami ji vložili do hrobu. Zpětně to vnímají jako takový malý soukromý pohřeb. *„Tímhle jsme se s ním vlastně takhle soukromě rozloučili“.*

Všem čtyřem daly jejich matky na výběr, zda se pohřbu chtějí zúčastnit. Popsaly jim, jak pohřeb vypadá, co se tam bude dít a také jim vysvětlily, že to bude velmi smutné. Všechny děti se po vysvětlení rozhodly, že na pohřeb jít chtějí a dodnes toho nelitují. Například Amálie na pohřeb vzpomíná velmi pozitivně. *„Byla jsem a jsem za to ráda. Docela dost na něj vzpomínám a z pohřbu si toho z toho období pamatuju úplně nejvíce. Nejvíce mi utkvělo to, jak byli všichni smutní a jak mi vlastně pomohlo vidět, že jsou z toho, stejně jako já, smutní úplně všichni“.*

Petra, která na pohřbu nebyla, to vnímá velmi negativně. Matka ji tím chtěla chránit od dalšího traumatizování, Petra však má pocit, že by pro ni bylo lepší se pohřbu zúčastnit. Myslí si, že by ji tehdy pohřeb mohl dopomoci celou situaci lépe zvládnout. *„Ten pohřeb mi chybí... takový ten ukončovací rituál, přechod. Bylo to pro mě o to těžší to pak nějak zpracovat“.*

10 ZODPOVĚZENÍ VÝZKUMNÝCH OTÁZEK

Před započítím výzkumu jsme formulovali výzkumné otázky. V této kapitole je na základě získaných dat zodpovíme.

1) Jakým způsobem se po úmrtí proměnil vztah matky a dítěte a jak úmrtí ovlivnilo další vztahy v rodině?

Vztah matky a dítěte se ve 4 z 5 případů skutečně proměnil. Ke změně nedošlo pouze v jednom případě, kde důvodem byla pravděpodobně skutečnost, že vztah mezi matkou a dcerou nebyl dobrý ani před úmrtím, a to především z důvodu rozporu ve vztazích matky a dcery s otcovou stranou rodiny. Zbylí účastníci hojně hovořili o sblížení, stmelení, utužení či prohloubení vzájemného vztahu. Svůj vztah považují za velmi blízký i nyní s poměrně velkým časovým odstupem. Sdílejí spolu téměř vše a cítí se spíše jako přátelé než jako matka s dítětem. Úmrtí rovněž ve všech případech nějakým způsobem proměnilo vztah minimálně s jedním dalším členem rodiny. V případech, kdy otec měl bratra, došlo k významnému sblížení právě tohoto strýce s dítětem. Přítomnost otceva bratra jsme zaznamenali ve 3 rodinách, přičemž všechny děti měly pocit, že se jim tehdy strýc snažil otce alespoň částečně nahradit. Druhým nejčastěji proměněným vztahem pak byl vztah s rodiči otce, kdy většinou došlo k částečnému sblížení či utužení vztahů s matkou, s dítětem či s oběma. V jednom případě však toto sblížení mělo pouze krátké trvání a po určitém čase vprchalo.

2) Jak se změnila konstelace rodiny po úmrtí otce a jak neslo tuto změnu dítě?

Ve všech případech si matka po úmrtí našla partnera. Časové odstupy se drobně lišily, přijetí partnera dětmi však v téměř všech případech probíhalo velmi obdobně. Pro děti byl příchod nového partnera velmi náročný, problematický a subjektivně ho prožívaly hůře, než si myslely jejich matky. Největší komplikace pak nastávaly v období puberty. V současné době mají všechny děti s těmito partnery dobrý nebo minimálně lepší vztah, než měli v začátcích. Za zajímavé považujeme, že se jeden případ vymykal velkým časovým odstupem mezi úmrtím otce a příchodem nového partnera a byl to zároveň jediný případ, kdy byl jeho příchod vnímán veskrze velice pozitivně. Dcera již byla dospělá a byla vděčná, že matka nebude stále sama, když ona

se brzy odstěhuje. Nutno podotknout, že čím větší časový rozestup mezi úmrtím a příchodem nového partnera byl, tím lépe se děti na nového partnera adaptovaly.

3) Jakým způsobem zasáhlo úmrtí otce ekonomickou stránku života rodiny a jak se s tímto zásahem rodina vyrovnala?

Co se ekonomické stránky týče, životní úroveň rodin se po úmrtí buď zvýšila nebo se nezměnila. Ke zhoršení finanční situace nedošlo ani v jednom případě. Pro všechny rodiny byly těžké především začátky, kdy bylo potřeba zaplatit pohřeb a s ním spojené výdaje. Rodinám se v těchto začátcích dostalo finanční pomoci buď od rodiny či od přátel. Později však tato pomoc nebyla potřeba. Po zažádání o pozůstalostní důchody jim tyto důchody byly přiznány a přispěly právě ke zlepšení či udržení finanční situace rodiny.

4) Jaký je rodinný narativ (vzpomínky, představy) vztahující se k zesnulému otci?

Vzpomínky matek i dětí se pojily především se společnými zážitky. U dětí se rovněž často objevovaly vzpomínky související s tím, že je otec něco nového učil nebo o ně nějakým způsobem pečoval. Po dotázání na první vzpomínku, která se jim vybaví, se dvěma účastníkům vybavily také tělesné charakteristiky, jako je například to, jak otec voněl nebo jaké měl velké a silné ruce. Obecně lze říct, že na zesnulého převažovaly veskrze dobré vzpomínky. Toto však ve větší míře platilo spíše pro děti než pro matky. V jednom případě však matka příliš nevzpomínala, jelikož nechtěla. Vztah byl před úmrtím těsně před rozvodem, a i když vzpomínala i na hezké zážitky, vybavovala si také velké množství těch negativních. Další matka sice vzpomínala na hezké zážitky, ale měla pocit, že úmrtí bylo tak náhlé, šokující a bolestivé, že svým emočním nábojem všechny hezké vzpomínky přebilo.

5) Jaké protektivní faktory lze u matky a dítěte identifikovat vzhledem ke zvládnutí takto náročné situace?

Za nejvýznamnější protektivní faktor byla našimi účastníky považována sociální opora. Tuto oporu jim poskytovala rodina, přátelé, kolegové či si ji poskytovali ve dvojici navzájem. Dvěma matkám také velmi pomohla známost s někým, kdo zažil obdobnou situaci. V jednom případě se jednalo o kamarádku, které též zemřel manžel a mohla matce kromě podpory poskytnout také praktické rady. Ve druhém případě se pak jednalo o skupinu lidí, jejichž blízcí zemřeli, stejně jako otec, na rupturu aneurysmatu nebo jim bylo operováno a mohli tak podat svědectví o velmi nízké kvalitě jejich života

po operaci. Kromě sociální opory účastníkům také velmi pomáhala změna prostředí či snaha se neustále něčím zaměstnat. Posledním, často zmiňovaným faktorem, který pomohl účastníkům úmrtí překonat, byl čas. Někteří z nich však vypověděli, že někdy ani čas na zahojení takové rány nestačí.

11 DISKUZE

Teoretická část naší práce se zaměřovala na roli otce v životě dítěte, na vliv úmrtí otce na další život dítěte a rovněž na jeho vliv na vybrané psychosociální faktory rodinného života. Konkrétně jsme se zaměřili na vztah matky s dítětem, příchod nového partnera matky, na ekonomickou situaci rodiny, vzpomínky na zesnulého a v poslední řadě také na protektivní faktory. Ve výzkumné části jsme poté stanovili výzkumné otázky, jejichž formulace byla podložena teoretickými poznatky nabytými během zpracovávání teoretické části práce. Byly provedeny rozhovory celkem s 5 dvojicemi matka-dítě, jež byly následně doslovně přepsány a byla provedena jejich analýza. Jako vhodná metoda pro naši analýzu byla zvolena interpretativní fenomenologická analýza (IPA). V této části si představíme zjištění, ke kterým jsme v našem výzkumu došli a pokusíme se o jejich porovnání s dosavadními výzkumy a kritické zhodnocení.

Účastníci zastupující skupinu dětí v našem výzkumu prožili úmrtí otce ve věku 9–12 let. V tomto věku se u dětí již začíná plně rozvíjet chápání smrti a objevují se zde počátky strachu ze smrti. To je způsobeno celkovým zráním organismu a kognitivních schopností, díky čemuž se u dítěte rozvíjí schopnost pracovat s abstraktními pojmy (Goldman, 2015; Rogge, 1999). Úmrtí otce i v tomto věku významně zasahuje do vývoje dítěte, jelikož výchova v neúplné rodině má specifický vliv na utváření osobnosti. Nepřítomnost otce v životě dítěte z důvodu úmrtí může mít vliv například na oblast kognitivních schopností a vzdělání dítěte (McLanahan & Teitler, 1998) či na jeho sebevědomí a sebepojetí (Alami et al., 2014). Děti, jež prožily úmrtí otce, rovněž vykazují více dysforických pocitů, s převahou pocitů úzkostných a depresivních. Zároveň se u nich může objevovat separační úzkost, užívání návykových látek či vybrané symptomy poruch chování (Kaplow et al., 2010; Tremblay & Israel, 1998).

Pokud však dítěti zemře rodič, jedná se v drtivé většině případů o úmrtí nečekané a náhlé a zasáhne nejen dítě, nýbrž celý rodinný systém (Bowlby, 2013). V našem výzkumu jsme se tedy zaměřili na vybrané aspekty rodinného života, které s úmrtím otce nějakým způsobem souvisí a mohou jím být zasaženy.

Jako první jsme se zaměřili na vztah matky a dítěte a na to, jak se může vlivem úmrtí tento vztah proměnit. V našem výzkumném souboru 4 z 5 dvojic vypovídaly, že se jejich vztah utužil a sblížili se. Toto zjištění je v souladu s většinou námi nalezených výzkumů,

ve kterých vztah většiny respondentů zesílil a v důsledku úmrtí se mezi nimi vytvořilo silné pouto (Droser, 2019; Lehman et al., 1989). V jedné dvojici v našem výzkumu se vztah neproměnil, ale zůstal stále stejný, přičemž tento vztah nebyl příliš dobrý. Tato matka s dcerou si nikdy nebyly blízké a jejich vztah byl vždy komplikovaný. Lehman, Lang, Wortman a Sorenson (1989) na toto upozorňují a říkají, že významnou roli hraje právě kvalita vztahu již před úmrtím. Ve výzkumech se také objevovala zjištění, že matka s dítětem po úmrtí otce ve svém vztahu pociťují úzkost a strach, a to především o život toho druhého a jejich vzájemný vztah (Biank & Werner-Lin, 2011; Droser, 2019). Tato úzkost však nebyla pozorována u žádného z našich respondentů. Výše zmíněný pevný a kvalitní vztah mezi matkou a dítětem společně s poskytováním adekvátní péče matkou jsou významnými protektivními faktory (Biank & Werner-Lin, 2011; Carmon, 2010; Wolchik et al., 2006). Respondenti, u kterých bylo přítomno právě ono sblížení a posílení vztahu, skutečně udávali matku jako osobu, která jim při vyrovnávání se se ztrátou byla největší oporou. Nejednalo se pouze o jakousi přímou podporu, nýbrž i o vzor síly a zvládnání, který v matce tyto jedinci viděli.

Všechny matky z našeho výzkumného souboru navázaly po úmrtí nový partnerský vztah. Dvě matky nový vztah navázaly těsně po úmrtí, další dvě po roce a půl a po třech letech a poslední matka vstoupila do nového partnerského vztahu až po 9 letech. Kromě tohoto posledního případu probíhalo přijetí nového partnera dítětem komplikovaně. Nutno však poznamenat, že ačkoliv dítě může snášet příchod nového partnera velmi špatně, pro matku je navázání vztahu velmi důležitým a finálním krokem v procesu truchlení. Poslední částí truchlicího procesu by měla být investice do budoucnosti, do které patří právě i navazování nových vztahů, mezi nimi i vztahu partnerského (Barlé et al., 2015). Obecně se pozůstalý rodič může po představení nového partnera často setkat s nepochopením či odporem ze strany dítěte. Jedním z nejvýznamnějších důvodů je idealizace zemřelého rodiče a jakási loajalita k němu (Biank & Werner-Lin, 2011; Dytrych & Matějček, 2002). Největším problémem, který naši účastníci vnímali, bylo právě to, že nový partner byl cizí, nebyl to jejich otec. Postupem času se však vztahy urovnaly a v současnosti spolu s matčinými partnery vychází všichni naši účastníci dobře, někteří jsou si dokonce poměrně blízcí. Když je respektováno pouto dítěte k zemřelému a je mu umožněno truchlit tak dlouho, jak potřebuje, může to významně ovlivnit vztah dítěte s novým partnerem. Pokud je tento partner trpělivý, přečká dobu, kdy se dítě bouří a nebude na něj tlačit, může se mezi ním a dítětem rozvinout dobrý a blízký vztah (Costa & Holliday, 1992; McLanahan & Teitler, 1992). K tomuto postupnému rozvoji a sblížení došlo i v našem výzkumném souboru.

Dle účastníků byl, v souladu s výzkumy, nejdůležitějším faktorem čas a citlivé jednání ze strany nově příchodního partnera. Považujeme však za nezbytné zde zmínit, že existují rovněž matky, jež nový vztah po úmrtí nenavážou a zůstávají po zbytek života svobodné. Výzkum zaměřený na vdovy v Kanadě (Lowe & McClement, 2011) ukázal, že při navazování vztahů se vdovy potýkají se dvěma problémy. Prvním je, že jsou natolik zaneprázdněné a zahlcené nově vzniklými povinnostmi, péčí o dítě, o domácnost a zaměstnáním, že nemají čas ani pomyšlení na navazování nových vztahů. Druhým problémem potom je pouto k zemřelému. Tyto ženy vypovídaly, že dokud tyto city k zemřelému nebudou adekvátně zpracovány, nebudou schopny navázat nový vztah. Naší úvahou je rovněž výraznější traumatizace těchto matek, jež po úmrtí ani s velkým časovým odstupem partnera nenaleznou. Vliv mohou mít jejich zvládací mechanismy, resilience, povaha vztahu se zemřelým či například okolnosti úmrtí. Faktorů může být mnoho a zajisté by bylo zajímavé prozkoumat, v čem se lišil coping matek, jež po úmrtí navázaly nový vztah a těch, jež zůstaly samy.

Úmrtí jednoho rodiče automaticky zasáhne i ekonomickou stránku života rodiny. Z důvodu úmrtí rodina náhle přijde o jeden příjem a situace se tedy velmi zhorší. To, jak se bude vyvíjet dále však záleží na reakci pozůstalého rodiče a na tom, zda podnikne aktivní kroky k nápravě této nově vzniklé situace (Stroebe & Schut, 2010). Větší počet výzkumů však nesouhlasí s tvrzením, že se ekonomická situace musí nutně zhoršit a ukazuje, že závažnost zásahu úmrtí do finanční situace rodiny, se odvíjí od toho, jak moc zesnulý rodič přispíval do finančního chodu domácnosti (Dutra et al., 2018). Pokud otec nepřispíval do finančního chodu domácnosti většinou, finanční situace se s velkou pravděpodobností nijak výrazně nezhorší. S pomocí státu ve formě pozůstalostních důchodů se může finanční situace rodiny dokonce zlepšit. V našem výzkumu jsme dospěli k velmi podobným zjištěním, a to sice k tomu, že finanční situace se nezhoršila ani v jedné z rodin. Pouze jedna dvojice vypověděla, že se jejich životní úroveň nijak nezměnila. Finanční situace zbytku dvojic se díky pozůstalostním důchodům vylepšila a životní úroveň se zvýšila. Nutno zmínit, že ekonomická situace po úmrtí rodiče bývá stabilnější než ekonomická situace po rozvodu. Ovdovělému rodiči méně klesne příjem než rodiči rozvedenému, a to především z toho důvodu, že pozůstalostní důchody a životní pojistka zemřelého bývají velmi často vyšší než podpora, jež dostává matka po rozvodu (Amato & Anthony, 2014; Corak, 2001). Mohlo by tedy být užitečné se v budoucích výzkumech zaměřit na porovnání situace rodin, kde došlo k úmrtí otce a rodin, kde otec není přítomen z důvodu rozvodu rodičů.

Jednou z důležitých součástí truchlícího procesu, i období po jeho ukončení, je vzpomínání na zemřelého. Přístup ke vzpomínkám může být často znemožněn kvůli

nevědomé snaze ubránit se bolesti, která se s prožíváním ztráty blízkého člověka pojí (Schlesinger, 2014). K tomuto došlo u jedné matky, jež se účastnila našeho výzkumu. Vypovídala, že veškeré vzpomínky, dobré i špatné, byly přebity úmrtím. Událost úmrtí pro ni byla velmi nečekaná, byl to velký šok a bolest, která v ní přetrvala, často znemožňuje vybavit si jakékoliv zážitky, jež se udály před úmrtím. Získání přístupu ke vzpomínkám je však pro jedince velice důležité, především pak získání přístupu k dobrým vzpomínkám na období před úmrtím. Jedinec si poté může vybudovat zvnitřnělý obraz dobrého a laskavého rodiče a sám pak na sebe bude spíše nahlížet jako na dobrého a laskavého člověka (Schlesinger, 2014). Výzkumy (Boerner & Heckhausen, 2003; Wood et al., 2012) ukazují, že pokud jedinci mají vzpomínky přístupné vědomí, bývají povětšinou dobré. Často se pojí se společnými zážitky, pozitivními aspekty osobnosti zemřelého či jejich vzájemným vztahem. Účastníci našeho výzkumu nejvíce vzpomínali právě na společné zážitky, jako jsou například společné dovolené, výlety či společně strávený čas doma. U dětí se často objevovaly vzpomínky na osobnostní i fyzické vlastnosti. Vždy se jednalo o pozitivní vlastnosti, ke kterým děti cítily obdiv. Vzpomínky matek se ve všech případech pojily se společnými zážitky s dětmi. Nutno však poznamenat, že i přesto, že jedinec vzpomíná na hezké, pozitivní chvíle, mohou tyto vzpomínky vyvolat celou řadu negativních pocitů. Předpokládáme, že z tohoto důvodu mohla být tato část rozhovoru pro účastníky nejnáročnější. I přes nejmenší počet otázek, trvala často nejdéle. Jedna účastnice se při vzpomínce dokonce rozplakala a bylo potřeba rozhovor na chvíli přerušit. Pozitivní vzpomínky se tedy nemusí nutně pojít pouze s pozitivními pocity. Často se objevuje spíše jakási směs pozitivních pocitů a smutku, hněvu či pocitů osamělosti (Wood et al., 2012).

Abychom se nesoustředili pouze na to, jaké zásahy rodina úmrtím utrpí, zaměřili jsme svou pozornost také na protektivní faktory. Za nejvýznamnější protektivní faktor v případě takto závažné události je považována sociální opora poskytovaná ze strany přátel či rodiny. V rámci širší rodiny je velmi významným faktorem rodinná soudržnost neboli koheze. V případě dítěte je pak významným protektivním faktorem péče poskytovaná přeživším rodičem, který by mu měl poskytnout především prostředí plně podpory (Elliott & Place, 2002; Eppler, 2008). Účastníci v našem výzkumu shodně udávali sociální oporu jako věc, která jim ze všeho nejvíce pomohla takto náročnou situaci zvládnout. Nejčastěji se jednalo o podporu přátel či širší rodiny, zejména rodiny z otcovy strany. Eppler (2008) ve svém výzkumu zjistil, že pro děti bylo nejdůležitější, aby je jejich okolí, a především jejich přátelé, vnímali i nadále jako „normální“. Většina účastníků ze skupiny dětí vzpomínala, že pro ně tehdy bylo velmi důležité to, že i nadále trávili čas se svými kamarády a podnikali

s nimi stejné věci jako předtím. Pokud má jedinec dostatečnou a kvalitní sociální oporu, nemusí pak hrát příliš velkou roli způsob úmrtí rodiče či vztah s ním. Zároveň pak také jedinec může pociťovat větší zralost a připravenost zvládat nepříjemné situace v budoucnu (Eppler, 2008). V našem souboru došlo ve všech případech k úmrtí nečekanému, náhlému, a tudíž velmi traumatickému. I přesto však účastníci vnímali zvládnutí této situace velmi pozitivně a cítí se zralejší, silnější a připravení zvládat ledacos, co jim život přivede do cesty. Všem se dostalo podpory od jejich sociálního okolí a můžeme tedy vidět, že sociální opora skutečně má významný protektivní vliv při zvládnutí takto závažné a traumatické situace.

Pro následující výzkumy bychom určitě doporučili pokusit se zajistit rovnoměrnější rozložení pohlaví ve výzkumném souboru. Ve skupině zastupující děti byl, společně se čtyřmi ženami, pouze jeden muž. Přínosné by rovněž mohlo být zajištění většího počtu respondentů. Náš soubor rovněž není zcela reprezentativní a výsledky tak nelze zobecnit na celou populaci. Ačkoliv se jednalo o záměrný výběr, kdy jsme hledali účastníky, jež museli splňovat poměrně přísná kritéria, reprezentativnost mohla být narušena námi zvolenými metodami výběru výzkumného souboru, kterými byly metoda samovýběru a metoda sněhové koule. Tyto metody předpokládají zapojení motivovaných a ochotných respondentů. V našem případě také pravděpodobně předpokládají zapojení těch jedinců, kteří jsou s úmrtím otce lépe vyrovnaní či méně traumatizovaní, s účinnými zvládacími strategiemi a podobně. Rozsah našeho výzkumného souboru je sice větší, než jaký je doporučován při práci s IPA, Koutná-Kostínková a Čermák (2013) doporučují přibližně 3–6 účastníků. Nicméně soubor není natolik velký, abychom mohli naše poznatky zobecnit na celou populaci matek a dětí, jimž zemřel otec. S takto náročným tématem se však účastníci shánějí velice těžko a stalo se nám dokonce, že jedna potenciaální respondentka svou účast ve výzkumu zrušila, protože měla strach, že pod vlivem aktuální situace (Covid-19 a válka na Ukrajině) by sdílení tohoto těžkého tématu nemusela zvládnout. Dle našeho názoru je vždy důležité dbát na psychickou pohodu účastníků, a to i těch potenciaálních, i za cenu menšího počtu respondentů.

Nepodařilo se nám sice zajistit rovnoměrné rozložení pohlaví ve výzkumném souboru, ale podařilo se nám alespoň zajistit, aby u všech účastníků uplynula od úmrtí přibližně stejná doba. To bylo zajištěno omezením jak současného věku dítěte, tak věkového rozmezí, ve kterém došlo k úmrtí. Za silnou stránku našeho výzkumu rovněž považujeme především jeho zaměření, jelikož výzkumy týkající se úmrtí otce a jeho dopadů na dítě a na život rodiny se v České republice dle nám dostupných zdrojů nekonaly.

Pro další výzkumy by mohlo být přínosné propojit kvalitativní výzkum se škálou resilience. Ta je totiž nejvýznamnějším vnitřním protektivním faktorem, nicméně jedinci nejsou příliš schopni sami zhodnotit svou vlastní resilienci a škála by tak mohla být velmi nápomocná k nalezení souvislosti úrovně resilience a zvládnání této náročné životní situace.

12 ZÁVĚR

Výzkumná část této práce se zabývala vlivem úmrtí otce na vybrané psychosociální aspekty rodinného života. Cílem bylo zmapovat, jak do těchto vybraných oblastí úmrtí zasahuje a rovněž jak tyto zásahy účastníci subjektivně prožívají.

Byly realizovány rozhovory celkem s 5 dvojicemi matka-dítě, přičemž byl rozhovor proveden vždy s každým zvlášť. Rozhovor se zaměřoval na následující oblasti: proměny vztahů, nový partner, finanční a materiální zajištění, narativ otce, prožívání ztráty a protektivní faktory.

Z námi realizovaného výzkumu vyplynula následující zjištění:

- Ve vztahu matek a dětí došlo ke sblížení a prohloubení tohoto vztahu, a to i se sourozenci, pokud v rodině nějakí byli. Na toto sblížení měla vliv kvalita vztahu před úmrtím – v případě nízké kvality se vztah nijak neproměnil.
- V rámci širší rodiny došlo nejčastěji ke změně vztahu s otcovou stranou rodiny, nejčastěji pak s jeho bratrem, pokud nějakého měl.
- Přijetí nového partnera probíhalo komplikovaně, největší potíže nastaly v období puberty. V průběhu času se vztahy urovnaly a nyní jsou dobré.
- Životní úroveň rodin se zvýšila či se minimálně nijak nezměnila. Období těsně po úmrtí bylo finančně náročné, ale po přiznání důchodů či vyplacení životní pojistky, se finanční situace rodin ustálila a ve většině případů zlepšila.
- Na zesnulého otce převažují veskrze dobré vzpomínky, především na společné zážitky. Toto však platilo ve větší míře pro skupinu dětí.
- Nejvýznamnějším vnímaným protektivním faktorem byla sociální opora poskytovaná přáteli či rodinou.

13 SOUHRN

Tato diplomová práce byla zaměřena na úmrtí otce a jeho vliv na vybrané aspekty psychosociálního života rodiny. Teoretická část byla rozdělena celkem do tří kapitol, jež spolu úzce souvisely. Ze všeho nejdříve jsme se soustředili na to, jaká je role otce v životě dítěte, poté jsme se přesunuli k tématu úmrtí a možnému vlivu, který na dítě může mít nepřítomnost otce právě z důvodu úmrtí a v poslední řadě jsme se zaměřili na vybrané psychosociální aspekty rodinného života, jež se s úmrtím nějakým způsobem pojí či jím mohou být zasaženy. Výzkumná část naší práce byla zaměřena na dvojice matka-dítě, přičemž byly uskutečněny rozhovory s každým účastníkem zvlášť. Následně došlo k analýze a identifikaci společných témat.

V první kapitole teoretické části této práce jsme se zaměřili na to, jakou roli hraje otec ve výchově a obecně v životě dítěte. Otec je pro své dítě druhým nejdůležitějším vztažným bodem, druhou identifikační osobou. Má nezastupitelnou roli při procesu separace dítěte od matky a zároveň je mu vzorem pro individuaci (Corneau, 2012; Ruppert, 2011). Ačkoli Flouriová s Buchananovou (2003) ve svém výzkumu neprokázaly vliv brzkého zapojení otce na mentální zdraví dítěte v adolescenci a dospělosti, Cabrera se svým kolektivem (2000) říká, že zapojení otce do života dítěte má pozitivní vliv na sociální, kognitivní, behaviorální a psychologické oblasti dětského vývoje a ovlivňuje rovněž současný i budoucí well-being dítěte. Pro chlapce je otec hlavní identifikační osobou a jeho přítomnost je klíčová pro tvorbu chlapcovy mužské identity. Výzkumy MacCalluma a Golomboka (2004) však ukazují, že chlapci vychovávaní pouze matkou či lesbickým párem se v maskulinitě nijak neliší od chlapců vychovávaných oběma rodiči a otec tedy podporuje vývoj maskulinity, jeho nepřítomnost ho však nemusí nutně zastavit. Chlapci je otec vzorem toho, jak se má chovat k ženám, ale má zároveň určující vliv také na vztah s vrstevníky. Určuje totiž, jak chlapec nahlíží na své sociální okolí a jakým způsobem na něj reaguje (Dobson, 2003; Nelson & Coyne, 2008). Dceru otec uvádí do světa mužů a formuje její očekávání vůči mužům. Potvrzuje rovněž její ženství, a to už v období separace. Výzkumy ukazují, že vztah s otcem facilituje dceřino vyšší sebevědomí a sebeúctu. Existuje totiž pozitivní korelace mezi otcovým přijetím a sebevědomím dcery (Scheffer & Naus, 1999; Zia et al., 2015).

Ve druhém úseku teoretické části jsme se věnovali již samotnému úmrtí otce. V průběhu vývoje se jak dětem, tak dospělým mění vnímání smrti. Děti ve věku, kterým je ohraničen náš výzkumný soubor, již umí pracovat s abstraktními pojmy, umí již odlišit fantazii a realitu a chápou tudíž smrt jako něco konečného, nezvratného. V tomto věku se mimo jiné začíná také objevovat strach ze smrti (Rogge, 1999). Co se reakce na úmrtí týče, truchlení je velmi individuální záležitostí a u každého dítěte probíhá odlišně. Někteří autoři se ho však pokusili vymezit určitými fázemi. Rogge (1999) formuloval tři fáze truchlení, mezi které řadí odmítání, idealizaci zemřelého a znevažování zemřelého. Dytrych s Matějčkem (2002) zase zmiňují fáze ohromení, protest, beznaděj a smíření. Nesmíme zapomínat, že významnou roli v odlišnosti charakteru truchlení u dětí hrají například osobnostní rozdíly či okolnosti, které úmrtí doprovázely (Charkow, 1998; Sanders, 1983). Úmrtí zasahuje do mnoha oblastí vývoje a života dítěte.

Jednou z nich je oblast kognitivních schopností a vzdělání. U dětí, jež ztratily otce, jsou pozorovány horší školní výsledky, vyšší absence i nižší skóry v kognitivních testech (Lessing, Zagorin & Nelson, 1970; Shinn, 1978). Existují však výzkumy, které toto vyvracejí a tvrdí, že osiřelé děti dosahují stejných školních úspěchů nebo jsou dokonce inteligentnější (Albert, 1971; McLanahan & Teitler, 1998). Výzkumy prováděné ve Skandinávii (Høeg et al., 2019; Kailahemo & Erola, 2016) ukazují, že děti, jež prožily úmrtí jednoho z rodičů, se od dětí z úplných rodin liší pouze ve výši dosaženého vzdělání. Studijní výsledky však mívají stejné. Děti, kterým zemřel otec, v porovnání s dětmi z úplných rodin, vykazují mimo jiné také výrazné deficity v oblasti sebepojetí či sebevědomí. Objevuje se u nich snížená sebedůvěra, sebeúcta či pocit sebehodnoty (Alami et al., 2014; Brown, Harris & Copeland, 1977; Nelson & Valliant, 1993). Na sebepojetí však v tomto případě může pozitivně působit spokojenost a v rámci možností dobré psychické rozpoložení rodiče či podpora ze strany širší rodiny (Fristad, Jedel, Weller & Weller, 1993; Raschke & Raschke, 1979). Tyto děti rovněž vykazují vyšší množství dysforických pocitů, a to především úzkostných a depresivních (Mireault & Bond, 1992; Tremblay & Israel, 1998). Je však třeba brát v úvahu i rizikové faktory v životě dítěte, jako je socioekonomické znevýhodnění rodiny či užívání návykových látek jedním z rodičů. Dysforické pocity se v těchto případech mohou vázat na tyto rizikové faktory a nemusí přímo souviset s úmrtím otce (Kaplou et al., 2010).

V poslední části jsme se zaměřili na vybrané aspekty rodinného života, jež s úmrtím nějakým způsobem souvisí či do nich úmrtí zasahuje. Nevyhnutelně bude úmrtím zasažena dyáda matka-dítě. V jejich vztahu se po úmrtí často může objevovat úzkost a strach o zdraví a štěstí toho druhého. V souvislosti s tím se pak matka i dítě mohou cítit

pod tlakem či omezování a jejich vztah to může významně narušit (Biank & Werner-Lin, 2011; Carmon et al., 2010). Obecně však dochází spíše k vzájemnému sblížení, zesílení vztahu. Mezi matkou a dítětem se po úmrtí otce utváří silné pouto. Navzájem si pomáhají vytvořit lepší život a díky vzájemné podpoře se snadněji adaptují na život po ztrátě (Droser, 2019; Gray, 1987; Lehman et al., 1989). Do života matky dřív nebo později přijde po úmrtí nový partner. Matka se v této situaci může setkat s nepochopením či odporem ze strany dítěte. Děti z rodin, kde došlo k úmrtí rodiče, mnohem více odmítají nového partnera, než děti z rodin, kde jsou rodiče rozvedení (Biank & Werner-Lin, 2011; Lutz, 1983). Nový rodič se pro dítě nikdy nestane plnou náhradou rodiče zemřelého, ale pokud nebude na dítě tlačit a umožní mu uchovat si pouto k zemřelému, mohou si mezi sebou vytvořit časem velmi blízký vztah (Costa & Holliday, 1992; McLanahan & Teitler, 1998). Po úmrtí rodina rovněž přijde o jeden příjem a ze začátku může jejich finanční situace zažít jakýsi šok. V každé rodině se však ekonomická situace změní jinak, podle toho, jakou měrou zemřelý rodič přispíval do finančního chodu domácnosti. Pokud se zemřelý rodič nijak finančně nepodílel na chodu domácnosti či nepřispíval většinou, může se finanční situace rodiny díky sirotčím důchodům i zlepšit (Dutra et al., 2018; Stroebe & Schut, 2010). S vyrovnáváním se ztrátou se neoddelitelně pojí také určitý rodinný narativ zemřelého otce. Výzkumy ukazují, že vzpomínky na zemřelého bývají povětšinou dobré. V návaznosti na ně však mohou pozůstalí pociťovat jak pozitivní pocity, tak pocity nepříjemné (Boerner & Heckhausen, 2003; Wood et al., 2012). V poslední řadě jsme se zaměřili na protektivní faktory. Za nejvýznamnější vnější protektivní faktor je považována sociální opora poskytovaná přáteli či rodinou (Elliott & Place, 2002; Eppler, 2008). Za nejvýznamnější vnitřní protektivní faktor je pak považována resilience neboli psychická nezdolnost (Berndtová, 2015; Šolcová, 2009).

V závislosti na poznacích, které jsme načerpali při zpracovávání teoretické části naší práce, jsme si ve výzkumné části formulovali výzkumné otázky. Náš výzkum se zaměřoval na vybrané psychosociální aspekty rodinného života a na vliv, jaký na tyto aspekty může mít úmrtí otce.

Výzkumný soubor byl tvořen 5 dvojicemi matka-dítě, tedy celkem 10 účastníky. Jednalo se o účastníky, kteří prožili ztrátu otce (a zároveň partnera). Věk matek se pohyboval v rozmezí 44–58 let. Věk dětí v současné době byl omezen rozmezím 18–30 let a věk v době úmrtí pak rozmezím 9–12 let. Soubor byl naplněn metodou sněhové koule a metodou samovýběru prostřednictvím sociálních sítí. Nepodařilo se nám bohužel zajistit rovnoměrné rozložení pohlaví. Ve skupině dětí byly 4 ženy a pouze 1 muž.

S účastníky byly prováděny polostrukturované rozhovory, přičemž byly vedeny vždy s každým účastníkem zvlášť z důvodu možné větší sdílnosti bez přítomnosti druhého z dvojice. Místo a čas rozhovoru vždy určoval daný účastník, jelikož jsme cílili na to, aby rozhovor byl pro účastníka co nejvíce příjemný a byl realizován v bezpečném prostředí. Tyto rozhovory byly následně doslovně přepsány a byla provedena jejich analýza. Pro náš výzkum byla zvolena interpretativní fenomenologická analýza (IPA).

Po analýze se vykryštovala společná témata, která se u většiny dvojic opakovala. Mezi tato témata patřilo posílení vztahu mezi matkou a dítětem. Kromě jedné dvojice došlo ve všech případech ke vzájemnému sblížení a k utužení vztahu. U dvojice, kde ke sblížení nedošlo, nebyl vztah blízký ani před úmrtím. Svou roli tedy hrála kvalita vztahu v minulosti. Dalším, námi neočekávaným tématem byla změna vztahu s otcovým bratrem. Ve třech rodinách měl otec bratra a ve všech těchto případech se tento strýc začal po úmrtí více zapojovat do života rodiny a snažil se o jeho částečnou náhradu. Ve všech případech si matky rovněž našly nového partnera. Pro většinu dětí byl tento příchod nového muže do rodiny velmi náročný a konflikty se stupňovaly v období puberty. Postupem času se vztah mezi dítětem a novým partnerem ustálil a v současnosti jsou všechny tyto vztahy vesměs dobré. K problematickému přijetí nového partnera nedošlo pouze v jedné rodině, kdy si matka našla partnera s velkým časovým odstupem, a to po 9 letech, kdy dcera již byla dospělá. Je tedy pravděpodobné, že tento časový faktor hraje určitou roli. Jedná se však pouze o naši hypotézu, jež by musela být dále prozkoumána. Čtyři děti se také setkaly s necitlivými reakcemi spolužáků. Jejich přátelé a spolužáci jim byli oporou a trávili s nimi spoustu času, nicméně se ve všech čtyřech případech našel někdo, kdo řekl nevhodný vtíp nebo se zachoval jinak necitlivě. Všichni čtyři účastníci tehdy cítili především velký vztek. Někteří plakali, někteří dotyčného dokonce uhodili. Co se pak týče finanční situace, ve všech případech došlo díky pozůstalostním důchodům či životní pojistce k jejímu zlepšení nebo se minimálně nijak nezměnila. Všichni účastníci rovněž shodně vypověděli, že nejdůležitější věcí v průběhu vyrovnávání se se ztrátou pro ně byla sociální opora. Tato opora přicházela ze strany přátel, rodiny zesnulého otce, kolegů či matčiny strany rodiny. Posledním společným tématem bylo téma pohřbu. Tři účastníci ze skupiny dětí se pohřbu zúčastnili, jedna účastnice pouze se svou matkou a bratrem převzala urnu a rozloučili se s otcem takto v soukromí a jedna účastnice na pohřeb nešla, i přestože se konal. Ti, kteří se pohřbu zúčastnili, jej vnímali jako velmi významnou součást svého truchlícího procesu. Viděli pohřeb jako jakési rituální rozloučení, jež jim pomohlo si ztrátu lépe uvědomit a zpracovat. Účastnice, která na pohřbu

nebyla, toho dodnes lituje a vnímá, že jí tehdy mohla účast ne pohřbu pomoci s lepším vyrovnáním se se ztrátou.

V našem výzkumu se nepodařilo zajistit rovnoměrné rozložení pohlaví ve výzkumném souboru. Nejsou nám však známé faktory, které toto mohly ovlivnit. Jediným vysvětlením nám může být například nižší ochota mužských respondentů účastnit se výzkumu. Náš výzkumný soubor rovněž není plně reprezentativní vzhledem ke zvoleným metodám výběru (samovýběr a metoda sněhové koule), jež předpokládají zapojení určitého typu respondentů a menšímu rozsahu souboru (viz. Diskuze). Naše výsledky tedy nelze zobecnit na celou populaci ovdovělých matek a osiřelých dětí. Přínos této práce by však mohl být v jejím tématu. Téma úmrtí rodiče, konkrétně otce, je v České republice velmi málo zkoumaným tématem a zaměřuje se na něj pouze minimum publikací a většina z nich je staršího data, například publikace Zdeňka Matějčka a Zdeňka Dytrycha (1994;2002). Naše práce by tedy mohla v této oblasti přinést nové poznatky.

Pro budoucí výzkumy bychom doporučili pokusit se zajistit rovnoměrné rozložení pohlaví ve výzkumném souboru a rovněž větší počet respondentů. Přínosné by mohlo být rozdělení výzkumného souboru dle příčin úmrtí otce. Okolnosti úmrtí mohou mít mimo jiné velmi významný vliv na průběh truchlicího procesu. Dobré by tedy bylo zohlednit minimálně to, zda se jednalo o úmrtí náhlé či o očekávané úmrtí v důsledku dlouhodobé nemoci. V oblasti náhlého úmrtí by se ještě okolnosti mohly dále rozdělit na vraždu či sebevraždu, jelikož tyto dva způsoby úmrtí mohou být mimořádně traumatizující (Sanders, 1983). Přínosné by rovněž mohlo být porovnání úmrtí rodiče a rozvodu rodičů, a to, jak vliv na vybrané aspekty rodinného života, tak dopady na dítě samotné. Naše teorie říká, že ztráta úmrtím je pro dítě náročnější, jelikož se jedná o ztrátu definitivní a přichází ve většině případů nečekaně (Dytrych & Matějček, 2002). Zahraniční výzkumy (McLanahan & Teitler, 1998; Tebek et al., 2016) nicméně ukazují, že v případě rozvodu je pro dítě velmi náročné se vyrovnat s tím, že ho rodič opustil z vlastní iniciativy. Dítě je zároveň často vystaveno porozvodovému konfliktu a matce je poskytována menší ekonomická podpora. Děti z rozvedených rodin rovněž vykazují větší výskyt psychiatrických poruch v budoucnu. Úmrtím jsou děti zasažené více emocionálně, z dlouhodobějšího hlediska jsou následky úmrtí v oblasti rodinných vztahů a finanční situace menší než následky rozvodu. Porovnání dopadů úmrtí a rozvodu na matky s dětmi v českém prostředí by tedy mohlo být velice zajímavé a velmi přínosné. Při práci s tímto tématem bychom jednoznačně i v budoucnu doporučili kvalitativní typ výzkumu, jelikož nám umožňuje osobnější přístup k účastníkům a v případě takto citlivého tématu je pro účastníky osobní přístup velmi důležitý.

LITERATURA

- Alami, A., Khosravan, S., Moghadam, L. S., Pakravan, F., & Hosseini, F. (2014). Adolescents' self-esteem in single and two-parent families. *International journal of community based nursing and midwifery*, 2(2), 69.
- Albert, R. S. (1971). Cognitive Development and Parental Loss among the Gifted, the Exceptionally Gifted and the Creative. *Psychological Reports*, 29(1), 19–26.
<https://doi.org/10.2466/pr0.1971.29.1.19>
- Amato, P. R., & Anthony, C. J. (2014). Estimating the Effects of Parental Divorce and Death With Fixed Effects Models. *Journal of Marriage and Family*, 76(2), 370–386.
<https://doi.org/10.1111/jomf.12100>
- Attig, T. (2000). *The heart of grief: Death and the search for lasting love*. Oxford University Press.
- Bannon, J. A., & Southern, M. L. (1980). Father-absent women: Self-concept and modes of relating to men. *Sex Roles*, 6(1), 75–84. <https://doi.org/10.1007/BF00288363>
- Barlé, N., Wortman, C. B., & Latack, J. A. (2017). Traumatic bereavement: Basic research and clinical implications. *Journal of Psychotherapy Integration*, 27(2), 127–139.
<https://doi.org/10.1037/int0000013>
- Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child development*, 83–96. <https://doi.org/1129836>
- Belsky, J., Steinberg, L., & Draper, P. (1991). Childhood experience, interpersonal development, and reproductive strategy: An evolutionary theory of socialization. *Child development*, 62(4), 647–670. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1991.tb01558.x>
- Biank, N. M., & Werner-Lin, A. (2011). Growing up with Grief: Revisiting the Death of a Parent over the Life Course. *OMEGA - Journal of Death and Dying*, 63(3), 271–290.
<https://doi.org/10.2190/om.63.3.e>
- Biller, H. B., & Weiss, S. D. (1970). The father-daughter relationship and the personality development of the female. *The Journal of genetic psychology*, 116(1), 79–93.
<https://doi.org/10.1080/00221325.1970.10533907>
- Birtchnell, J. (1970). Depression in Relation to Early and Recent Parent Death. *The British Journal of Psychiatry*, 116(532), 299–306. <https://doi.org/10.1192/bjp.116.532.299>
- Boerner, K. & Heckhausen, J. (2003). To have and to have not: Adaptive bereavement by transforming mental ties to the deceased. *Death Studies*, 27(3), 199–226.
<https://doi.org/10.1080/07481180302888>

- Bogaert, A. F. (2005). Age at puberty and father absence in a national probability sample. *Journal of Adolescence*, 28(4), 541–546.
<https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2004.10.008>
- Boothroyd, L. G., & Perrett, D. I. (2008). Father absence, parent-daughter relationships and partner preferences. *Journal of Evolutionary Psychology*, 6(3), 187–205.
<https://doi.org/10.1556/jep.6.2008.3.3>
- Boothroyd, L. G., & Cross, C. P. (2017). Father absence and gendered traits in sons and daughters. *PLOS ONE*, 12(7), e0179954. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0179954>
- Bowlby, J. (2013). *Ztráta: smutek a deprese*. Portál.
- Brown, G. W., Harris, T., & Copeland, J. R. (1977). Depression and loss. *The British Journal of Psychiatry*, 130(1), 1–18. <https://doi.org/10.1192/bjp.130.1.1>
- Burton, R. V., & Whiting, J. W. (1961). The absent father and cross-sex identity. *Merrill-Palmer Quarterly of Behavior and Development*, 7(2), 85–95.
- Cabrera, N., Tamis-LeMonda, C. S., Bradley, R. H., Hofferth, S., & Lamb, M. E. (2000). Fatherhood in the Twenty-First Century. *Child Development*, 71(1), 127–136.
<https://doi.org/10.1111/1467-8624.00126>
- Carmon, A. F., Western, K. J., Miller, A. N., Pearson, J. C., & Fowler, M. R. (2010). Grieving Those We've Lost: An Examination of Family Communication Patterns and Grief Reactions. *Communication Research Reports*, 27(3), 253–262.
<https://doi.org/10.1080/08824096.2010.496329>
- Cimprichová Gežová, K. (2015). Father's and Mother's Roles and Their Particularities in Raising Children. *Acta Technologica Dubnicae*, 5(1), 45–50.
<https://doi.org/10.1515/atd-2015-0032>
- Clarke-Stewart, K. A. (1978). And daddy makes three: The father's impact on mother and young child. *Child development*, 466–478. <https://doi.org/10.2307/1128712>
- Corak, M. (2001). Death and Divorce: The Long-Term Consequences of Parental Loss on Adolescents. *Journal of Labor Economics*, 19(3), 682–715.
<https://doi.org/10.1086/322078>
- Corneau, G. (2000). *Anatomie lásky: vztahy otec-dcera, matka-syn a jejich vliv na budoucí partnerské vztahy*. Portál.
- Corneau, G. (2012). *Chybějící otec, chybující syn: jak absence otce ovlivňuje utváření mužské identity*. Portál.

- Costa, L., & Holliday, D. (1992). Life after death: A child's reaction to the death of a parent. *Early Child Development and Care*, 83(1), 67–75.
<https://doi.org/10.1080/0300443920830106>
- D'Andrade, R. G. (1973). Father Absence, Identification, and Identity. *Ethos*, 1(4), 440–455.
<https://doi.org/10.1525/eth.1973.1.4.02a00060>
- Dette-Hagenmeyer, D. E., Erzinger, A. B., & Reichle, B. (2014). The changing role of the father in the family. *European Journal of Developmental Psychology*, 11(2), 129–135,
<https://doi.org/10.1080/17405629.2014.883313>
- DiGiulio, R., & Kranz, R. (1997). *O smrti*. Lidové noviny.
- Dishion, T. J., & McMahon, R. J. (1998). Parental monitoring and the prevention of child and adolescent problem behavior: A conceptual and empirical formulation. *Clinical child and family psychology review*, 1(1), 61–75.
- Doty, J. L., & Mortimer, J. T. (2018). Trajectories of mother-child relationships across the life course: Links with adult well-being. In Alwin, D. F., Felmlee, D. H. & Kreager, D. A. (Eds.), *Social networks and the life course* (s. 391–413). Springer, Cham.
- Droser, V. A. (2019). Parent-child relationships following spousal/parental death: An application of relational turbulence theory. *Journal of Social and Personal Relationships*, 37(1), <https://doi.org/10.1177/0265407519857155>
- Dutra, K., Preis, L. C., Caetano, J., Santos, J. L. G. dos, & Lessa, G. (2018). Experiencing suicide in the family: from mourning to the quest for overcoming. *Revista Brasileira de Enfermagem*, 71(5), 2146–2153. <https://doi.org/10.1590/0034-7167-2017-0679>
- Dytrych, Z., & Matějček, Z. (1994). *Děti, rodina a stres*. Galén.
- Dytrych, Z., & Matějček, Z. (2002). *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Grada Publishing.
- East, L., Jackson, D., & O'Brien, L. (2006). Father absence and adolescent development: a review of the literature. *Journal of Child Health Care*, 10(4), 283–295.
<https://doi.org/10.1177/1367493506067869>
- Eatough, V., & Smith, J. A. (2008). Interpretative phenomenological analysis. In Willig, C. & Stainton-Rogers, W. (Eds.), *The Sage handbook of qualitative research in psychology*, (s. 179–194). SAGE.
- Eppler, C. (2008). Exploring Themes of Resiliency in Children after the Death of a Parent. *Professional School Counseling*, 11(3), <https://doi.org/10.1177/2156759x0801100305>
- Flouri, E., & Buchanan, A. (2003). The role of father involvement in children's later mental health. *Journal of adolescence*, 26(1), 63–78.
[https://doi.org/10.1016/s0140-1971\(02\)00116-1](https://doi.org/10.1016/s0140-1971(02)00116-1)

- Floyd, K., & Morman, M. T. (2000). Affection received from fathers as a predictor of men's affection with their own sons: Tests of the modeling and compensation hypotheses. *Communication Monographs*, 67(4), 347–361.
<https://doi.org/10.1080/03637750009376516>
- Fristad, M. A., Jedel, R., Weller, R. A., & Weller, E. B. (1993). Psychosocial functioning in children after the death of a parent. *The American journal of psychiatry*.
<https://doi.org/10.1176/ajp.150.3.511>
- Fromm, E. (1996). *Lidské srdce*. Český klub, nakladatelství Josefa Šimona, Simon and Simon Publishers.
- Geddes, H. (2008). Reflections on the role and significance of fathers in relation to emotional development and learning. *British Journal of Guidance & Counselling*, 36(4), 399–409. <https://doi.org/10.1080/03069880802364544>
- Goldman, L. (2015). *Jak s dětmi mluvit o smrti*. Portál.
- Harrison, S. I., Davenport, C. W., & McDermott, J. F. (1967). Children's reactions to bereavement: Adult confusions and misperceptions. *Archives of general psychiatry*, 17(5), 593–597. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.1967.01730290081010>
- Hibberd, R., Elwood, L. S., & Galovski, T. E. (2010). Risk and Protective Factors for Posttraumatic Stress Disorder, Prolonged Grief, and Depression in Survivors of the Violent Death of a Loved One. *Journal of Loss and Trauma*, 15(5), 426–447.
<https://doi.org/10.1080/15325024.2010.507660>
- Høeg, B. L., Johansen, C., Christensen, J., Frederiksen, K., Dalton, S. O., Bøge, P., Dencker, A., Dyregrov, A. & Bidstrup, P. E. (2019). Does losing a parent early influence the education you obtain? A nationwide cohort study in Denmark. *Journal of Public Health*, 41(2), 296–304. <https://doi.org/10.1093/pubmed/fdy070>
- Höhne, S., Nešporová, O., & Svobodová, K. (2018). *Socioekonomické dopady úmrtí na české domácnosti*. VÚPSV, vvi.
- Holland, J. (2004). Should Children Attend Their Parent's Funerals?. *Pastoral care in education*, 22(1), 10–14. <https://doi.org/10.1111/j.0264-3944.2004.00281.x>
- Charkow, W. B. (1998). Inviting children to grieve. *Professional School Counseling*, 2(2), 117. Získáno 18. 2. 2022 z:
<https://search.proquest.com/docview/213262058?accountid=16730>
- Kailaheimo, S., & Erola, J. (2016). The effect of early parental death on children's university education. *Working Papers on Social and Economic Issues*.

- Kaplow, J. B., Saunders, J., Angold, A., & Costello, E. J. (2010). Psychiatric Symptoms in Bereaved Versus Nonbereaved Youth and Young Adults: A Longitudinal Epidemiological Study. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 49(11), 1145–1154. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2010.08.004>
- Kaufmann-Huber, G. (1998). *Děti potřebují rituály*. Portál.
- Kaufman, K. R., & Kaufman, N. D. (2005). Childhood mourning: Prospective case analysis of multiple losses. *Death Studies*, 29(3), 237–249. <https://doi.org/10.1080/07481180590916362>
- Kohoutek, R. (2001). *Poznávání a utváření osobnosti*. Akademické nakladatelství CERM.
- Koutná-Kostínková, J., & Čermák, I. (2013). *Interpretativní fenomenologická analýza*. In T. Řiháček, I. Čermák, R. Hytych, a kol. (Eds.). *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*. Brno: Masarykova univerzita.
- Kübler-Ross, E. (2003). *O dětech a smrti*. ERMAT.
- Lamb, M. E. (1975). Fathers: Forgotten contributors to child development. *Human development*, 18(4), 245–266. <https://doi.org/10.1159/000271493>
- Lehman, D. R., Lang, E. L., Wortman, C. B., & Sorenson, S. B. (1989). Long-term effects of sudden bereavement: Marital and parent-child relationships and children's reactions. *Journal of Family Psychology*, 2(3), 344–367. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.2.3.344>
- Lessing, E. E., Zagorin, S. W., & Nelson, D. (1970). Wisc Subtest and IQ Score Correlates of Father Absence. *The Journal of Genetic Psychology*, 117(2), 181–195. <https://doi.org/10.1080/00221325.1970.10532577>
- Lowe, M. E., & McClement, S. E. (2011). Spousal Bereavement: The Lived Experience of Young Canadian Widows. *OMEGA - Journal of Death and Dying*, 62(2), 127–148. <https://doi.org/10.2190/om.62.2.c>
- Lutz, P. (1983). The stepfamily: An adolescent perspective. *Family Relations*, 32(3), 367–375.
- MacCallum, F., & Golombok, S. (2004). Children raised in fatherless families from infancy: a follow-up of children of lesbian and single heterosexual mothers at early adolescence. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(8), 1407–1419. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2004.00324.x>
- Marks, N. F., Jun, H., & Song, J. (2007). Death of Parents and Adult Psychological and Physical Well-Being. *Journal of Family Issues*, 28(12), 1611–1638. <https://doi.org/10.1177/0192513x07302728>

- Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56(3), 227–238. <https://doi.org/10.1037/0003-066x.56.3.227>
- McLanahan, S. & Teitler, J. (1998). The consequences of father absence. In Lamb, M.E. (Ed.). *Parenting and child development in nontraditional families*. Psychology Press.
- Mireault, G. C., & Bond, L. A. (1992). *Parental death in childhood: Perceived vulnerability, and adult depression and anxiety*. *American Journal of Orthopsychiatry*, 62(4), 517–524. <https://doi.org/10.1037/h0079371>
- Moffitt, T. E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100(4), 674–701. <https://doi.org/10.1037/0033-295x.100.4.674>
- Nadační fond Vrba (n.d.). Získáno 30. 2. 2022 z: <https://www.nadacnifondvrba.cz/>
- Nelson, C., & Valliant, P. M. (1993). *Personality Dynamics of Adolescent Boys Where the Father Was Absent*. *Perceptual and Motor Skills*, 76(2), 435–443. <https://doi.org/10.2466/pms.1993.76.2.435>
- Neužilová Michalčáková, R. (2007). *Strachy v období rané adolescence*. Společnost pro odbornou literaturu - Barrister & Principal.
- Paikoff, R. L., & Brooks-Gunn, J. (1991). Do parent-child relationships change during puberty? *Psychological Bulletin*, 110(1), 47–66. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.110.1.47>
- Poncet-Bonissol, Y. (2015). O matkách a dcerách. Portál.
- Poněšický, J. (2004). *Fenomén ženství a mužství: psychologie ženy a muže, rozdíly a vztahy* (2. vyd). Triton.
- Prince-Embury, S. (2008). The Resiliency Scales for Children and Adolescents, Psychological Symptoms, and Clinical Status in Adolescents. *Canadian Journal of School Psychology*, 23(1), 41–56. <https://doi.org/10.1177/0829573508316592>
- Raschke, H. J., & Raschke, V. J. (1979). Family Conflict and Children's Self-Concepts: A Comparison of Intact and Single-Parent Families. *Journal of Marriage and the Family*, 41(2), 367. <https://doi.org/10.2307/351703>
- Rogge, J. -U. (1999). *Dětské strachy a úzkosti*. Portál.
- Rufo, M. (2009). *Pusť mě, ale neopouštěj! : utváření zdravé vazby mezi rodiči a dětmi*. Portál.
- Röhr, H. -P. (2018). *Sebeúcta u dětí: jak ji pěstovat a chránit*. Portál.
- Ruppert, F. (2011). *Symbióza a autonomie: traumata z narušeného systému rodinných vazeb*. Portál.

- Rostila, M., & Saarela, J. M. (2011). Time Does Not Heal All Wounds: Mortality Following the Death of a Parent. *Journal of Marriage and Family*, 73(1), 236–249.
<https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00801.x>
- Sanders, C. M. (1983). Effects of sudden vs. chronic illness death on bereavement outcome. *Omega-Journal of death and dying*, 13(3), 227–241.
<https://doi.org/10.2190/rtpf-m5ea-6n7a-7d0d>
- Shinn, M. (1978). Father absence and children's cognitive development. *Psychological Bulletin*, 85(2), 295–324. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.85.2.295>
- Scheffler, T. S., & Naus, P. J. (1999). The relationship between fatherly affirmation and a woman's self-esteem, fear of intimacy, comfort with womanhood and comfort with sexually. *Canadian Journal of Human Sexuality*, 8, 39–46.
- Schlesinger, N. J. (2014). Loss to Legacy: The Work of Mourning Early Parental Death. *Psychoanalytic Social Work*, 21(1-2), 75–89.
<https://doi.org/10.1080/15228878.2013.859630>
- Slaměník, I. (2011). *Emoce a interpersonální vztahy*. Grada.
- Steinberg, L. (1987). Impact of puberty on family relations: Effects of pubertal status and pubertal timing. *Developmental psychology*, 23(3), 451–460.
<https://doi.org/10.1037/0012-1649.23.3.451>
- Stevenson, M. R., & Black, K. N. (1988). Paternal absence and sex-role development: A meta-analysis. *Child development*, 793–814. <https://doi.org/10.2307/1130577>
- Stokes, J. (2009). Resilience and bereaved children. *Bereavement Care*, 28(1), 9–17.
<https://doi.org/10.1080/02682620902746078>
- Stroebe, M., & Schut, H. (2010). The Dual Process Model of Coping with Bereavement: A Decade on. *OMEGA - Journal of Death and Dying*, 61(4), 273–289.
<https://doi.org/10.2190/om.61.4.b>
- Sweeting, H., West, P., & Richards, M. (1998). Teenage family life, lifestyles and life chances: associations with family structure, conflict with parents and joint family activity. *International Journal of Law, Policy and the Family*, 12(1), 15–46.
<https://doi.org/10.1093/lawfam/12.1.15>
- Tebeka, S., Hoertel, N., Dubertret, C., & Le Strat, Y. (2016). Parental Divorce or Death During Childhood and Adolescence and Its Association With Mental Health. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 204(9), 678–685.
<https://doi.org/10.1097/nmd.0000000000000549>

- Tremblay, G. C., & Israel, A. C. (1998). *Children's Adjustment to Parental Death*. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 5(4), 424–438.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-2850.1998.tb00165.x>
- Tröster, P. (2010). *Právo sociálního zabezpečení* (5. přeprac. a aktualiz. vyd). C.H. Beck.
- Wenk, D., Hardesty, C. L., Morgan, C. S., & Blair, S. L. (1994). The influence of parental involvement on the well-being of sons and daughters. *Journal of Marriage and the Family*, 229-234. <https://doi.org/10.2307/352718>
- Wineburgh, A. L. (2000). Treatment of children with absent father. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 17(4), 255–273. <https://doi.org/10.1023/a:1007593906296>
- Wolfelt, A. (1983). *Helping children cope with grief*. Routledge.
- Wolchik, S. A., Tein, J. Y., Sandler, I. N., & Ayers, T. S. (2006). Stressors, quality of the child-caregiver relationship, and children's mental health problems after parental death: The mediating role of self-system beliefs. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 34(2), 221–238. <https://doi.org/10.1007/s10802-005-9016-5>
- Wood, L., Byram, V., Gosling, A. S., & Stokes, J. (2012). Continuing Bonds After Suicide Bereavement in Childhood. *Death Studies*, 36(10), 873–898.
<https://doi.org/10.1080/07481187.2011.584025>
- Wright, H. N. (1998). *Navždy tátovo děvče*. Návrat domů.
- Xu, G., Bullock, A., Yang, P., & Liu, J. (2020). Psychological Control and Internalizing Problems: The Mediating Role of Mother-Child Relationship Quality. *Parenting*, 21(2), 108–117. <https://doi.org/10.1080/15295192.2020.1831295>
- Zia, A., Malik, A. A., & Ali, S. M. (2015). Father and Daughter Relationship and Its Impact on Daughter's Self-Esteem and Academic Achievement. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, <https://doi.org/10.5901/mjss.2015.v4n1p31>

PŘÍLOHY

Seznam příloh:

1. Abstrakt v českém jazyce
2. Abstrakt v anglickém jazyce
3. Poučený souhlas
4. Leták umístěný na facebook
5. Seznam otázek k rozhovoru
6. Ukázka přepisu rozhovoru

Příloha 1: Abstrakt v českém jazyce

Abstrakt diplomové práce

Název práce: Úmrtí otce a jeho vliv na psychosociální aspekty rodinného života

Autor práce: Bc. Aneta Čermáková

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Radko Obereignerů, PhD.

Počet stran a počet znaků: 83 stran, 177 944 znaků

Počet příloh: 6

Počet titulů použité literatury: 102

Abstrakt:

Tato práce se zabývá úmrtím otce a tím, jaký vliv má tato skutečnost na vybrané psychosociální aspekty rodinného života. Cílem práce bylo zmapovat, jakým způsobem úmrtí do vybraných aspektů zasahuje. Pro výzkum byla zvolena kvalitativní metodologie. Výzkumný soubor byl naplněn metodou samovýběru a metodou sněhové koule. Soubor se skládal z 5 dvojic, tedy celkem z 10 účastníků, kteří pocházeli z rodin, kde došlo k úmrtí otce. Zkušenost byla reflektována retrospektivně a současný věk účastníků ze skupiny dětí byl omezen rozmezím 18–30 let, přičemž bylo požadováno, aby se jejich věk v době úmrtí pohyboval v rozmezí 9–12 let. Účastníkům byl před provedením rozhovoru předán informovaný souhlas a následně byl veden polostrukturovaný rozhovor. Pro analýzu dat byla použita interpretativní fenomenologická analýza (IPA). Zjištění plynoucí z výsledků výzkumu byla následující. Vztah matky a dítěte se prohloubil, došlo k vzájemného sblížení. Ke sblížení došlo rovněž s jinými členy rodiny, především s otcovým bratrem. Přijetí nového partnera bylo pro dítě náročné a probíhalo komplikovaně, nicméně s delším časovým odstupem se vztah vylepšil. Finanční situace rodin se po úmrtí zlepšila, a to díky pozůstalostním důchodům a životnímu pojištění zemřelého. Na zesnulého převažují dobré vzpomínky, které se nejčastěji pojí se společnými zážitky. Účast na pohřbu byla účastníky vnímána jako nezbytná součást truchlícího, jež jim pomohla se se ztrátou lépe vyrovnat. Nejvýznamnějším vnímaným protektivním faktorem byla sociální opora ze strany přátel a rodiny.

Klíčová slova: úmrtí otce, matka a dítě, interpretativní fenomenologická analýza

Příloha 2: Abstrakt v anglickém jazyce

Abstract of thesis

Title: The impact of father's death on child's self-concept

Author: Bc. Aneta Čermáková

Supervisor: Doc. PhDr. Radko Obereignerů, PhD.

Number of pages and characters: 83 pages, 177 944 characters

Number of appendixes: 6

Number of references: 102

Abstract:

This work is concerned with father's death and its impact on various psychosocial aspects of family life. The goal of this work was to map how the death interferences into these areas of family life. The research sample consisted of 5 dyads, so overall 10 respondents from families in which father's death occurred. The experience was reflected retrospectively. The current age of respondents from the children's group was 18–30 years and the age at the time of father's death was 9–12 years. Respondents signed an informed consent form before the polostructured interview took place. Interpretative phenomenological analysis was used to analyze the data. This study found that the mother-child relationship deepened and they got closer. The family also became closer with other relatives, especially the father's brother. The process of accepting mother's new partner was complicated and hard for the child. However after some time the relationship improved. Financial situation of families improved, thanks to widow and orphan pension and life insurance of the deceased. Good memories of the deceased predominate and they are mostly tied to experiences shared together. Attending the funeral was viewed by participants as a necessary part of the grieving process that helped them to better cope with father's death. The most important protective factor was social support provided by friends and family of the bereaved.

Key words: paternal death, mother and child, interpretative phenomenological analysis

Příloha 3: Poučený souhlas

Informovaný souhlas s účastí ve výzkumu

Popis výzkumu:

Jsem studentka Univerzity Palackého v Olomouci. Studuji obor Psychologie na Filozofické fakultě a píši diplomovou práci na téma Úmrtí otce a jeho vliv na psychosociální aspekty rodinného života. Výzkumná část se bude zaměřovat na zmapování toho, jakým způsobem úmrtí otce zasahuje do vybraných oblastí. Budou provedeny polostrukturované rozhovory, které budou nahrávány, následně přepsány a bude provedena jejich analýza. Účast ve výzkumu je anonymní, nahrávky budou použity pouze pro účely této práce a následně smazány.

Tímto bych Vás chtěla poprosit o poskytnutí informovaného souhlasu s účastí ve výzkumu, respektive souhlas s konáním rozhovoru a použití získané nahrávky.

Informovaný souhlas:

Prohlašuji a svým níže uvedeným vlastnoručním podpisem potvrzuji, že dobrovolně souhlasím s účastí ve výše uvedeném projektu a že jsem měl/a možnost si řádně a v dostatečném čase zvážit všechny relevantní informace o výzkumu, zeptat se na vše podstatné týkající se účasti ve výzkumu a že jsem dostal/a jasné a srozumitelné odpovědi na své dotazy. Byl/a jsem poučen/a o právu odmítnout účast ve výzkumném projektu nebo svůj souhlas kdykoliv odvolat.

V dne

Podpis účastníka:

Podpis výzkumníka:

Pokud budete chtít více informací ohledně výzkumu či budete mít nějaké další dotazy, neváhejte mě kontaktovat, níže uvádím telefonní kontakt i e-mailovou adresu.

Kontakt:

Bc. Aneta Čermáková

Tel.: xxxxxxxxx

E-mail: xxxxxxxx@gmail.com

Úmrtí otce a jeho vliv na psychosociální aspekty rodinného života

Hledají se dvojice matka-dítě do výzkumu k diplomové práci
Rozhovor s oběma (lze i online).

PODMÍNKY ÚČASTI:

- V rodině došlo k úmrtí biologického otce
- Věk dítěte nyní 18-25 let
- V době úmrtí věk 9-12 let

Pro více informací mne kontaktujte zde na FB či na emailu:
aneta.cermakova02@upol.cz

Příloha 5: Seznam otázek k rozhovoru

ÚVODNÍ OTÁZKY

Kolik je vám let?

Kolik let vám bylo v době úmrtí?

Kolik máte dětí/sourozenců (matka/dítě)?

Jaké je vaše nejvyšší dosažené vzdělání?

Jaké je vaše zaměstnání?

OTÁZKY DO ROZHOVORU

Proměny vztahů

- Jak vypadal váš vztah před a po úmrtí? (oba)
- Vnímáte změnu ve vztahu i nyní po letech? Pokud ano, jakou? (oba)
- Proměnily se po úmrtí nějakým způsobem i jiné vztahy v rodině? (oba)
- Jakým způsobem se tyto vztahy proměnily oproti tomu, jaké byly dřív? (oba)
- S kým se vztah proměnil nejvíce? (oba)

Změna konstelace

- Přišel do vašeho života po úmrtí nový partner? (oba)
- Po jak dlouhé době (od úmrtí) jste se s partnerem dali dohromady? (matka)
- Kdy byl partner seznámen s dítětem? (matka)
- Kdy s vámi začal žít? (matka)
- Jaký pro tebe byl příchod nového partnera? (dítě)
- Jak z vašeho pohledu snášelo dítě příchod nového partnera? (matka)
- Pokud dítě snášelo příchod nového partnera špatně, co myslíte, že bylo důvodem? Pouze úmrtí nebo s tím souvisely i jiné faktory? (oba)

Finanční a materiální zázemí

- Změnilo úmrtí nějakým způsobem vaši ekonomickou (finanční) situaci? Pokud ano, jakým? (oba, ale spíše matka)
- Co bylo třeba udělat pro to, aby se ekonomická situace nějakým způsobem urovnala či zlepšila? (oba, spíše matka)

- Dostalo se vám nějaké pomoci „zvenčí“? (oba, ale spíše matka)

Narativ otce

- Jaká vzpomínka na tátů se vám vybaví jako první? (oba)
- Na co vzpomínáte nejčastěji? (oba)
- Kdy většinou vzpomínáte? (oba)

Prožívání ztráty

- Jaké pocity se vám vybaví jako první při vzpomínce na období těsně po úmrtí? (oba)
- Co pro vás bylo v rámci vyrovnávání se se ztrátou nejtěžší? (oba)
- Jakým způsobem úmrtí zasahuje do vašeho nynějšího života? (oba)
- Byl/a jste na pohřbu? (dítě)
- Jak pohřeb zpětně vnímáte? (dítě)

Protektivní faktory

- Co a jak vám pomohlo takto náročnou situaci zvládnout? (oba)
- Kdo vám byl největší oporou? (oba)
- Jak to přijalo vaše okolí (spolužáci/kolegové atd)? (oba)
- Kterou z těchto věcí vnímáte jako klíčovou ve vyrovnávání se s úmrtím? (oba)

Příloha 6: Ukázka přepisu rozhovoru

ÚVODNÍ OTÁZKY

Kolik je vám let? D – 24; M - 50

Kolik let vám bylo v době úmrtí? D – 9, M - 35

Kolik máte dětí/sourozenců (matka/dítě)? 2/1

Jaké je vaše nejvyšší dosažené vzdělání? D – vysokoškolské Bc, M - Vyšší odborné

OTÁZKY DO ROZHOVORU

Proměny vztahů

- Jak vypadal váš vztah před a po úmrtí? (oba)
 - D – my jsme s mamkou vždycky měly hezký vztah, ale to úmrtí ten náš vztah hodně posílilo.. tím, že já jsem byla ta starší dcera, tak jsme spolu o tom začaly dřív mluvit a víc jsem to vnímala, ségra byla ještě hodně malá.. takže nás to fakt tak jako připoutalo k sobě a hlavně člověk nikoho jiného nemá, když ten táta umře.. jen tu mámu a ta máma se najednou stane nejdůležitějším člověkem ve vašem životě a už jím víceméně zůstane.
 - M – ne že by se úplně změnil, ale následně se vyvíjel jinak, než by se vyvíjel, kdyby tu ten táta byl
- Vnímáte změnu ve vztahu i nyní po letech? Pokud ano, jakou? (oba)
 - D – hodně, nemáme úplně standartní vztah matka-dcera, jsme spíš takový kamarádky.. lidi někdy ten náš vztah moc nechápou, podle nich spolu sdílíme až moc osobních věcí a podobně, ale oni tohle nikdy nemůžou pochopit, když to nezažili.
 - M – jako jo, ale těžko říct jakou, já nevím jaký by to bylo, kdyby se to nestalo žejo
- Proměnily se po úmrtí nějakým způsobem i jiné vztahy v rodině? (oba)
 - D – Vím jen, že jsme se začaly víc vídat se strejdou, s tátovo bráchou. My jsme se s ním vídali, když jsem byla já malinká, ale pak nějak už tolik ne, protože teta, jeho žena, neměla nějak mamku ráda a celý to tam bylo divný. No a po smrti táty měl strejda asi výčitky a začal se s námi vídat mnohem víc, jezdili jsme k nim dlouhý léta i na prázdniny třeba aspoň na týden a tak.
 - M – s jeho bráchou, protože měl výčitky, tak potřeboval dohánět

- Jakým způsobem se tyto vztahy proměnily oproti tomu, jaké byly dřív? (oba)
 - D – no, odpověď je v předchozí otázce – začali jsme se vídat víc a sblížili se a teď je to jeden z mých nejoblíbenějších příbuzných, taková náhrada za tátu.
- S kým se vztah proměnil nejvíce? (oba)
 - D- strejda

Změna konstelace

- Přišel do vašeho života po úmrtí nový partner? (oba)
 - M - ano
- Po jak dlouhé době (od úmrtí) jste se s partnerem dali dohromady? (matka)
 - M – asi rok a půl, jako byli nějaký předtím, ale tohle je první, kterej s námi začal žít a tak
- Kdy byl partner seznámen s dítětem? (matka)
 - M – poměrně brzy
- Kdy s vámi začal žít? (matka)
 - M – po 3 měsících
- Jaký pro tebe byl příchod nového partnera? (dítě)
 - D – ze začátku to bylo takový divný si na to zvyknout, ale šlo to docela rychle a byla jsem s tím v pohodě... ale jak jsem pak začala lézt do puberty, tak začal bejt problém. Najednou jsem tu ztrátu táty začala prožívat nějak intenzivněji a toho nového přítele jsem začala strašně nesnášet. On ještě neumí být moc taktní a každou poznámku třeba o úklidu jsem vnímala tak jakože nemá vůbec právo mi tady něco říkat, když je to cizí chlap a tak no. Měl to se mnou těžký tenkrát. Hrozně jsem odsekávala nebo ho ignorovala a tak, prostě jsem mu dávala najevo, že ho fakt děsně nemám ráda. Jak jsem ale byla starší, tak jsem z toho nějak vyrostla a teď co jsem na vysoké, tak máme vztah úplně super.
- Jak z vašeho pohledu snášelo dítě příchod nového partnera? (matka)
 - M – mladší dítě velmi dobře, starší velmi špatně
- Pokud dítě snášelo příchod nového partnera špatně, co myslíte, že bylo důvodem? Pouze úmrtí nebo s tím souvisely i jiné faktory? (oba)
 - D – asi jen to úmrtí.. to že to nebyl ten táta prostě
 - M – prostě to, že ona vzhlížela ke svému otci, nikdo by nikdy nebyl lepší než on, měla ho hrozně idealizovaného

Finanční a materiální zázemí

- Změnilo úmrtí nějakým způsobem vaši ekonomickou (finanční) situaci? Pokud ano, jakým? (oba, ale spíše matka)
 - D – já si to moc nepamatuju už, ale vím, že teď je to pro mě dobrý v tom, že mám sirotčí důchod a dost mi to pomáhá při studiu na vysoký, že nemusím třeba mít blbou brigádu za hodně peněz, ale můžu dělat něco, co souvisí s oborem, ale je za to míň peněz
 - M – změnilo, k lepšímu. Když bych měla manžela, kterej má velkej výdělek, tak by to bylo jiný, ale já měla manžela, co měl malej výdělek. Samozřejmě ne v tom začátku, to se to na chvíli zhoršilo, ale pak přišly ty důchody.
- Co bylo třeba udělat pro to, aby se ekonomická situace nějakým způsobem urovnala či zlepšila? (oba, spíše matka)
 - M – jen vyřídit ty důchody a všechny změny co se týče třeba bydlení, vyřešit banku, zrušit úvěr a tak
- Dostalo se vám nějaké pomoci „zvenčí“? (oba, ale spíše matka)
 - M – v tom začátku jo, to bylo potřeba, protože máš jen jeden příjem a musíš zaplatit pohřeb a tak, takže výdaje prostě máš. Takže třeba segra mi dala nějaký peníze, mamka mi dala nějaký peníze... že jakoby do toho začátku to bylo lepší no s touhle pomocí zvenčí.

Narativ otce

- Jaká vzpomínka na tátu se vám vybaví jako první? (oba)
 - D – jak nám vaří v kuchyni a je tam hrozně málo místa, ale je to strašně hezký a dělá nám švestkový knedlíky, který vlastně ani nemám ráda, haha :D
 - M – nevím, to já asi takhle neumím říct.. asi se mi to spojí spíš s tím koncem. To je tím, jak to bylo takový to rychlý a nečekaný, tak to bylo tak silný, že to přebylo ty jiný emoce a vzpomínky.
- Na co vzpomínáte nejčastěji? (oba)
 - D – asi na všechno, na jeho vaření, jak hrál na kytaru, ale třeba i na to, jaký měl hlas a smích a tak
 - M – nevím, já nevzpomínám tolik, spíš si všímám taková ty podobnosti, co s ním mají ty děti.. že od toho úmrtí už je to dlouho a už dlouho je nevychovává, ale ty geny prostě vylezly na povrch.. i takový ty vlastnosti a tak.

- Kdy většinou vzpomínáte? (oba)
 - D – vzpomínám často, nemám nějaký konkrétní chvíle.. spíš se prostě někdy stane, že mám den, kdy na něj pořád myslím a je mi smutno.. ale většinou se tyhle dny s ničím nepojí, je to prostě zčistajasna. Ale samozřejmě taky hodně vzpomínám na Vánoce, na jeho narozeniny, na dušičky.. ale třeba i při pro mě významných příležitostech, jako je maturita nebo státnice. To je mi vždycky líto, že tam nemůže být.
 - M – Já to nemám moc sentimentálně hozený, tak to takhle asi úplně nemám.. spíš, když se bavím třeba s váma o něčem co se týká vás, vaší podobnosti s ním a tak. Ale nemám to úplně tak, že bych si sedla na Vánoce a říkala si, jaká je škoda že tam není. Neřeším prostě, že třeba táta nebude na dceřiný promoci, protože je to prostě tak a stejně s tím nic neudělám.

Prožívání ztráty

- Jaké pocity se vám vybaví jako první při vzpomínce na období těsně po úmrtí? (oba)
 - D – nepochopení – vůbec jsem to nechápala a pamatuju si, že jsem byla strašně zmatená z toho, protože to prostě nečekáte..
 - M – bylo to asi hnusný no.. hlavně to bylo nepochopitelný, já jsem tomu strašně dlouho nerozuměla
- Co pro vás bylo v rámci vyrovnávání se se ztrátou nejtěžší? (oba)
 - D – asi přijmout to, že už ho prostě nikdy neuvidím.. už tu zkrátka nikdy nebude..
 - M – smířit se s tím, že ty děti přišly o tátu
- Jakým způsobem úmrtí zasahuje do vašeho nynějšího života? (oba)
 - D – hodně mě to změnilo osobnostně si myslím.. vždycky jsem byla tak jako o krok napřed, vyspělejší než moji vrstevníci.. a taky si myslím, že to mělo velký vliv na to, že jsem šla studovat psychologii. Ale taky vnímám, že se strašně bojím, že ztratím lidi, co mám ráda. Hrozně špatně snáším třeba rozchody, kdy ten kluk odejde ode mě. Když mě opustí a nechá mě samotnou a rozhodne to i za mě. Víím, že tohle opouštění fakt nezvládám a kolikrát jsem kvůli tomu podle mě zůstávala ve vztazích, který pro mě nebyly úplně dobrý... hlavně, abych nebyla opuštěná.

- M – no to asi joo. Mně to osobně změnilo, jsem jiná než jsem byla předtím. Už si jinak vybírám partnery, jinak přistupuju k životu a tak. I ty děti to změnilo.
- Byl/a jste na pohřbu? (dítě)
- Jak pohřeb zpětně vnímáte? (dítě)
 - D – byla jsem a jsem za to ráda. Docela dost na něj vzpomínám a z pohřbu si toho z toho období pamatuju úplně nejvíc. Nejvíc mi utkvělo to, jak byli všichni smutní a jak mi to vlastně pomohlo.. vidět, že jsou z toho smutní úplně všichni. A myslím, že i já jsem jim svým způsobem pomohla.. že jsem jako dítě byla takovej veselej element tam. Mamka mě dokonce neoblíkla do černý, ale byla jsem v růžový a bílý, prý abych to tam aspoň trochu rozveselila.
 - M – ta mladší dcera nebyla, protože jednak byla malá a hlavně jsem se bála, že moje mamka by to nezvládla, má nemocný srdce, tak jsem to spojila a vymyslela, že musí jít s malou do zoo, protože malá by to nezvládla ten pohřeb, ale spíš to byla záminka k ochraně tý mamky.

Protektivní faktory

- Co a jak vám pomohlo takto náročnou situaci zvládnout? (oba)
 - D – já už si to moc nepamatuju, ale asi hodně mamka a to, že jsme pokračovaly v běžném režimu.. chodila jsem dál na tréninky gymnastiky, do školy a tak.
 - M – ty lidi okolo. V první řadě asi v práci, tak byl ten nápor největší, protože já jsem nepřestala chodit do práce. Takže hodně ty lidi v tý práci a pak mohe kamarádka souseďka se svým přítelem, ty vzali děti třeba na výlet a tak. A taky všechno pozitivní co přišlo, protože já jsem nic neočekávala, že přijde ještě něco hezkýho, takže všechno dobrý co přišlo, mi pomohlo hodně. A taky mi pomáhalo víno a chata. Že jsem na ten víkend vypadla z toho prostředí, nejhorší bylo totiž zůstat doma. A pak studium, že jsem začala studovat protože to mi zaměstnalo hlavu.
- Kdo vám byl největší oporou? (oba)
 - D – mamka rozhodně
 - M – moje dvě kolegyně z práce a moje nejlepší kamarádka
- Jak to přijalo vaše okolí (spolužáci/kolegové atd)? (oba)

- D – učitelce to řekla mamka a spolužáci byli většinou v pohodě, ale stalo se, že měl někdo nějaké hloupé narážky nebo tak, to bylo jednou na tělocviku a myslím, že jsem se rozbřečela a ten kluk snad dostal poznámku, ale pak se omluvil. Děti někdy umí být zlý, ale oni to asi tak nemyslí, většina mých kamarádů byla skvělá.
- M – No tak blbě, protože to byl šok žejo. Ale někdo mě i pomlouval, že chodím do práce, když se mi něco takového stalo, že jsem divná a tak. Ale moje bezprostřední okolí ke mně přistupovalo hezky a pomáhali mi. Ale dost se vykrytalizovaly vztahy v tom období.. některý lidi při mně prostě nestáli úplně a nenabídli mi žádnou pomoc a tak, tak se ty vztahy tak nějak samy ukončily.
- Kterou z těchto věcí vnímáte jako klíčovou ve vyrovnávání se s úmrtím? (oba)
 - D – čas a to že s mamkou a segrou máme sebe navzájem a že jsme to prožily tak jako společně
 - M – asi ta chata, to že jsme vypadly z toho prostředí. I ty děti tam měly kamarádku a tak, tak to bylo hrozně jako dobrý.